

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

ROSONCZY ILDIKÓ

EGY OROSZ EZREDES, A. K. BAUMGARTEN 1849-ES NAPLÓJA*

Kegyetlen, véget nem érő küzdelem a Kaukázus meghódításáért, a magyar lázadás leverésére indított hadjárat 1849-ben és az önvizsgálatra kényszerítő nagy keleti, vagyis a krími háború 1853–56 között – az 1810-es évek derekán vagy a következő években született orosz katonatisztek jelentős részének felfutó életpályáját ezek az eseménysorok határozzák meg. E nemzedék olyan tábornoki kar alatt kezdte el szolgálatát, amelynek idősebb tagjai még a napóleoni háborúkban szereztek első tapasztalataikat, majd az évszázad harmadik évtizedének végén az orosz–török háború balkáni hadszínterein jeleskedtek, a harmincas évek elején pedig a független lengyel állam helyreállításáért indított szabadságharcra számoltak le, miközben természetesen kivették részüket a Kaukázus és Örményország fölötti orosz hegemonia megszerzésért folytatott szívós küzdelemből is. Közülük néhányan, mint Ivan Fjodorovics Paszkevicz tábornagy, Jereván grófja, Varsó hercege vagy Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf, lovassági tábornok éppen a krími háború idején dőltek ki a sorból. Ők s a többiek, mint Mihail Dmitrijevics Gorcsakov herceg, Pjotr Hrisztoforovics Grabbe, Alekszandr Nyikolajevics Lüders, Fjodor Szergejevics Panyutyin olyan képviselői ennek az idősebb generációnak, akiknek neve a magyar történelemből is ismert, hiszen 1849-ben ők álltak az élén a Magyarország sorsát eldöntő orosz intervenciós hadseregnek. A katonai elit említett ifjabb nemzedéke a magyar hadjárat idején többnyire alezredesti, ezredesti rangban szolgált. Nevükkel itteni szereplésük kapcsán inkább csak akkor találkozunk, ha emlékezetes haditettet hajtottak végre, vagy pedig akkor, ha tollat fogva visszaemlékezésekben, levelekben, naplókban örökítették meg magyarországi tapasztalataikat. Közülük érdemes megemlíteni például a később komoly karriert befutó, a komáromi vár átadása körüli tárgyalásokat visszaemlékezésében megörökítő Nyikolaj Vasziljevics Iszakovot,¹ az erdélyi orosz hadműveletet ismertető Artur Adamovics Nyepokojsickij² vagy a nyári hadjáratot Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt az osztrák főserg mellé rendelt orosz hadosztályban végigharcoló, naplót vezető Alekszandr Karlovics Baumgartent.

* 2010-ben a Klebelsberg-ösztöndíjnak köszönhetően egy hónapot Moszkvában tölthettem. Ez a közlemény az ott végzett kutatás eredménye.

¹ Visszaemlékezése: A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról című kötetben (S. a. r.: *Rosonczy Ildikó és Katona Tamás*. Ford.: *Gerencsér Zsigmond és Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1988. 413–456. o. (A továbbiakban: A magyarországi hadjárat.)

² *Artur Adamovics Nyepokojsickij*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel, 1849. S. a. r. és ford.: *Rosonczy Ildikó*. Budapest, 1999. (A továbbiakban: *Nyepokojsickij*.)

*Alekszandr Karlovics Baumgarten*³

Az Orosz Birodalom 1849-es magyar hadjáratának Baumgarten ezredese 1815-ben született, ősei egykor Livóniában megtelepedett német lovagok voltak. Apja, Karl Ivanovics (1768–1831) ifjúkorában katonaként szolgált, ezredet vezényelt az 1809-ben újrainduló orosz–török háborúban, majd állami szolgálatba került: Tarnopol városparancsnoka, 1816-tól pedig kosztromai kormányzó. 1831-ben titkos tanácsos, tagja annak a belügyminisztériumban szervezett bizottságnak, amely a kolerajárvány elleni küzdelmet irányítja. Ő maga is a járváynak esett áldozatul. Fia a hadapródiskola elvégzése után 1833-ban zászlósként kap beosztást a testőrgárda izmaili ezredébe. 1838-ban kiváló eredménnyel végez a katonai akadémián, 1840-ben a gárda vezérkaránál főhadnagy, majd a Kaukázusba kerül. A kaukázusi front balszárnyán 1841 augusztusáig több ütközetben vesz részt. A következő években különböző beosztásokban Szentpéterváron szolgál.

1849-ben ezredesi rangban áthelyezik a mozgósított sereg Dibics Zabalkanszkij tábornagy nevét viselő 15. (csernyigovi) gyalogezredéhez. Ezt az ezredet az orosz főerők Magyarországra történő elindulása előtt a III. gyaloghadtestből kikülönített és – élén Panyutyin altábornaggyal – vasúton gyors segítséggént Bécshez küldött kombinált hadosztály állományába osztották be.⁴ Baumgarten ekkor még Szentpéterváron van, május 23-án ér Varsóba, majd vonattal igyekszik a hadosztály után, amelyet időközben a morvaországi Ungarisch-Hradischban (csehül Uherské Hradiště) megállítottak s Pozsonyhoz irányítottak. Útközben, Krakókban a hadtestparancsnok, Rüdiger tábornok személyes kérésére május 28-tól a III. hadtest törzsénél dolgozik, ő vezeti a hadtest hadműveleti naplóját.

Június 11-én vasúton Bécsbe, majd onnan június 14-én gőzhajón indul tovább hadosztályához Pozsonyba, zsebében Rüdiger parancsával, amely őt ideiglenesen a 17. (brjanszki) vadászezred élére állítja. (Az ezred parancsokát, Konsztantyin Romanovics Szemjakin ezredest ugyanis a 2. [vadász]dandár parancsnokának távolléte miatt Rüdiger átmenetileg dandárparancsnokká nevezi ki.) Baumgarten személyes bátorságról tesz tanúbizonyságot június 21-én, a peredi csata második napján, amikor ezrede elesett zászlóaljparancsnokának helyére lép, s a zászlót megragadva a heves magyar tűzben szétzilálódott zászlóalj élére áll. Augusztus 3-ig, a vadászdandár parancsnokának Magyarországra érkezéséig vezeti a brjanszki ezredet, a továbbiakban pedig Panyutyin mellett szolgál.

Komoly szerepe volt az augusztus 9-i temesvári csatában Újbesenyő megszállásánál és abban, hogy a küzdelem során meghátráló osztrák csapatok rendezni tudták soraikat, így tartani tudták magukat Franz Liechtenstein altábornagy tartalék hadtestének beérkezéséig. Ezt a fegyvertényt orosz vélemények a csata sarokpontjának tartották, és súlyos sérelemként élték meg azt, hogy Haynau tábornagy, a cs. kir. hadsereg főparancsnoka

³ Életrajza: Русский биографический словарь А. А. Половцова. II. köt. 596. o.; Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. III. köt. 201. o.; Журнал императорского Русского военно-исторического общества (a továbbiakban: Журнал...) 1910. книжка 4.: А. К. Баумгартен: Дневник 1849. 1–4. P. N. Szimanszkij bevezetőjének életrajzi része, az 1849-es évre pedig maga a napló is.

⁴ A hadosztály a már említett, 8. hadosztálybeli csernyigovi gyalogezredből és a 9. hadosztályhoz tartozó 18. (szevszki) gyalog-, 17. (brjanszki) és a 18. (orlovi) vadászezredéből, valamint a 9. tábori tűzérődandár 4. nehéz-, valamint 6., 7. és 8. könnyűütegéből állt.

augusztus 18-án, Temesváron kiadott 9. számú hadijelentésében kizárólag magának és az osztrák hadseregnek tulajdonította a magyar honvédsereg fölött aratott győzelmet. A hadosztály, anélkül, hogy az osztrák főparancsnok személyesen elköszönt volna tőle, Arad érintésével tér vissza az orosz hadsereg kötelékébe. Augusztus 17-én alakulatai jelen vannak az aradi vár átadásánál. Az országból Nagyváradon, Debrecenen, Kassán, Eperjesen, Bártfán át vonulnak ki. Baumgarten Muszynánál lépi át a magyar határt, majd Krakkóból vonattal érkezik Varsóba. A gránátos hadtestben szeretne szolgálni a továbbiakban, de nem találja a trónörököszt, aki ügyében intézkedhetne.

Közben nem tud napirendre térni a temesvári csata osztrák megítélése fölött. Külön feljegyzést készít arról, hogy Temesvárnál az orosz hadosztálynak a csatát eldöntő szerepe volt. Feljegyzése Panyutyinon keresztül később eljut hadtestparancsnokához, Rüdigerhez, az orosz hadsereg vezérkarához és egy külön bizottsághoz. Varsóban, bajtársai javaslatára is, úgy dönt, felkeresi Bécsben Haynaut, megpróbálja rávenni, változtassa meg véleményét a csatával kapcsolatban, vagyis ismerje el az orosz hadosztály s nyilván szerzőnk, további karrierje szempontjából sem mellőzhető akkor szerzett érdemeit. Szeptember 19-én vonatra ül, és 25-én fogadja Haynau, aki meg is ígéri, hogy eleget tesz kérésének. Baumgarten naplójában beszámol bécsi útjáról s arról a diadalittas ünneplésről is, amellyel az osztrák főváros a magyarok fölött aratott győzelmet köszöntötte. „A dicsőítés émelvítő” – állapítja meg.

Október 2-án már ismét Krakkóban van, s mivel az Újszandecben állomásozó 16. (poltavai) gyalogezred parancsnoka megbetegedett, rábízják az ezred ideiglenes vezetését. Az Orosz Birodalom területére ezzel az ezreddel tér vissza október közepén. Naplója szerint november 7-én kapja meg a hírért, hogy a 20. (tobolszki) gyalogezred parancsnokává nevezték ki.

Baumgarten nevét ennek az ezrednek az élén a krími háború elején, 1853–54 fordulóján a balkáni hadszíntéren, a Duna partján Cetaténál vívott ütközet tette híressé. Az ottani helyőrséget adó mintegy két és fél ezer főt számláló ezredével feltartóztatta a december 31-én Calafatból jelentős túlerővel felvonuló Ahmed Kursid pasát. Január 6-án a törökök immár tizennyolcezer emberrel támadtak, Baumgarten súlyos vérvesztéssel járó harcokat víva volt kénytelen visszahúzódní, de a beérkező orosz erősítés végül megakasztotta a török előrenyomulást.

1854-ben vezérőrnagyi rangban a 10. gyaloghadosztály 1. dandárának (amelybe a tobolszki gyalogezred is tartozik), majd hamarosan a 10. dandárnak a parancsnoka. Dandárával ez év októberének végén Szevasztopol helyőrségébe osztják be. Bár 1854. november 7-én Miklós nagyherceg azt írja a trónörökösnek, hogy Eduard Ivanovics Totleben tábornokkal együtt Baumgarten az ostromlott Szevasztopol lelke, a várban személyes konfliktusok miatt csak 1855 júniusáig marad. A háború végén a sebesültek ellátását biztosító kórházaknak otthont adó Szimferopolban szolgál.

1858 és 1862 között az I. Miklós Vezérkari Akadémia parancsnoka, 1861-ben altábornaggyá léptetik elő, a Haditanács tagjaként a Kórházi Főbizottság elnöke, a Hadtudományi Főbizottság tagja. 1874-ben főhadsegéd, 1875-ben gyalogsági tábornok. Haláláig, 1883-ig az orosz Vörös kereszt elnöke.

Kaukázusi szolgálata idején megkapta a Szent Anna-rend 4. osztályát „Vitézségért” felirattal, az 1849-es magyar hadjáratban tanúsított érdemeiért pedig a Szent Vlagyimir-rend 4. osztályát a szalaggal, a Szent Anna-rend 2. osztályát és ugyanennek a rendnek

ugyanezen, a cári koronával ékesített osztályát, valamint az osztrák Vaskorona-rend 2. osztályát. 1854-ben a Szent György-rend 3. osztályával, valamint a Szent Szaniszló-rend 1. osztályával tüntették ki.

A kézirat napló

Baumgarten naplóját, amelyben az 1849-es magyarországi hadjárat, valamint a krími háború eseményeit örökítette meg, hagyatékából halála után özvegye, E. L. Baumgarten bocsátotta a hadtörténész P. N. Szimanszkij rendelkezésére. Szimanszkij 1903-ban a naplót felhasználva emlékezett meg a krími háború 50. évfordulójáról s közölt belőle részleteket,⁵ aztán 1910-ben, a Cári Orosz Hadtörténelmi Társaság *Журнал императорского Русского Военно-исторического Общества* című folyóiratának szerkesztőjeként három folytatásban, a maga írta, alapos bevezető tanulmánnyal együtt kiadta a szóbanforgó periodikában a teljes naplót.⁶ A magyarországi fejezethez 151 lábjegyzetet jelölt be, amelyeknek azonban a szövegük hiányzik. A kiadványban található példa arra, hogy egy forrásközlésnek a jegyzetei későbbi számban láttak napvilágot, de a Baumgarten-napló esetében a jegyzeteket a későbbi számok sem hozták. A folyóirat ebben a formájában anyagi nehézségek miatt 1912-ben már nem jelent meg, Szimanszkij lábjegyzetei tehát vagy kéziratban maradtak, vagy el sem készültek.

A napló első fejezete foglalkozik az 1849-es magyar hadjáratral, az első bejegyzés 1849. május 15-i, a legutolsó december 6-i.⁷ A második és a harmadik fejezet a krími háború idejéből származik: a második az orosz hadsereg 1853. június 13. és 1854. szeptember 14. közötti Duna melléki operációiról, a harmadik pedig az 1854. szeptember 13. és 1855. november 13. közötti időszakról, Szevasztopol védelméről és a háború utolsó időszakáról szól. (A napló kéziratának Szevasztopol ostromával foglalkozó részét kiegészítik Baumgartennek a Césár de Bazancourt francia hadtörténész tollából származó, először már 1856-ban megjelent *L'expédition de Crimée jusqu'à la prise de Sébastopol. Chroniques de la guerre d'Orient* című munkához fűzött jegyzetei és a szemben álló hadseregek tevékenységének kritikai elemzése.)

A napló kézírata, mint a közreadó írta, jól olvasható volt, javítások alig akadtak benne. A második rész mellett külön lapokon fennmaradtak a rövid feljegyzések, amelyeket Baumgarten az eseményekkel egy időben, a hadjáratok során vetett papírra azzal a céllal, hogy később, életének nyugodtabb szakaszában részletesen kifejti őket. Valószínűleg ilyen napi jegyzetek alapján készült a minket érdeklő magyarországi rész is. Hogy mikor tisztázta, öntötte végleges formába naplóját, nem lehet tudni. Bizonyos epizódok részletes kifejtése, a küzdelmeknek, a táborozás hétköznapjainak, a bajtársaival vagy feletteseivel folytatott beszélgetéseknek az életteli leírásai arra utalnak, hogy – legalábbis a magyarországi részt – nem sokkal az események után. Amikor összeállította a naplót, nem ragaszkodott ahhoz, hogy a mindennapi bejegyzések egymást kövessék: előfordul, hogy az egy

⁵ *Московские Ведомости*, 1903. 161. és 162. sz., *Военный Сборник*, 1903. december: *Бой при Чертани*.

⁶ *Журнал...* 1910. книжка 4. 1–56. o.; книжка 5. II. 57–122. o.; 1911. книжка 1–2. 123–190. o.

⁷ A naplóban természetesen a régi naptár szerinti dátumok szerepelnek, amelyeket átirunk az általunk használt Gergely-naptár megfelelőire.

témára vonatkozó jegyzeteket összevonta (pl. az 1849. július 2-i komáromi csatánál utal az augusztus 5-i szőregi csata tanulságaira, a szabadságharc leverése utáni kivégzésekre és megtorlásra az augusztus 14-i bejegyzésben tér ki, Konrad Rulikowski augusztus 28-i kivégzéséről pedig az augusztus 26-i bejegyzésben olvashatunk, de a szövegben szerepel a tényleges dátum is). Éppen ennek a szerkesztési metódusnak a következményeként előfordul a dátumok csúsztatása, illetve egy-egy bejegyzésben az előző napi eseményekről is szó lehet.

A fordítás során gondot jelentett, hogy a naplóban akadnak olyan rövid, tömondatos utalások, amelyeknek részletes magyarázata elmarad, s ezek időnként nehezen értelmezhetők. (Panaszkodott erre a naplót közreadó Szimanszkij is.) Ezek a rövidnek, hiányosnak megmaradt feljegyzések jelenthetik természetesen azt is, hogy szerzőnk már nem emlékezett a pontos körülményekre, de azt is, hogy nem tartotta fontosnak részletezésüket, mert a naplót ebben a formájában nyilván nem kiadásra szánta. Kiegészítésként egyébként saját maga fűzött a szöveghez itt-ott megjegyzéseket, amelyeket, hogy a fordítói lábjegyzetekkel ne keveredjenek, most az olvasó a szövegben talál meg, dőlt betűvel és zárójelben.

A nyomtatott szövegben több személy- és helynévelírással találkozunk. Az azonban egyáltalán nem biztos, hogy ezeknek az elírásoknak vagy névtévesztéseknek az oka a naplóíró megkopott emlékezete: lehetnek ugyanis a közreadó tévedései is. Az alábbi fordítás a nyomtatott közlemény alapján készült. Kérdés, hol lappang a kézirat, ha egyáltalán megvan valahol.

A napló magyarországi fejezete

Baumgartennak az 1849-es évet megörökítő naplója mind a Panyutyin parancsnokága alatt álló hadosztály működésére,⁸ mind a III. hadtest parancsnoka, Rüdiger tábornok, illetve hadtesttörzse tevékenységére nézve értékes forrás.

„Az osztrák hadsereg ujjong örömeiben, hogy ő az, melly az ellenséget 6 ütközetben egész a megsemmisülésig legyőzte, és most is Görgey serege és Arad vára meghódolását elhatározta” – fogalmazott győzelemittasan Haynau tábornagy augusztus 18-án, I. Ferenc József születésnapján kiadott már említett hadijelentésében, holott a nyári hadjáratot az osztrák főszereg mellett végigküzdő orosz hadosztály nem elhanyagolható szerepet játszott az osztrák győzelmek kivívásában, mindenekelőtt június 21-én Perednél és Királyrévnel, július 2-án Komáromnál, majd augusztus 9-én Temesvárnál. (És akkor még nem említettük a Paszkevicz tábornagy vezette orosz főszereg nyomaszó túlerezű magyarországi jelenlétét s az Erdélyt elfoglaló Lüders tábornok csapatait.)

Szerzőnk képzett vezérkari tisztként rövid krónikáját adja az osztrák főszereg mellé beosztott orosz hadosztály tevékenységének, miközben felfigyel az orosz és osztrák,

⁸ Magyarul a hadosztály szerepléséről A. *Alekszejenko* visszaemlékezése jelent meg „Egy öreg harcos emlékei” címmel. In: A magyarországi hadjárat, 363–411. o. A mesélő kedvű szerző a 18. (szévszki) gyalogezred 6. századának volt a parancsnoka: emlékeit öregkorában vetette papírra, munkája kevésbé megbízható, találunk benne az orosz hadsereg egyszerű katonáinak körében keringő mendemondákat, képtelen történeteket is. Ld. még magyarul ugyancsak a hadosztály működésére, de csak az 1849. augusztus 5-i újszegedi-szőregi csatára vonatkozóan: *Vlagyimir Zelenyckij*, a Dibics-Zabalkajszkij gróf gyalogezredének őrnagya: A szegedi csata. Egy szemtanú elbeszélése. Ford. és közli *Fenyvesi István*. Szegedi Műhely, 1991/1–4. sz. 123–130. o.

valamint a magyar hadsereg felépítése, szervezettsége, ellátása, hadviselése közötti különbségekre, mérlegeli azok előnyeit és hátrányait. Az ütközeteket, a megélt eseményeket saját pozíciójából írja le, ezért bizonyos hangsúlyeltolódások természeteseek, de beszámolóí éppen ezért hitelesek. Döbbenet tapasztalja, hogy mind az osztrák, mind a magyar hadsereg mennyire szétzilálódik a legkisebb vereség esetén is, s visszavonulásuk teljes zűrzavarral jár. „Ez a magyarázata annak a hatásnak, amelyet Panyutyin tábornok hadosztályának az osztrák csapatok melletti jelenléte gyakorolt a hadjárat egész menetére. Olyan volt, mint a makedón falanx: ha a magyar seregeknek sikerült is szétzilálniuk az osztrákokat, szembetalálták magukat egy tizenhat zászlóaljából álló, négy üteggel ellátott rendezett, az első harcrendbe felállt hadosztállyal, és be kellett látniuk, hogy a maguk veleges népfajú alakulataikkal és önálló zászlóaljaikkal képtelenek azt szétverni. Ekkor megtorpantak, ami időt adott a megzavarodott osztrákoknak arra, hogy ismét összegyűljenek és rendezzék soraikat. Így történt mind a két komáromi ütközetben, aztán Szegednél (pontosabban Szőregnél – R. I.) és főként Temesvárnál” – véli Baumgarten, akinek, ha túl is hangsúlyozza hadosztályának jelentőségét, meglátása mégis elgondolkodtató, a temesvári magyar vereséggel kapcsolatos summázata pedig teljes mértékben helytálló: „...a magyar hadsereg a temesvári csatában nem vereséget szenvedett, hanem teljesen felbomlott”. Azt latolgatva pedig, hogy mi lett volna a következménye Temesvárnál az osztrákok vereségének, fantáziája alaposan elragadja: „Egészen Bécsig nem kaphattak volna semmilyen erősítést. Klapka tábornok éppen ekkor ütött ki Komáromból, és az osztrákokat Győrig nyomta vissza úgy, hogy maga Bécs is belereszketett. Így a Temesvár alatt szétvert osztrákoknak egészen Bécsig nem lett volna hol megállniuk, és semmiképpen sem tudták volna megtartani a saját fővárosukat...”

Rüdiger tábornok a Magyarországra bevonult orosz főszereg legaktívabb és legenergiusabb hadtestparancsnoka. Nem véletlen, hogy augusztus 13-án a fegyverletétel éppen az ő hadai előtt történt meg a szőlősi síkon Világosnál. Éppen ezért értékes minden olyan információ, amely személyére, szándékaira, Paszkeviccsel szembeni nézeteltéréseire, hadtestének törzsére, annak tagjaira vonatkozik. Baumgarten naplója a hadjárat elejéről, illetve végéről szolgál ilyenekkel.

Az ismeretlen Baumgarten-napló

Szerzőnk kéziratára elsőként Ivan Ivanovics Oreusz, az Orosz Birodalom magyarországi hadjáratát feldolgozó orosz hadtörténész hivatkozik 1880-ban kiadott munkájában.⁹ A naplót nyomtatásban megjelentető Szimanzkij azonban némi értetlenséggel állapítja meg, hogy Oreusz a kéziratot „naplónak” csak a temesvári csatára vonatkozó részeit, illetve kivonatait használta.¹⁰ Munkájában Baumgarten kézírata valóban csak a temesvári csata forrásai között szerepel, pedig Oreusz név szerint is említi hősünket, amikor a peredi csata második napján tanúsított vitézségéről számol be.¹¹ Szimanzkij azonban tévedett, amikor úgy gondolta, hogy a szóban forgó hadtörténész a napló kéziratát használta. Megállapítható ugyanis,

⁹ Oreusz, Ivan Ivanovics: Oroszország háborúja a magyarok ellen. S. a. r.: Rosonczy Ildikó. Budapest, 2002. (A továbbiakban: Oreusz) 466. o.

¹⁰ Журнал... 1910. книжка 4. 6. o.

¹¹ Oreusz 158., 443. o.

hogy Oreusz nem ismerte a naplót (Baumgarten kéziratával kapcsolatban nem is használja a napló szót), bár az 1870-es években, amikor munkáján dolgozott, Baumgarten még élt, sőt a hadtörténeti feldolgozás kiadását is megérte. Személyes kapcsolatban azonban nem voltak, erre utal Oreusznak a peredi csatát taglaló fejezetben Baumgarten személyéhez fűzött jegyzete. Ha Baumgartent ismeri, akkor a rá vonatkozó jegyzet első felét pontosította volna: „A csernyigovi gyalogezredből. Jelenleg főhadsegéd.”¹²

Hogy Oreusz milyen Baumgarten-kéziratot használt, arra a választ 2010. őszi moszkvai kutatásom során találtam meg. Az Orosz Állami Hadtörténeti Levéltárnak a magyar hadjárat anyagát őrző 846. fondját áttekintve láttam, hogy Oreusz ebből az anyagból dolgozott (levéltári jelzetei azonosíthatók), s itt a III. hadtest és a Panyutyin parancsnoksága alatt álló hadosztály hadműveleti naplója mellett, amelyekre gyakran hivatkozik is, nem a napló (esetleg egyik) kézirátát őrzik, hanem Baumgartennak azt a feljegyzését vagy annak egyik változatát, amelyet a temesvári csatáról készített – a csata egy kis vázlatos rajzával együtt –, s amellyel, mint már szoltunk róla, az orosz hadosztály és a maga szerepének elismertetését szerette volna elérni.¹³

A már nyomtatásban megjelent naplót első ízben az angol Ian W. Roberts használta a Magyarország elleni orosz intervencióról szóló, jelentős orosz forrásanyag ismeretében és hatása alatt megírt, 1991-ben megjelent monográfiájában.¹⁴ Baumgartenre hivatkozva hozza a példát arra vonatkozólag, hogy az osztrákok miként bántak a magyar sebesültekkel; többek mellett ugyancsak szerzőnket idézi a július 15–17-i váci csata megítélését és a magyarokkal történő tárgyalások kimenetelét illetően Paszkevics és Rüdiger véleménykülönbségére, Rüdiger Görgeyvel kapcsolatos információira vagy a magyarokhoz átváltt Konrad Rulikowskinak, a voznyeszenszki dzsidásezred zászlósának a sorsát meghatározó körülményekre.¹⁵ És Baumgarten alapján számol be arról, hogy a Magyarország elleni háború céljából már Krakkóba bevonult III. orosz gyalogoshadtest parancsnokát 1849. június 2-án egy Görgey-rokon, mégpedig a hadvezér nagybátyja részletesen tájékoztatta a magyarországi viszonyokról.¹⁶

Közzétéve a naplót, szükségesnek tartom, hogy az utóbbi két kérdésre a lábjegyzetek adta lehetőségnél bővebben is kitérjek, és a további kutatás lehetőségeire felhívjam a figyelmet.

Egy Görgey-rokon Rüdiger tábornoknál Krakkóban

Két olyan orosz elbeszélő forrást ismerünk, amely arról számol be, hogy Görgey Artúr tábornok, ekkor még magyar főparancsnok és hadügyminiszter nagybátyja 1849. június elején Krakkóban találkozott a III. orosz hadtest parancsnokával, Rüdiger tábornokkal. Mindkét tudósítás olyan orosz tisztek tollából származik, akik a III. hadtest törzsénél

¹² Oreusz 158. o.

¹³ Российский Государственный Военно-Исторический Архив (a továbbiakban РГВИА), ф. 846., оп. 16., 5360. Oreusznál a régi levéltári jelzet: Военно-ученный архив отд. II. Нр. 3287.

¹⁴ Ian W. Roberts: *Nicolas I and the Russian Intervention in Hungary*. London, 1991. (A továbbiakban: Roberts.) Robertsnek nem volt lehetősége oroszországi (akkor még szovjetunióbeli) levéltárakban kutatni, az orosz-osztrák diplomáciai kapcsolatokra vonatkozó iratanyagot Bécsben, Londonban, Koppenhágában és Londonban nézte át, és igen bőszes nyomtatásban megjelent orosz, elsősorban elbeszélő forrást használt, amelyeket azonban nem igazán szembesített magyar forrásokkal.

¹⁵ Roberts 149., 155., 161., 166., 175., 182. o.

¹⁶ Roberts 131–132., 161.o.

szolgáltak. Egyikük, Fjodor Grigorov, Rüdiger tábornok segédtsíjtje.¹⁷ Visszaemlékezése szerint Görgey Krakkóban élő nagybátyja, Rüdiger gróffal megismerkedve arról számolt be neki, hogy a magyar hadsereg monarchikus érzelmű, nem ért egyet a Habsburg-ház detronizálásával, s hogy „az április 14-i határozat okozta unokaöccse szakítását Kossuth-tal”.¹⁸ Tudjuk, hogy Grigorov jóval az események után vetette papírra emlékeit, a találkozón nem volt jelen, az ott elhangzottakról csak hallomásból értesült, annyit tudhatott, amennyit a törzsnél beszéltek róla. Visszaemlékezéséből egyébként kiderül, hogy ismerte Görgey 1852-ben Lipcsében megjelent emlékiratát¹⁹, amely befolyásolta is, és egyes állításai mintha soraiban is visszaköszönnének. Grigorov magáról a szóbanforgó személyről közelebbi információt nem ad meg, ennek alapján Katona Tamás azt feltételezte, hogy esetleg Görgey anyai nagybátyjáról lehet szó, talán Kolbenheyer Károly posztógyárosról, a magyar tábornok anyai nagynénjének férjéről.²⁰

Baumgarten részletesebb, adatokban pontosabb, hitelesnek tekinthető információkat közöl naplójában a találkozóról. Ekkor átmenetileg a III. hadtest törzse mellett szolgált, s az ő feladata volt, hogy lejegyezze, mi hangzott el Rüdiger tábornok és az illető találkozóján, amelyen személyesen jelen volt, s amelyről saját jegyzetei alapján ő írta meg a jelentést az orosz hadsereg főparancsnokának, Paszkevics tábornagnak. Mint a naplóból látjuk, ez a bizonyos rokon teljes képet adott a magyarországi helyzetről. Beszámolt a magyar hadsereg létszámáról, összetételéről, képzettségéről, parancsnokai képességeiről, a Dembiński és Görgey közötti ellentétéről, az országban uralkodó közhangulatról, a magyar kormányzat rendelkezésére álló eszközökről. Rüdiger arra vonatkozó kérdésére, hogy Görgey megvásárolható-e, egyértelmű *nem* volt a felelet: „a pénzt és a hivatalos elismerést nem értékeli, ugyanúgy elégedett főparancsnokként, mintha vegyészprofesszor volna.” Rüdiger két alapvető következtetést vont le az elmondottakból: 1. hogy a magyar parancsnokok küzdeni fognak, s csak végső esetben döntenek a fegyverletétel mellett, és 2. hogy az orosz hadak viszonylag akadály nélkül kelhetnek át az ország északi határán, ahol komoly ellenállásra nem kell számítaniuk, mivel a magyarok az osztrákok ellen Komárom környékén vonták össze erőiket, s még az oroszok beérkezése előtt ott akarnak velük megmérkőzni.

Magáról a személyről Baumgarten naplójában június 2-i dátummal annyit olvashatunk, hogy „Krakkóba érkezett Görgey nyugalmazott őrnagy (Görgey Artúr nagybátyja), aki Lócsén él, és Bécsbe szándékozik utazni, hogy hűségéről bizonyosságot adjon, nehogy megfosszák nyugdíjától.” Érkezéséről Legedits Ignác cs. kir. altábornagy, krakkói városparancsnok tájékoztatta az oroszokat azzal, hogy minden Magyarországra vonatkozó szükséges információval el tudja őket látni.

Kosáry Domokos a Görgey-kérdésről írott munkájában²¹ Ian W. Roberts Baumgartenre hivatkozó passzusai alapján próbálta megfejteni ennek a Görgey-rokonnak a kilétét.

¹⁷ Fjodor Vasziljevics Rüdiger gróf segédtsíjtjének visszaemlékezése az 1849. évi magyarországi hadjáratra. *Hadtörténeti Közlemények*, 1984. 4. sz., majd kötetben: A magyarországi hadjárat, 511–557. o.

¹⁸ A magyarországi hadjárat, 517. o.

¹⁹ *Görgei Arthur: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849. I–II. Bd.* Leipzig, 1852.

²⁰ A magyarországi hadjárat, 861. o.

²¹ *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés története I–II.* Budapest, 1994. (A továbbiakban *Kosáry I–II.*)

Roberts egyértelműen úgy ír Görgey apai nagybátyjáról, mintha a rá vonatkozó adatok az orosz tisztnaplójából származnának: „Görgey János idősebb nyugalmazott huszártiszt volt, aki nyugdíja elvesztése miatt aggódva Bécsbe szándékozott utazni, hogy az uralkodó iránti lojalitását megerősítse.”²² Kosáry Domokos tehát ennek az információnak a birtokában tekintette át a számba jöhető Görgeyeket, de a kritériumoknak egyik sem felelt meg: „Az érdekes itt azonban az, hogy Görgeynek valóban volt ugyan egy János nevű nagybátyja, aki 1778-ban született, egy ideig a nemesi testőrségnél szolgált, majd 1807-ben huszár őrnagyként vonult nyugdíjba, tehát a képbe beleillenek”, csak hogy ő, „ha a rendelkezésünkre álló életrajzi, genealógiai adatok pontosak”, már 1831 őszén elhunyt. (Tegyük ehhez hozzá, ha hibás volna a halálozás éve, akkor 1849-ben már hetvenegy-két éves lett volna.) „A keresztnév eltévesztésére nemigen gondolhatunk, mert Görgey Jenő (1815–1873) ugyancsak testőr, még a nyugdíját nem érte el, Görgey Gábor (1799–1874) pedig, szintén egykori testőr, aki 1844-ben dragonyos őrnagyként ment nyugdíjba, nem tartozott Görgey Artur közelebbi rokonságához.” „Az ügyről egyelőre csak ennyit tudunk” – fogalmazott átmeneti összegzésként Kosáry Domokos, s még a következő kérdést is feltette: „Lehet, hogy valaki, aki jól ismerte a családi hátteret, az elhunyt őrnagyot megszemélyesítve valami okból szerepjátszásra vállalkozott?”²³

Az angol szerző azonban rossz személyazonosításával és forráskezelésével megtévesztette a magyar történést. Mint látjuk, Baumgarten szövegében nem szerepel a János keresztnév, tehát gondolhatunk más keresztnévre is. De az sem szerepel nála, hogy az illető huszártiszt lett volna. Roberts egy leszármazási táblában vagy egy névkönyvben valószínűleg rábukkant erre a bizonyos Görgey Jánosra, s munkájában úgy írt róla, mintha az eredeti forrásban az ő személyi adatai szereplnének.

A kérdés tehát továbbra sincs lezárva: Görgey melyik nagybátyja volt az (ha valóban az volt), aki megfordult Rüdiger tábornok krakkói főhadiszállásán 1849. június 2-án? Baumgartentől összefoglalva így annyit tudunk, hogy Lőcsén lakott, nyugalmazott őrnagy volt, s nyugdíja további folyósítása miatt aggódva, lojalitását biztosítandó Krakkón keresztül Bécsbe indult. Krakkóba érkezéséről Legedits városparancsnok értesítette a III. orosz hadtest törzsét, mint Baumgarten írja, személyesen őt. Az illető jól ismerte a magyar honvédsereget, de ha a szabadságharc híve lett volna, akkor talán nem részletezi aprólékosan a honvédsereg gyengéit. Jól ismerte Görgey személyiségét is, hangsúlyozta, hogy a magyar vezér nem fogja eladni magát, és jelezte azt is, hogy viszály (rivalizálás) van unokaöccse és a lengyel Dembiński között. Baumgarten naplójában nem említi, hogy szóba került volna Kossuth és Görgey nézetkülönbsége, ezt Roberts a már említett Grigorovtól vette át úgy, hogy a két forrást nem különítette el.²⁴ (Érdemes megjegyezni, hogy Görgey Artúr édesanyja, Perczián Vilma származott lőcsei családból.)

Annyi bizonyos, hogy a szóbanforgó személytől olyan tájékoztatást kapott a Magyarországra benyomuló orosz sereg parancsnoksága, amelynek alapján Rüdiger tábornok kimerítő, részletes jelentést küldhetett Paszkevicz főparancsnoknak, aki azt átadta I. Miklósnak. A cár „miután elolvasta a jelentést, megparancsolta, mondjanak köszönetet a Magyarországra

²² Roberts 131. o.

²³ Kosáry II. 83. o.

²⁴ Roberts 131–132., 256. o.

helyzetéről szóló első alapos és komoly jelentésért. Rüdiger megjegyzi, hogy a köszönet közvetlenül engem illet” – nyugtázza elégedetten Baumgarten, akinek naplójából az is kiderül, hogy ezt a jelentést Bécsben megkapta Fjodor Fjodorovics Berg, az osztrák kormányzat, illetve az osztrák főhadiszállás mellé beosztott orosz tábornok is: lássa, ez mást tartalmaz, mint ami az övéiből kiderül. Az ügy tisztázásához további orosz levéltári kutatások vihetnek közelebb. Talán előkerülhet a fent említett Rüdiger-féle jelentés is.

Kosáry Domokos feltételezésével, miszerint ez a krakkói találkozás is arra készíthette utóbb Rüdigert, hogy Görgey felé kezdeményező lépéseket tegyen,²⁵ vagyis 1849. július 19-én Balassagyarmatról levéllel forduljon hozzá, egyetérthetünk, azzal a kiegészítéssel, hogy miközben a július 15–17-i váci csata után az ő hadteste kapta a visszavonuló feldunai hadsereg üldözését, igyekezett kihasználni a súlyosan sebesült magyar tábornok reménytelennek tetsző helyzetét.²⁶

Adalékok Konrad Rulikowski sorsához

Baumgarten naplójának augusztus 21-i bejegyzésében a következőket olvashatjuk: miután Simándon a III. hadtest parancsnokától, Rüdiger tábornoktól elvált, benézett Ilja Sztjepanovics Frolov tábornokhoz, a hadtesttörzs főnökéhez. Mint írja: „Éppen ekkor jelentkezik nála a voznjeszenszki dzsidásezred zászlósa, Rulikowski, mint aki hadifogságból szabadult. Az ügyeletre küldik igazolásért, hogy indulhasson ezredéhez. Ahogy kimegy, Frolov segédtisztje²⁷ kijelenti, hogy ez az a Rulikowski, akiről Görgey azt mondta, nála jelentkezett szolgálatra, de mivel nála nem voltak lengyelek, Dembińskihez irányította. Elküldik, hogy Rulikowskit tartóztassa le és kísértesse a főhadiszállásra.” Baumgarten később beszámol arról, hogy augusztus 26-án este nála időzik Menykov²⁸ és Vejrnar,²⁹ s „elmondják, hogy holnap este hadbírótság ítél Rulikowski fölött, mert átállt a magyarokhoz, akiket egy lelkipásztor segítségével rávezetett a voznjeszenszki dzsidásezred vele lévő takarmánygyűjtő katonáira. 16-án (28-án) kora reggel főbe lövik.”

Első pillantásra Baumgarten tudósítása igazolja a Görgey ellen Konrad Rulikowski augusztus 28-i nagyváradi kivégzése után azonnal lábra kapott és gyorsan elterjedt vádat: szándékosan szolgáltatta ki „a lengyelt” az oroszoknak. Görgey emlékirataiban cáfolja, hogy köze lett volna Rulikowski lelepleződéséhez. „Én arról, hogy ő egyáltalán a világon van, először hadifogságom alatt értesültem, egy orosz törzstiszt szájából, aki az elítélt tettét és sorsát, mint közszájon forgó hírt, elmondta” – írja.³⁰

²⁵ Kosáry II. 83. o.

²⁶ РГВИА ф. 846. оп. 16. 5350. Rüdiger jelentései Paszkevicznek: 1849. július 6/18. Balassagyarmat 277.; július 7/19. Balassagyarmat 278.

²⁷ Frolovnak I. Drozdov nevű segédtisztjéről tudunk, aki Frolovval augusztus 12-én járt Görgey főhadiszállásán a világosi Bohus-kastélyban, és visszaemlékezésben örökítette meg a világosi fegyverletételt. Visszaemlékezése megjelent: A magyarországi hadjárat, 561–567. o. Lehet, hogy róla van szó.

²⁸ Menykov, Pjotr Konovics (1814–1875) vezérkari százados, később altábornagy, hadtörténeti író.

²⁹ Vejrnar, orosz vezérkari alezredes.

³⁰ *Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 49-ben.* S. a. r. *Katona Tamás.* Budapest, 1988. II. köt. 437. o.

Hogy véleményt mondhassunk arról, volt-e valóban szerepe Görgeynek Rulikowski sorsának alakulásában, érdemes áttekinteni az ügyére vonatkozóan eddig összegyűjtött információkat.³¹

Rulikowskival kapcsolatban különös meglepetésről számol be Zygmunt Miłkowski (írói álnevén Tomasz Teodor Jeż), a lengyel légió 3. zászlóaljának hadnagya visszaemlékezésében, amelyet az 1880-as évek közepén kezdett írni. 1849. július utolsó napjaiban Szegeden a lengyel légió egyik altisztje orosz katonákat mutat neki az egyik ház udvarán. Az oroszok a voznjeszenszki dzsidásezred egyenruháját viselik. Miłkowski még jobban megdöbben, amikor az épületben megpillantja tisztjüket, Rulikowskit, akivel jó egy évvel korábban Kijev környékén ismerkedett meg. Miłkowski akkoriban Kijevben járt egyetemre, s egy közeli ismerőse, a voznjeszenszki dzsidásezredben szolgáló Bolesław Popowski hozta őt össze az ezred két tisztjével. Az egyikük Rulikowski volt. A lengyel társaság a Galíciában szerveződő nemzeti gárdákról beszélgetett s arról, hogy az ezredből ki nyerhető meg a lengyel nemzeti mozgalomnak.

Miłkowski Rulikowski szavai alapján a következőképpen foglalja össze az orosz dzsidások Szegedre kerülésének történetét. „A heves és ifjú ember lelkiismerete tiltakozott az ellen, hogy a magyarok ellen harcoljon. Elhatározta, hogy átáll. Tervének végrehajtásához a legelső adódó alkalmat felhasználta. Járőrözni küldték; egy faluhoz ért, s ebben a faluban megkérte a papot, jutasson el egy cédulát a legközelebbi magyar egységhez azzal, hogy ejtsék fogságba. Hamarosan elővágtatott egy huszárcsapat, körülfogta a plébániát, s a cselről mit sem tudó egész járőrt fogságba ejtette. Rulikowskit bekísérték a magyar törzshöz, ahol kijelentette, hogy a lengyel légióban akar szolgálni. A dzsidásokkal együtt a légióhoz küldték, a cédula azonban a törzs iratai között maradt. Az a szerencsétlen cédula! Rulikowskit miatta lőtték főbe.”

Miłkowski megörült a szegedi találkozásnak, Rulikowski azonban, mint írja, „mintha nem lett volna magánál, zavart volt és nyugtalan”, úgy vélte, a háború szerencsétlen fordulatot vett, ő pedig túl korán cselekedett.³²

Miłkowski Rulikowskit legközelebb Orsován, a Duna partján, az átkelésre várakozó kocsik mellett, dzsidásai körében pillantotta meg. Keljenek át a Dunán vagy térjenek vissza ezredükhöz? – ez volt a kérdés. Alárendeltjei a visszatérés mellett érveltek, különösen falujabeli tisztiszolgája. Urának kezét, lábát csókolgatva könnyezve esedezett: „Ne menjünk idegen földre...”. Rulikowski félrevonta Miłkowskit és részletesen előadta neki átállása történetét. Miłkowski az emigrálásra próbálta rábeszélni, majd megkérdezte tőle, katonái valóban azt hiszik-e, hogy meglepetésszerű támadás érte őket.

„– Meg vannak győződve róla, s a hadbírótság előtt is így fognak vallani.

– Azt, hogy csatlakoztál a lengyel légióhoz, mivel magyarázod majd meg?”

³¹ Rövid élettörténetét legutóbb *Kovács István* foglalta össze: Konrad Rulikowski. In: Vértanúk könyve. Szerk.: *Hermann Róbert*. Budapest, 2007. 215–216. o. Ld. még *Kovács István*: „Mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 346–347., 450. o.; *Rosonczy Ildikó*: A cári hadsereg tisztikarának magatartása 1849-ben Magyarországon. In: *Hungaro-Polonica*. Tanulmányok a magyar–lengyel történelmi és irodalmi kapcsolatok köréből. Szerk.: *Kiss Gy. Csaba* és *Kovács István*. Budapest, 1986. 136–142. o.

³² *Teodor Tomasz Jeż (Zygmunt Miłkowski)*: *Od kolebki przez zycie*. Wspomnienia. I–III. köt. Kraków, 1936. I. köt. 345–346. o.

– Kényszerre tettem... Választhattam a légió vagy a fogság között. Egyébként sem voltam tűzvonalban..., nem harcoltam...”

Miłkowski úgy érezte, bizonytalan ez az érvelés. Rulikowski másként gondolkodott.

„– A rám váró legsúlyosabb ítélet ez esetben legfeljebb a lefokozás lehet. Na és ha lefokoznak? Leszolgálok néhány évet közkatonaként, aztán kérem elbocsátásomat, s visszatérek az enyéimhez. Riaszt az emigráció.”

Semmiképpen sem akarta vállalni az emigrációt. Miłkowski arról igyekezett meggyőzni, hogy az se tart örökké, majd tanácsolta neki, beszéljen Wysocki tábornokkal, a lengyel légió parancsnokával. Wysocki ugyanazt tanácsolta neki, mint Miłkowski: emigrálni kell. Rulikowski mégis a visszatérés mellett döntött: „Katonáim nem árulhatnak el, s a bíróság előtt tartani fogom magam. Nincs ellenem bizonyíték.”

Azt, hogy Görgey törzse kiadja az oroszoknak ezt a bizonyos cédulát, nem láthatta előre, vélekedik Miłkowski. „Amikor a bíróságon megmutatták neki a cédulát, elsápadt, összezavarodott és mindent bevallott” – fűzi hozzá.³³

A lengyel bajtárs emlékei után nézzük meg, mit tudtak az orosz hadseregnél Rulikowski fogságba esésének körülményeiről.

Gorcsakov herceg, a hadsereg vezérkari főnöke egy különítmény élén, pontonhíd-készlettel ellátva július 25-én érkezett a poroszló–tiszafüredi átkelőhöz, hogy nyissa meg az utat a hadsereg előtt a Tiszántúlra. Az átkelőt Korponay János ezredes mintegy kétezer-ötszáz fős csapata őrizte, amely miután átkelt a túlsó partra, a hidat felgyújtotta, majd tüzérségi párbaj után kénytelen volt visszahúzódní. A Poroszlóra reggel befutó orosz elővéd a voznyeszenszki dzsidászrezd sebesült katonáira bukkant. Hamar bebizonyosodott, hogy Rulikowski járőrének tagjairól van szó. Mint Paszkevic Haynaunak címzett átiratából, amelyben Rulikowskinak mint az Orosz Birodalom alattvalójának kiadatását kéri, valamint Miklós cárnak írott jelentéséből kiderül, július 22-én a voznyeszenszki dzsidászrezd zászlósát tizenkét fős járőrrel takarmánygyűjtés céljából küldték Poroszlóra. Aznap este egy helyi lakos útján tájékoztatta a magyar előőrs tisztjét átállási szándékáról, amiről beosztottjai nem tudtak. Másnap reggel egy ötven fős huszárcsapat kerítette be őket. A dzsidások védekeztek, de tisztjük azt parancsolta, hogy adják meg magukat.

A két irat adatai között van némi eltérés: a 12 fős járőr a Haynaunak küldött átirat szerint egy altisztből és 11 közkatonából állt, akik közül heten súlyosan megsebesültek, ketten elestek, hárman pedig fogságba kerültek. A hadbíróági tárgyalás után írt jelentés szerint a járőr két altisztből és tíz közkatonából állt. Közülük egy altiszt és hét közkatona sebesült meg, utóbbiak egyike hamarosan elhunyt. Négyen nem sérültek meg, mert a vádlott, vagyis Rulikowski vallomása szerint „kérésére a magyar őrmester leállította a támadást”.³⁴ A szovjet történész, V. G. Verzbickij ugyancsak azt írja egy 1962-ben megjelent tanulmányában, hogy Rulikowski három emberével esett fogságba.³⁵

³³ Uo. 363–364. o.

³⁴ Paszkevic átirata Haynauhoz, 1849. augusztus 19. Nagyvárad. Kriegsarchiv Wien, Alte Feldakten 1839. karton, 1849–8–392. A levél másolata a budapesti Hadtörténelmi Levéltárban megtalálható. Paszkevic jelentése I. Miklósnak, 1849. augusztus 28. Nagyvárad. In: *B. Г. Вержбицкий: Сочувствие передовых офицеров и солдат русской армии венгерской революции 1848–49 гг. Исторический Архив 1962. 4.* (A továbbiakban: *Вержбицкий.*) 124. o.

³⁵ *Вержбицкий* 123. o. (Egy altiszttel és két közkatonával.)

A hivatalos iratok mellett más forrás is szól arról, hogy az oroszok saját sebesült katonáikra bukkantak a tiszai átkelő közelében. Az orosz főhadiszálláson tartózkodó hadmérnök, Andrej Ivanovics Delvig báró emlékiratában olvashatunk róluk: elmondták, hogy amikor támadás érte járőrüket, „a lengyel származású zászlós azt parancsolta, adják meg magukat, altisztjüktől azonban azt az utasítást kapták, hogy üljenek lóra és védekezzenek.” A kézitusában súlyos sérüléseket szenvedtek.³⁶

Rulikowskiék nem maradtak Korponay különítményénél, hanem elküldték őket vagy a lengyel légióhoz, amely ekkor a közép-tiszai hadsereg állományának részeként Cegléd–Kecskemét térségében tartózkodott, vagy közvetlenül a légió Szegeden szerveződő tartalékához. Rulikowskit végül a légió tartaléklovasságához főhadnagyi rangban osztották be.³⁷

A Korponay-különítmény Debrecenben egyesült Nagysándor József tábornok I. hadtestével, s az augusztus 2-i ütközetben a Nagyerdő közelében rátámadó orosz lovasság szétverte. A különítményből sokan elesetek, sokan kerültek fogságba. És ekkor megtalálták Rulikowski levelét annál a fogságba esett magyar tisztnél, aki a járőrt bekerítő huszárok parancsnoka volt – írja Delvig emlékiratában.³⁸

A Rulikowski elleni perdöntő bizonyíték tehát már az augusztus 2-i debreceni ütközet után az oroszok kezében volt. Paszkevics ugyanezt közli Haynauval az idézett átiratban: Rulikowski alávaló tettére, amellyel dezertálásának bűnét tetézte, a debreceni ütközetet követően egy orosz fogságba esett honvédtiszt³⁹ vallomásából derült fény. Valószínűleg az illetőnél, akinek a nevét Hebner Zriniként⁴⁰ adja meg Paszkevics, ott voltak a Korponay-különítmény iratai, amelyek így kerülhettek zsákmányként az oroszok birtokába.⁴¹

Rulikowski előtt nyitva állt a menekülés útja, minden józan megfontolás és figyelmeztetés ellenére döntött a visszatérés mellett. Ezrede a IV. gyalogoshadtest állományába, a 4. könnyűlovas-hadosztály 1. dandárába tartozott. Ez a hadtest azonban részben Debrecenben, részben Nagyváradon volt, ez a magyarázata annak, hogy Orsováról jöve az útjába eső legközelebbi, a III. orosz hadtest törzsénél, Simándon jelentkezik augusztus 23-án.⁴² Itt már várják. „Kísérettel” utazik tovább a nagyváradi főhadiszállásra, ahol találkozik vele a már idézett Delvig. Rulikowski, miközben Bevad ezredesre, a főhadiszállás parancsnokára és egyben a csendőrezred osztályparancsnokára vár, elmeséli neki a saját verzióját „fogságba esése” körülményeiről.⁴³

A fegyverletételre Világos közelében a III. orosz hadtest előtt került sor. A magyar tábornokok és az orosz hadtest törzséhez tartozó tisztek között sok minden szóba került. Az első napokban ráadásul még kedélyesnek mondható beszélgetések zajlottak, hiszen a foglyok bíztak az orosz félben. Az oroszok pedig természetesen minden iránt érdeklődhettek, így az orosz hadifoglyok magatartásáról, fogságba esésük körülményeiről, a len-

³⁶ Andrej Ivanovics Delvig báró: Fél évszázad az orosz életből. In: A magyarországi hadjárat (a továbbiakban: *Delvig*) 586. o. (Delvig, ahogy emlékiratokban gyakran előfordul, nagyobb létszámokról számol be a valóságosnál.)

³⁷ Kovács István: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Budapest, 2007. 437. o.

³⁸ *Delvig* 586. o.

³⁹ Az I. Miklósnak írt Paszkevics-jelentés szerint ez a tiszt őrmester volt. *Верхбуйцкий* 124. o.

⁴⁰ Az itt említett Zrini nevű tiszt Bennich (1849 márciusától Zrínyi) Antal számvevő hadnagy volt. Köszönöm Bona Gábor szíves segítségét.

⁴¹ Paszkevics átirata Haynauhoz, 1849. augusztus 19. Nagyvárad. Ld. a 35. jegyzetet!

⁴² A hivatalos iratok Baumgartennel szemben augusztus 23-át adják meg jelentkezése napjául.

⁴³ *Delvig* 586. o.

gyekek szerepéről, az esetleges átállásokról is. A honvédseregnél jelentkező lengyelekkel kapcsolatos kérdésekre Görgey a valóságnak megfelelően válaszolhatta azt, hogy őket Dembińskihez, a lengyel légióhoz irányították. Mint láttuk, Rulikowskiékát Korponay is oda küldte július 23-án vagy 24-én.

Baumgarten megörökíti Frolov segédtisztjének szavait, amelyek szerint Rulikowski szolgálatra jelentkezett Görgeynél. Ha igen, ez csak Aradon történhetett, az augusztus 9-ét (Görgey ezen a napon ért Aradra) követő zűrzavaros napokban. De megtörténhetett-e ez egyáltalán? Miłkowski a július végi szegedi találkozás után legközelebb Orsován, majdnem három hét elteltével akad össze Rulikowskival, aki ekkor azt mondja neki, hogy harcokban egyáltalán nem vett részt. A lengyel légió viszont, különösen a lovassága mind a megvívott csatákban, mind az utóvéd összecsapásaiban derekasan küzdött.

Az erdélyi lengyel légió századosa, Antoni Lange Bem megbízásából júliusban Szegeden volt, hogy a lengyel származású hadifoglyokból összeállított századokat Kolozsvárra irányítsa. Lange emlékiratából kiderül, hogy a hadifoglyokból szervezés alatt álló légiótartalék a magyar kormánnyal együtt augusztus 1-jén átvonult Aradra, ahol mindaddig folyt a légió szervezése, míg Dionizy Zarzycki alezredes, az erdélyi lengyel légió egyik Aradra érkező parancsnoka ki nem jelentette, hogy a temesvári vereség után „nincs mit tovább a háború folytatásáról álmodozni”, s fel nem menti Langét és tisztársait a szolgálat alól. A lengyelek egy csoportja ezután csatlakozik a határ felé menekülőkhöz.⁴⁴ Közöttük lehettek Rulikowskiék.

A fentiek alapján Rulikowski elvileg tehát Aradon jelentkezhetett Görgeynél vagy Görgey törzsénél, erre azonban semmilyen magyar vagy lengyel forrás nem utal az áru-lás-mítosz részét képező híreszteléseken kívül. Görgey István azt állítja, hogy bátyja és valamennyien, akik körülötte voltak, csak kivégzése után hallottak az ifjú lengyel sorsáról a már említett Bevad (Bewatt) ezredestől.⁴⁵ Kevésbé tényszerűen ugyanezt állítja Görgey is, ahogy már idéztük. Baumgarten szerint viszont Rulikowski ügye azelőtt szóba került Görgey és a III. orosz hadtest tisztjei között, hogy a magyar fővezért Nagyváradra, az orosz főhadiszállásra szállították volna. Tehát augusztus 14. előtt. Az ellentmondást nem tudjuk feloldani. Baumgarten közlései egyébként általában helytállóak, a maga számára írta le őket, befolyásolni senkit nem akart.⁴⁶ Az előforduló dátumcsúsztatások a napló szerkesztési hibáiból adódhatnak, ahogy erre már utaltunk.

Rulikowski végzete azonban nem Görgey esetleges és fölösleges közlése, kérdésre adott válasza, vélemény-nyilvánítása miatt teljesedett be. Láttuk, a sorsát eldöntő bizonyíték ellene már a debreceni ütközet óta felettesei birtokában volt.

Maga fölött az ítéletet a lengyel zászlós mondta ki. Az oroszok előtt már akkor gyanú lengte körül „fogságba esésének” körülményeit, amikor sebesült katonáit megtalálták, és akik azt vallották, a járőrüket vezető tiszt megadásra adott nekik parancsot, miközben az altiszt védekezésre utasította őket. Gyanakvásra adhatott okot lengyel származása, „lengyel lelkülete.”

⁴⁴ Pamiętniki niedoli Antoniego Langiego z lat 1849–1856. Kraków, 1896. 10. o.

⁴⁵ *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. I–III. köt. Budapest, 1888. III. köt. (A továbbiakban: *Görgey István III.*) 675–676. o.

⁴⁶ Roberts ez esetben is kritika nélkül fogadja el Baumgarten közlését, kiegészítve a Verzbickij által közzétett Paszkevics-jelentéssel. *Roberts* 262. o.

amiről Delvig mellett megemlékezik egy másik orosz tisztára, Pjotr Vlagyimirovics Alabin, a IV. hadtest 22. (kamcsatkai) vadászrezredének ezredsegédtisztje is.⁴⁷

Miłkowskinál Rulikowski átállásának véráldozattal járó részleteiről nem olvashatunk semmit. Valószínűleg nem is tudott róluk, mert nyilván megörökítette volna őket. Azt írja, hogy Rulikowski egész járőrével „fogságba esett”, ami vele együtt négy embert jelentett. Honfitársa tehát minden bizonnyal elhallgatta előtte az előzmények kínos részleteit: azt, hogy többen voltak, és katonái keményen védekeztek a magyar huszárok ellen. Nagyobb részük megsebesült, többen súlyosan. Rulikowski nem tudhatta, hogy egy vagy két embere behalt sebeibe, de sorsuk miatt így is büntudat nyomaszthatta. Ha Miłkowskinak feltárja a teljes igazságot, akkor az nyilván minden erejével visszatartja a szinte biztos halálba vezető úttól. De nem lehetett könnyű bevallani azt a tettet, amelynek végrehajtása nem előzetes elképzelései szerint alakult, s amely nem felelt sem a katonai becsület kritériumainak, sem a saját tiszta ideáinak. Nyugtalanságának, zavartságának, amelyet Miłkowski némi értetlenséggel konstatált, ez lehetett az oka. Ahogy lelkiismeretével nem egyezett az, hogy a magyarok ellen harcoljon, azzal sem tudott elszámolni, hogy alárendeltjei életét kockáztatta a magáé helyett. Inkább háborgó lelkiismerete hajtotta vissza a magyar határról, semmint a kínzó honvágytól, a hosszú emigrációs évektől való félelem. A visszafordulás, így a szembenézés veszélyeivel és lehetséges súlyos következményeivel pedig nyilván számolt, bárhogy igyekezett is ezt tagadni. A végzet mintha mágnesként vonzotta volna.

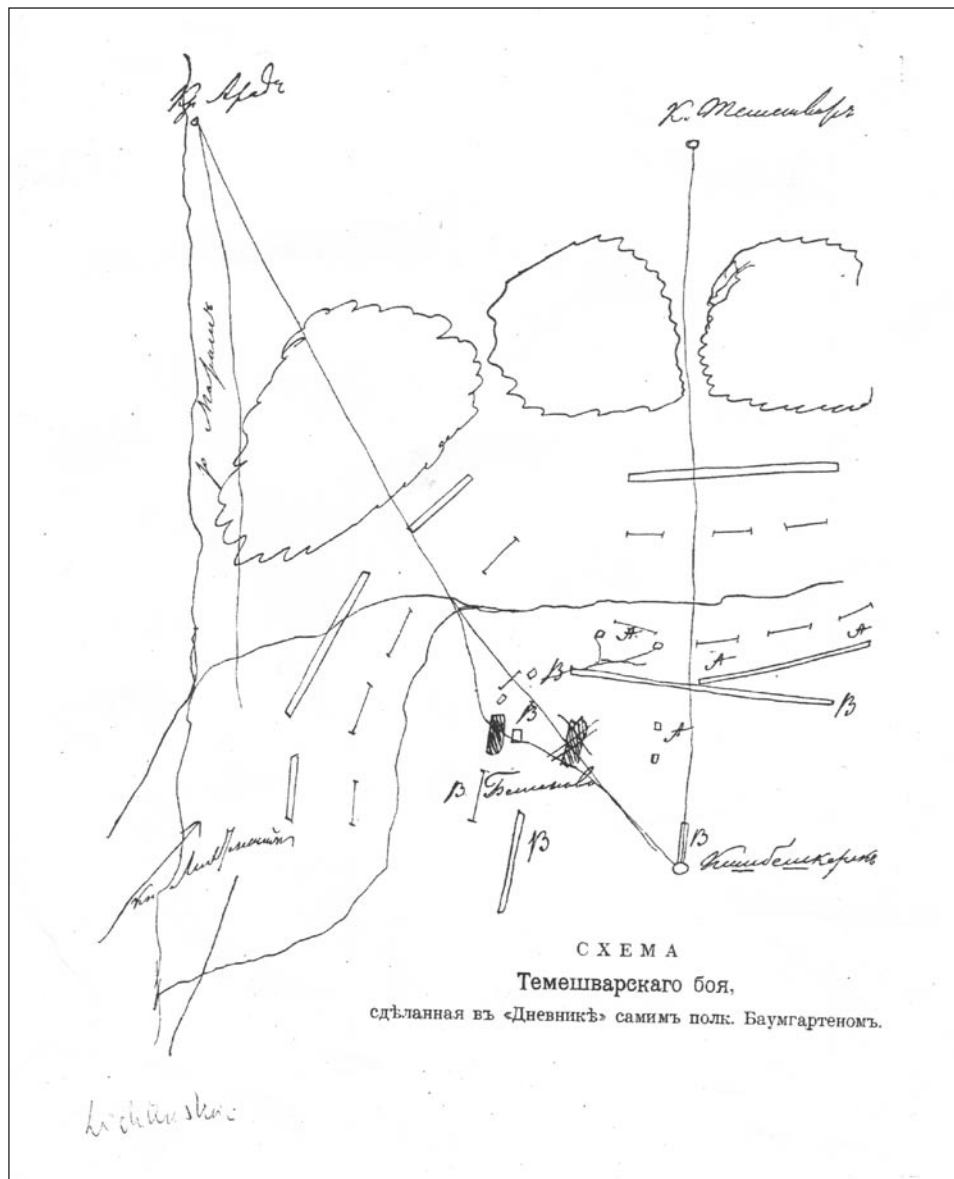
„Nem lehet megérteni, miért adta meg magát. Miért nem menekült el, mint sokan mások, akik kisebb vagy nagyobb mértékben kompromittálódtak az események alatt? – töpreng Rulikowski sorsáról az orosz hadsereg már idézett Alabin nevű tisztje.⁴⁸

Az észérvekkel megmagyarázhatatlan döntés csak a fenti lélektani okokkal magyarázható. Ha előkerülne hadbíróvási iratanyaga, talán jobban megismernénk ezt a mártírsorsot vállaló lengyel származású és lengyel tudatú, orosz katonai szolgálatba állt fiatalembert.

⁴⁷ *Pjotr Vlagyimirovics Alabin: A magyar háború.* In: *A magyarországi hadjárat.* (A továbbiakban: *Alabin*) 209. o.

⁴⁸ *Alabin* 210. o.

⁴⁹ A szövegben előforduló dátumoknál az első helyen szerepel a régi naptár szerinti, mögötte zárójelben az általunk használt Gergely-naptár szerinti dátum. A jegyzetelésnél törekedtünk minél több szereplő személyének azonosítására, ez azonban főként azoknak az alacsonyabb rangú tiszteknek az esetében, akik később nem futottak be nagyobb karriert, nem mindig sikerült. Baumgarten saját jegyzeteit, mint a bevezetőben jeleztük, a szövegben zárójelben, dőlt betűvel közöljük.

Baumgarten ezredes vázлата naplójában a temesvári csatáról és az osztrák állásokról

FORRÁSKÖZLÉS

*Napló 1849-ből*⁴⁹

Május 3. (15.) Díszszemle a Caricinói mezőn,⁵⁰ itt tudom meg, hogy hadosztályunkat Bécsbe küldik. Liven tábornok⁵¹ javaslata, hogy lépjek át a hadseregbe.

Május 6. (18.) Miután levizsgázom, megkapom az elbocsátást a minta-gyalogezredtől.⁵² Jelentés megy rólam Mihály nagyherceghez⁵³ az inspektorátus válaszával, hogy a hadseregben nagy szükség van vezérkari tisztekre. Jelentés a hadügyminiszter útján Ófelségének, a cárnak. Nehéz belefoglaltatni a parancs tervezetébe, mielőtt Ófelsége elutazik. Ignatyev tábornok⁵⁴ elintézi.

Május 7. (19.) Pétervárról elindulok, váltott lovakat használó kocsival megyek, hogy ne kelljen várakoznom a menetrend szerinti postakocsira. Útközben találkozom a fiatal Gannal,⁵⁵ akivel Kovnóból⁵⁶ postakocsin együtt utazunk tovább. Hadapródként lép be a Radetzky huszárezredbe.⁵⁷

Május 10. (22.) Kovnóban találkozom a gárda vezérkarától a halálosan beteg Zservével.⁵⁸

Május 11. (23.) Megérkezem Varsóba. Meglátogatom nagybátyámat, A. H. Rotot,⁵⁹ majd jelentkezem az ügyeletes tábornoknál, Vikinszkijnél,⁶⁰ aki nagyon gorombán fogad, s azt mondja, a tartalékhoz fognak küldeni. Ekkor elmegyek Liven főhadsegédhez, beszámolok neki erről, mire ő, Vikinszkijt szidalmazva, Adlerberg tábornokhoz⁶¹ visz, aki ír egy feljegyzést Gorcsakov hercegnek:⁶² az első adandó alkalommal küldjenek futárként Bécsbe, hogy csatlakozni tudjak a hadosztályhoz. Gorcsakov herceg kiadja az erre vonatkozó parancsot Vikinszkij tábornoknak, aki azt mondja, miért nem szóltam, hogy Gorcsakov herceg ismer engem. Megígérik, hogy elküldenek futárként, csak érdeklődjek.

Május 12. (24.) Megyek, hogy a Łazenki palotában⁶³ jelentkezzem a tábornagnál,⁶⁴ annyira elfoglalt, hogy nincs ideje senkit fogadni; ez azután derül ki, hogy mindannyian több mint két órán át várakoztunk rá.

⁵⁰ Szentpéterváron, a Nyári kerttől nyugatra fekvő beépítetlen terület, ahol a katonai parádékat tartották. Előbb Nagymezőnek, majd Mars mezejének nevezték.

⁵¹ Liven (Lieven), Vilgelm Karlovics, báró (1800–1880) orosz vezérőrnagy, főhadsegéd, a cár kíséretének tagja, a cár katonai irodájának (vezérkarának) főszállásmestere.

⁵² I. Miklós orosz cár parancsára az alaki kiképzés és annak egységesítése céljából 1826-ban Carszkoje Szelóban jött létre a mintazászlóalj, amelyet 1827-ben két zászlóaljából álló minta-gyalogezreddé alakítottak át.

⁵³ Mihály nagyherceg, Mihail Pavlovics (1798–1849), I. Miklós orosz cár öccse, a tüzérség főfelügyelője, a gárda- és gránátoshadtest parancsnoka.

⁵⁴ Ignatyev, Pavel Nyikolajevics, gróf (1797–1879) orosz altábornagy, majd gyalogsági tábornok, a cár katonai irodájának (vezérkarának) ügyeletes tábornoka.

⁵⁵ A XVIII. század közepén Mecklenburgból Oroszországba költözött Hahn bárói család valamelyik tagja.

⁵⁶ Kovno 1842-től kormányzósági székhely, ma Kaunas (Litvánia).

⁵⁷ A 7. (bjelorusz) orosz huszárezredbe, amelyet I. Miklós 1849 tavaszán az olasz fronton elért győzelmeiért adományozott Josef Radetzky gróf cs. kir. tábornagnak, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnokának.

⁵⁸ Valószínűleg Karl Leontyevics Zserve (1787–1852) orosz vezérőrnaggyal, a kovnoi kormányzóság börtönökét felügyelő bizottságának tagjával.

⁵⁹ Rot, Alekszandr Hrisztyianovics (1795–1849), nyugalmazott orosz vezérőrnagy.

⁶⁰ Vikinszkij, Ivan Mihajlovics (1790–1856 után), a cár Varsóban működő katonai irodájánál (vezérkaránál) szolgáló orosz altábornagy.

⁶¹ Adlerberg, Vlagyimir Fjodorovics, gróf (1790–1884) orosz tábornok, a cár katonai irodájának (vezérkarának) főnöke.

⁶² Gorcsakov, Mihail Dmitrijevics, herceg (1793–1861) orosz tábornok, a hadra kelt sereg vezérkari főnöke.

Rottal színházba megyek, mint a hadsereg vezérkari tisztjének nehéz meghívót kapni. A Łazenkiben az udvari színház egy francia darabot játszik és magyar táncot adnak elő. (A páholyban Minna.)

Május 13. (25.) Pompás díszkivilágítás a Łazenkiben valamilyen osztrák tábornok érkezése alkalmából.⁶⁵

Május 14. (26.) Mivel nem kapok parancsot arra, hogy futárként útnak indulhassak, bemegyek Vikinszkijhez, és ad egy egyenesen Bécsbe szóló jegyet. Livennél ott találok Frolovot,⁶⁶ aki azt mondja, hogy Bécsbe nem lehet utazni, mert a vasúti közlekedés állítólag megszakadt, s azt javasolja, másnap utazzam vele Krakkóba.

Május 15. (27.) Varsóból együtt indulok el Frolovval vasúton. Közli, hogy engem a törzshöz irányítottak, amibe én nem egyezem bele. Elmondja, Rüdiger gróf⁶⁷ attól fogva goromba velem, hogy egy katonai szemlén őrizetbe vették.

Május 16. (28.) Megérkezem Krakkóba, Frolovnál szállok meg. Jelentkezem Rüdiger grófnál, aki megköszöni, hogy beleegyeztem: nála, a törzsnél fogok szolgálni. Azt válaszolom, mivel elhagytam a gárda törzsét, nem maradhatok a III. hadtest törzsnél, hanem mindenképpen a fronton kell szolgálnom. A hadműveletek megkezdéséig azonban minden parancsát végrehajtom.

Rüdiger meghív, ebédeljek nála minden nap, s azt kéri, vezessem a hadműveleti naplót.

Május 17. (29.) Nincs semmiféle információ, nemcsak az ellenségről, de az ország terep-adottságairól, útjairól és statisztikai adatairól sem. Valamelyest tájékozódom a krakkói parancsnoknál, Legeditsnél.⁶⁸ Megérkezésემig az egész napló csak azokból a jelentésekből áll, amelyek Galíciában, a Kárpátok mentén felállított kozák előőrsöktől futottak be.

Május 18. (30.) Megérkezik Vitkovszkij vezérkari kapitány, és elmeséli Rüdigernek, hogyan teázott, hogyan váltott lovat, miről beszélgetett a lakossággal, de magáról a tárgyról egy szót sem ejt. A kérdésekre adott válaszai alapján összeállítom a jelentést; Rüdiger azt parancsolja, maga Vitkovszkij vigye a tábornagyhöz, hogy kiegészíthesse azokkal a részletekkel, amelyek nem szerepelnek benne.

Május 19. (május 31.) Frolovnak siralmas a helyzete Rüdigernél. Senki nem tiszteli és nem szereti, az egész törzset szétkergette. Az ügyeletes törzstiszt maga jár a jelentéssel Rüdigerhez; elkergeti a törzstől, ha zavarja munkájában. A főszállásmester, Grotenfeld ezredes nagyon gyatrán beszél oroszul. A törzsnél mindent a rangidős segédtiszt, Asztafjev kapitány ír, akit Frolov szidalmaz, mert úgy ül a törzsnél, hogy ott van nála a pipa.

Május 20. (június 1.) Ern alezredes parancsot kap, hogy írjon utasítást a Jordanóvban álló elővéd parancsnoka (Kaufman altábornagy⁶⁹) számára. Rüdiger elégedetlen az utasítással; azt mondja, Ern nem értette meg őt, és nem úgy írta meg, ahogy megparancsolta neki. Ern szerint az utasítást nem lehet másként megírni. Rüdiger dühös. Frolovval átdolgoztatja, de az se tetszik neki; újabb parancs, ismét Ernek adják, de az, arra hivatkozva, hogy beteg, visszautasítja; közben eltelik három nap, az utasításra szükség van, Rüdiger a segédtisztjét, Grigorovot⁷⁰ küldi érte, hogy akár papucsban is, de jelentkezék nála. Rüdiger szabadkozik Ern előtt, hogy elkapta az indulat, s hogy csak Ófelsége, a

⁶³ Szaniszló Ágostnak, az utolsó lengyel királynak korábbi nyári rezidenciáját a Varsói Hercegség felszámolása után, 1817-ben I. Sándor orosz cár vásárolta meg. I. Miklós és környezete a magyarországi hadjárat idején jórészt itt tartózkodott.

⁶⁴ Paszkevics-Erivanszkij, Ivan Fjodorovics, gróf, Varsó hercege (1782–1856), orosz tábornagy, a Magyarországra benyomult orosz hadsereg főparancsnoka, a Lengyel Királyság helytartója.

⁶⁵ Az illető osztrák generálist nem sikerült azonosítani. Bernhard Caboga altábornagy ekkor Varsóban tartózkodott, de ő már május 5-én megérkezett.

⁶⁶ Frolov, Ilja Sztjepanovics (1818–1879), orosz vezérőrnagy, a III. gyalogoshadtest vezérkari főnöke.

⁶⁷ Rüdiger, Fjodor Vasziljevics (1784–1856), orosz lovassági tábornok, a III. gyalogoshadtest parancsnoka.

⁶⁸ Legedits Ignác (1790–1866) cs. kir. altábornagy, a krakkói katonai körzet parancsnoka.

⁶⁹ Kaufman, Pjotr Fjodorovics (1784–1849) orosz altábornagy, a 7. gyaloghadosztály parancsnoka.

⁷⁰ Grigorov, Fjodor a III. hadtest parancsnokának, Rüdiger tábornoknak a segédtisztje, visszaemlékezése magyarul megjelent, ld. a bevezető tanulmányt.

cár és a felesége előtt tudja fékezni magát. Közben Ern ír Frejtag tábornoknak,⁷¹ arra kéri, helyezték el Rüdigeredtől; az elővédhez, Kaufman altábornagyhoz helyezik át. Frolov azt mondja Kaufmanról, hogy a hadosztályban ajándékokat fogad el, de ez frolovi rágalom. Ahhoz, hogy az ember eltalálja, mit akar Rüdiger gróf, arra van szükség, hogy a szövegben szerepeljen néhány általa mondott szó és kifejezés, az értelme akár meg is változhat, de akkor azt mondja: teljesen megértettek engem.

Május 21. (június 2.) Elmegyek, hogy megnézzem a wieliczki sóbányát. Útközben koldusok tömege. Wieliczkában a föld alatti termék mérete és száma lenyűgöző. A bánya járatainak tanulmányozására fél év sem elegendő. Krakóba visszatérve ebédre a Fehér Rózsa⁷² megyek, ott találom az öreg Chłopicik,⁷³ aki mindig ott ebédel. Kankrin⁷⁴ már megismerkedett vele. Az alacsony termetű, eléggé testes Chłopicik már teljesen ős és állandóan ingatja a fejét. Ebéd után a városon túlra, Kościuszko sírjához⁷⁵ indulok; ez egy magas kurgán, ahonnan pompás a kilátás: festői környezetével, nyárfasoraival az egész város látszik. Krakóban van egy vár, benne szép kaszárnnyák és a székesegyház. A székesegyházban gazdag kriptá, amelyben a Potocki és a Kościuszko család tagjai⁷⁶ nyugszanak.

(Barco tábornok,⁷⁷ aki a hegyekben állomásozik, hogy tartsa köztünk és az osztrákok között az összeköttetést, azt kéri, hátának biztosítására küldjünk egy kozák ezredet hozzá. Rüdiger nevet és a kérést megtagadja.)⁷⁸

Rüdiger el akarja távolíttatni Krakóból Bem nővérét és Dembiński⁷⁹ fiát; intézkedést kér Legedits városparancsnoktól, aki kijelenti, semmiféle joga nincs arra, hogy kiutasítsa őket, legfeljebb szigorúbb megfigyelésükre adhat parancsot. Rüdiger dühbe jön, megparancsolja, hogy ezt jelentsék a tábornagnak, aki semmit nem válaszol. A kávéházakban találkozni osztrák tisztekkel, közönyük elképesztő, szivarozva járnak az utcákon, és császáruk helyzetéről a legnagyobb egykedvűséggel beszélnek.

(Utazás Jordanówba élelemért és kétszersültért az osztrák élelmiszerszállítmányok és a sütő-kemencék hiánya miatt.)

Legedits városparancsnok arról értesít, hogy Krakóba érkezett Görgey nyugalmazott őrnagy (Görgey Artúr nagybátyja), aki Lőcsén él, és Bécsbe szándékozik utazni, hogy hűségéről bizonyosságot adjon, nehogy megfosszák nyugdíjától.⁸⁰ Legedits azt mondja, minden szükséges információval el tud látni bennünket Magyarországról. A hírt közlöm Rüdiger gróffal, aki meghívja magához, meg engem is, hogy mindent, ami figyelemre érdemes, feljegyezzek.

⁷¹ Frejtag (Freytag), Robert Karlovics (1802–1851), orosz altábornagy, a hadra kelt sereg főszállásmestere.

⁷² A Fehér Rózsa (Pod Białą Różą, a szövegben németül: Weisse Rose) étterem a krakkói Floriańska utca 14. szám alatt volt.

⁷³ Chłopicik, Józef Grzegorz (1771–1854) lengyel tábornok, az 1830–31-es lengyel szabadságharc kezdetén diktátor, majd sebesüléséig a fővezér tanácsadója.

⁷⁴ Valószínűleg Kankrin, Valerian Jegorovics (1820–1861) orosz tiszt, a cár szárnysegédje.

⁷⁵ Nem Kościuszko sírjáról van szó, hanem a halála után az 1820-as évek elején Krakó közelében az emlékére emelt dombról.

⁷⁶ A Wawel székesegyházának ebben a kriptájában Baumgarten a lipcsei csatában elesett Józef Poniatowski herceg síremlékét láthatta, amelynek közelében csak magának Kościuszkónak a szarkofágja van. A székesegyházban viszont valóban van egy Potocki-kápolna, amelyben az 1832-ben elhunyt Artur Potocki gróf nyugszik.

⁷⁷ Barco, Joseph von, báró (1795–1861), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a II. osztrák hadtestben.

⁷⁸ Mint jeleztük, a szövegben itt és a továbbiakban dőlt betűvel, zárójelben megadott jegyzetek Baumgarten saját jegyzetei.

⁷⁹ Dembiński fia, Jan (1822–1862) anyjával, Helena Turnóval (1793–1859) Krakó főterén, a 12-es számú házban lakott. *Fryderik Hechelnek*, a Jagello Egyetem professzorának emlékiratai (Kraków i Ziemia Krakowska w okresie Wiosny Ludów. Wrocław, 1950.) szerint június 11-én mégis letartóztatták Jan Dembińskit azzal a gyanúval, hogy apjával levelezett (256. o.). Bem nővérének sorsára egyelőre nincs adat.

⁸⁰ E Görgey-rokon személyazonosságát egyelőre nem sikerült tisztázni, ld. a bevezetőt.

Rüdiger gróf olyan részletesen kikérdezte, hogy az általa elmondottak alapján az ember a magyarországi helyzetről teljes képet kaphatott. Görgey először a hadsereg létszámáról, összetételéről és képzettségéről beszélt. A gyalogság igen gyenge, a lovasság jobb, bár az is tele van fiatal katonákkal. A tüzérség azonban, bár felszereltségét tekintve az is gyenge, kitűnően képzett, és jó tisztekkel van ellátva. Aztán áttekintést adott arról, hogyan van felosztva a magyar hadsereg hadtestekre, kik azok parancsnokai. Beszélt mindegyik vezér képességeiről és jelleméről, Görgey vetélkedéséről Dembińskivel. Akkor már Rüdiger gróf tett fel neki néhány kérdést arra vonatkozólag, hogy megvásárolható-e Görgey, amire azt a választ kapta, a pénzt és a hivatalos elismerést nem értékeli, ugyanúgy elégedett főparancsnokként, mintha vegyészprofesszor lenne.⁸¹ A továbbiakban elmondta, milyenek az ország eszközei a háborús helyzetben, milyen a közhangulat, milyen a felkelés jellege és ereje. Magyarország fent előadott részletes leírásából két fontos következtetés adódott: 1. a fővezérek minden lehetséges eszközt fel fognak használni arra, hogy a felkelés minél elszántabb és vakmerőbb legyen, és csak végszükség esetén döntenek a fegyverletétel mellett; 2. hadtesteik elhelyezkedéséből azt a következtetést lehetett levonni, hogy átkelve a Kárpátokon semmilyen ellenállással nem találkozunk, s hogy a magyarok csapataink beérkezése előtt Komáromból, ahol főerőik Görgey parancsnoksága alatt össze lettek vonva, minden erejükkel az osztrákok ellen fordulnak. Amikor Rüdiger piszkozatban elolvasta feljegyzésemet, rendkívül elégedett volt, s kijelentette: „Engem ön teljesen megértett.” Azt mondta, hogy adjak neki egy tiszta lapot, amit előre aláírt. Éjszaka átírtam a jelentést, s kora hajnalban elindult vele a futár. Frolov semmit sem tudott az elküldött jelentésről, amelyet három nap elteltével magam olvastam fel neki.

Május 26. (Június 7.) Rüdiger gróf levelet kap a tábornagtól, amelyben az áll, hogy Őfelsége, a cár, miután elolvasta a jelentést, megparancsolta, mondjanak köszönetet a Magyarország helyzetéről szóló első alapos és komoly jelentésért. Rüdiger megjegyzi, hogy a köszönet közvetlenül engem illet. Megtudtam, hogy lehetőségem van Bécsbe utazni, arra kérem, engedélyezze indulásomat. Megpróbál maradásra bírni, felajánlja, hogy legyen a törzskar főnökének helyettese, de tántoríthatatlan vagyok, mire elenged azzal a kikötéssel, hogy még három napig, a tábornagy megérkezéséig maradjak Krakkóban.

Május 27. (Június 8.) A II. hadtest törzse átvonul Krakkón. Frolov azt javasolja, látogassam meg vele a II. hadtest törzskari főnökét, Usakov vezérőrnagyot.⁸² A Fehér Rózsába tartunk, ahol azt mondják, hogy Usakov az Arany Ökörben⁸³ ebédel. Ott találjuk a II. hadtest egész törzsét ingben, pezsgőzve. A főszállásmester Tyetyerevnyikov.⁸⁴ Frolov nem érti, hogy lehet így tivornyázni, amikor az ő törzse egész éjjel a papírok fölött görnyed, ő maga is, de ettől a dolgok semmivel sem mennek jobban. Frolov nem veti le a kabátját, de pár pohár pezsgőt felhajt. A huszárok Krakkóban mulatoznak, néhány párbajra kerül sor.

Május 29. (Június 10.) Híre jön, hogy a tábornagy néhány nappal később érkezik Krakkóba. Rüdigerhez megyek, sajnálkozva elenged, de másnapra magához rendel. Este találkozom Gejdennel,⁸⁵ akihez a Drudenbe⁸⁶ megyek, ott találom nála Iszakovot,⁸⁷ Nyikolait⁸⁸ és Eduard Baranovot.⁸⁹ Magyarországról kérdezzetek, ellátom őket információkkal. Gejden gróf szárnyse-

⁸¹ Görgey Artúr Prágában folytatott vegyészeti tanulmányokat, ő mutatta ki először a kókuszdíó olajában a laurinsavat, s ő határozta meg tulajdonságait.

⁸² Usakov, Alekszandr Kleonakovics (1803–1877) orosz tábornok, a II. gyalogoshadtest törzskari főnöke.

⁸³ A szövegben németül: Goldener Ochs.

⁸⁴ Tyetyerevnyikov, Nyikolaj Kuzmics (1805–1874) orosz vezérkari ezredes, a II. gyalogoshadtest főszállásmestere.

⁸⁵ Gejden, Fjodor Logginovics, gróf (1821–1900) orosz vezérkari ezredes, cári szárnysegéd.

⁸⁶ Druden vagy Drugyen, valószínűleg fogadó neve.

⁸⁷ Iszakov, Nyikolaj Vasziljevics (1821–1891) orosz alezredes, cári szárnysegéd, visszaemlékezése 1849-ből megjelent magyarul. In: A magyarországi hadjárat, 413–456. o.

⁸⁸ Nyikolai (Nicolai), Leontyin Pavlovics, báró (1820–1891), cári szárnysegéd, az 1849-es magyarországi hadjárat idején vezetett naplója megjelent magyarul. In: A magyarországi hadjárat, 265–335. o.

⁸⁹ Baranov (Baranovics), Eduard Trofimovics, gróf (1811–1884), ezredes, cári szárnysegéd.

géd. Visszafordítása a gárda törzskarához. Kinevezése az 1. ügyosztály parancsnokává és Konstantinápolyba küldése.⁹⁰

Május 30. (Június 11.) Reggel ötkor bemegyek Rüdigerhez, aki átad egy Panyutyin tábornoknak⁹¹ megcímzett borítékot, nem szól semmit, de benne a parancs Szemjakin⁹² ezredesnek a 9. gyalogoshadosztály 2. dandárának parancsnokává történő kinevezéséről és az én kinevezésemről a brjanszki vadászvezet parancsnokává.⁹³ Rüdigertől egyenesen a vasúthoz megyek, és indulok Bécsbe. Velünk együtt utazik a titkosrendőrség ügynöke: kideríti, hogy az utasok közül a mellettem ülő fiatalemberek egyike, aki belgának adja ki magát s azt mondja, hogy osztrák szolgálatba kíván állni, francia és a magyarokhoz akar átszökni. Ahogy Bécsbe érünk, azonnal elfogják és leleplezik. Közel közelében egy csomó porosz tiszttel találkozunk, utaznak egyik helyről a másikra. Az ő seregüknél észreveszi az ember a szokatlan nyüzgést, nem úgy, mint az osztrák csapatoknál. Az egyik porosz tiszt, aki a kabátomról látja, hogy orosz vagyok, elkezdi szidni az osztrákokat, mert maguk képtelenek boldogulni a magyarokkal, ezért az oroszokhoz fordultak segítségért, aminek fejében a mi cárunk minden bizonnyal Galíciát kéri jutalmul. A porosz tisztekkel folytatott beszélgetések során általában tapasztalható volt valami különös ellenérzés az osztrákok iránt, irántunk azonban ilyesmi nem nyilvánult meg. Velem rendkívül udvariasak, mesélnek hadseregükről és arról, hogy gyalogságuknál mekkora a lőtávolság.⁹⁴ Útközben éjszakázunk.

Május 31. (Június 12.) Kora reggel érkezés Bécsbe, orosz egyenruhában. Hatása a bécsiekre; másnap a Wiener Zeitungban olvasható, hogy még egy orosz ezredes érkezett a Pozsonyban tartózkodó orosz segélycsapatokhoz. Ahogy kilépek a boltokból, nehéz átverekednem magam a tömegen – annyi ember gyűlik össze. Még aznap jelentkezem Berg tábornoknál,⁹⁵ szeretné, ha mellette maradnék Bécsben, de kérését elhárítom, elvisz Medem gófhöz,⁹⁶ aki meghív magához ebédre. Ebéd közben Berg tábornok megkérdezi, ki adta Rüdigernek Magyarországról azokat az információkat, amelyekről jelentést küldött; elmondja, hogy Rüdiger gróf jelentését átküldték neki: olvassa el és lássa, hogy Magyarországról ő teljesen mást ír. Ezután azt bizonygatja, hogy Magyarországon a felkelés egészen jelentéktelen, hadseregük igen rossz, képzetlen, a nép nagy része hűséges az osztrák kormányzathoz, végül hogy a magyarok gyávák, és nincs semmilyen eszközük arra, hogy a háborút el tudják húzni. Berg ilyen szellemben írta valamennyi jelentését Ófelségének, a cárnak: hogy nem érdemes többet, mint Rüdiger gróf parancsnoksága alatt egy hadtestet odaküldeni, azt remélve, hogy ez esetben az irányítás megmarad az osztrák főparancsnoknál, aki mellett neki az a feladata, hogy minden hadmozdulatról egyeztessen az osztrákok és az oroszok között. Míg ebédelünk, futólag mindennek az ellenkezőjét hangoztatom, és azt állítom, hogy a háborút, ha csak egy hadtestet küldünk, nem lehet befejezni. Berg kér, hogy maradjak még egy hetet Bécsben, mivel a hadműveletek korábban úgysem kezdődhetnek el.

Június 1. (13.) Vásárolok kocsit, útiládát, ágyat, székeket, pisztolyt. Ebéd után Schönbrunnba megyek. A bejáratnál a titkosrendőrség alkalmazottját találok, aki megmutatja a kertet és a vadasparkot. Középen egy kerti pavilon papagájokkal, körül minden állatnak elkerített terület. Külön a majmok, belőlük van a legtöbb. A többiből kevesebb. Elefánt nincs. A Gloriette-ből (kerti

⁹⁰ 1849 tavaszán Konstantinápolyba Pavel Hrisztoforovics Grabbe altábornagyot kísérte el, aki a román fejedelemségek státuszáról tárgyalt, és tető alá hozta május 1-jén a Portával a baltalimani egyezményt.

⁹¹ Panyutyin, Fjodor Szergejevics (1790–1865) orosz altábornagy, a cs. kir. főszereg mellett harcoló orosz kombinált gyalogadosztály parancsnoka.

⁹² Szemjakin, Konsztantyin Romanovics (1802–1867), orosz ezredes, a 17. (brjanszki) vadászvezet, majd a Panyutyin-hadosztály vadászdandárának ideiglenes parancsnoka, a peredi csatáért vezérőrnagygá léptetik elő.

⁹³ Ezekre a kinevezésekre azért került sor, mert a vadászdandár parancsnoka csak augusztus elején érkezett meg Magyarországra a dandarához.

⁹⁴ A poroszok valószínűleg az általuk Európában egyedül náluk használt hátultöltős puskák lőtávolságáról beszéltek Baumgartennek.

⁹⁵ Berg, Fjodor Fjodorovics, báró, 1849-től gróf (1790–1874), az osztrák főhadiszállásra beosztott orosz tábornok.

⁹⁶ Medem, Pavel Ivanovics, gróf (1800–1854) bécsi orosz nagykövet.

pavilon)⁹⁷ pazar a kilátás; látni azt a helyet, ameddig a lázadók seregei akkor vonultak fel, amikor Windisch-Grätz tábornagnak⁹⁸ sikerült Bécsset felmentenie.⁹⁹ Este sétálok a városban, először megy színházba Zsófia, a császár anyja.¹⁰⁰ A császári család az utolsó forradalom óta nem költözött át Bécsbe, hanem Schönbrunnban lakott. A fiatal császár csak nappal járt a városban, a császárné¹⁰¹ pedig először ment színházba. Séta közben egy cukrászdánál látom Radetzky lányát – férjes asszony,¹⁰² fagyaltot eszik. Nekem kitűnő meggyet szolgálnak fel.

Június 2. (14.) Ebéd után gőzhajóra szállok, és elindulok a Pozsony környékén elhelyezett hadosztályhoz. Mindössze négyórás út. Csodálatos dunai panoráma. A wagrami mező,¹⁰³ megérkezés Pozsonyba. Bemutatkozás Panyutyin tábornoknak, aki rendkívül szívélyesen fogad. Átadom neki a Rüdiger gróftól hozott, a brjanszki vadászrezd parancsnokává történő kinevezésemet tartalmazó parancsot. Panyutyin a 8. hadosztály parancsnoka, de Bécsbe a Krakóhoz közelebb álló 9. hadosztályt indítva el, nem akarták Liszeckij¹⁰⁴ küldeni, ezért a 8. hadosztályból is odarendeltek legalább egy ezredet, a Dibics-Zabalkanszkijt, éppen azt, amelyhez én jöttem.¹⁰⁵ Ezt a hadosztályt először egyenesen Bécsbe küldték, de Morvaországban Berg tábornok hirtelen megállította. Csak azután indították el Pozsonyhoz, ahol a Duna mellett táborozott le. A csapatoknál igen rövid időn belül kitért a kolera-járvány, ezért a Pozsony környéki falvakban kellett beszállásolni őket. Találkoztam Ernrottal, akiről Panyutyin azt mondja, hogy mindig ő az ellenzék. Megismerkedem Kopjev vezérkari kapitánnyal;¹⁰⁶ Gerstencvej¹⁰⁷ szobájában szállok meg, ő csak másnap reggel érkezik.

Június 3. (15.) Megérkezik Gerstencvej, kikérdezem az osztrák csapatok elhelyezkedéséről, ami a következő: a balszárnyon a Vág folyó mentén Wohlgemuth¹⁰⁸ hadteste, jobbszárnján Herzinger¹⁰⁹ dandárával, balra Trencsénben Benedek tábornok¹¹⁰ osztagával. Tovább a hegyek felé Barco tábornok osztaga, amelynek az összeköttetést kell fenntartania Benedek csapataival és a mi Zass tábornokunk¹¹¹ Jordanówtól előretolt csapataival. A Csallóközben Csorich tábornok¹¹²

⁹⁷ A schönbrunni kastély parkjának legmagasabb pontján 1775-ben emelt építményről van szó.

⁹⁸ Windisch-Grätz, Alfred zu, herceg (1787–1862) cs. kir. tábornagy, 1848 októbertől 1849. áprilisi leváltásáig az itáliai osztrák hadsereg kivételével minden osztrák haderő főparancsnoka.

⁹⁹ Vagyis a schwechati mezőt, ahol 1848. október 30-án a magyar honvédsereg vereséget szenvedett Windisch-Grätz túlerőben lévő hadaitól.

¹⁰⁰ Zsófia főhercegné (1805–1872), I. Ferenc József anyja.

¹⁰¹ Vagyis a császár anyja, Zsófia nem volt császárné.

¹⁰² Gróf Wenckheim Károlyné Radetzky Friderika (1815–1866).

¹⁰³ Ahol lezajlott az osztrákok vereségével végződő, Napóleonnak győzelmet hozó, de súlyos véráldozatokat követelő wagrami csata 1809. július 5–6-án.

¹⁰⁴ Liszeckij, Anton Grigorjevics (1790–1864) orosz altábornagy, a 9. gyaloghadosztály parancsnoka.

¹⁰⁵ Dibics (Diebitsch)-Zabalkanszkij, Ivan Ivanovics (1785–1831) tábornagy nevét a 15. (csernyigovi) gyalogezred viselte. A Panyutyin altábornagy parancsnoksága alatt álló hadosztályba tehát a csernyigovi gyalogezred mellett a 9. gyaloghadosztályból a 18. (szevszki) gyalogezred, a 17. (brjanszki) vadászrezd és a 18. (orlovi) Paszkevics tábornagy nevét viselő vadászrezd, valamint a 9. tábori tüzérdandár (a 4. nehéz üteg és a 6., 7. és 8. könnyűüteg) került.

¹⁰⁶ Kopjev, Szergej Petrovics (1821–1893) orosz vezérkari kapitány.

¹⁰⁷ Gerstencvej (Gerstencweig), Alekszandr Danyilovics (1818–1861) orosz ezredes, cári szárnysegéd.

¹⁰⁸ Wohlgemuth, Ludwig von, báró (1788–1851), cs. kir. altábornagy, a tartalék hadtest parancsnoka, majd Erdély katonái és polgári kormányzója.

¹⁰⁹ Herzinger, Anton Edler von (1798–1868) cs. kir. tábornok, dandárparancsnok.

¹¹⁰ Benedek Lajos lovag (1804–1881), cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

¹¹¹ Zass (Sass) Grigorij Hrisztoforovics (1797–1883) orosz altábornagy, a III. gyaloghadtest elővédjének parancsnoka.

¹¹² Csorich von Monte-Creto, Anton, báró (1795–1864) cs. kir. altábornagy, hadosztályparancsnok, majd a II. hadtest parancsnoka.

hadteste van. A Szigetközt¹¹³ Pott tábornok¹¹⁴ tartja megszállva. A Duna jobb partján Óvárnál hadtestével Schlik tábornok¹¹⁵ van. Délen Sopronnál Schwarzenberg tábornok¹¹⁶ áll a maga hadtestével. Közötte és Schlik között a kapcsolat fenntartása céljából Csornán két félbandárt helyeztek el,¹¹⁷ az egyik Wyss tábornoké,¹¹⁸ mindkettő hátában átjárhatatlan mocsár. Pozsonynál Panyutyin tábornok hadosztálya. Látva ezt az elhelyezkedést, az ember úgy érezte, hogy ez az állás túlságosan elnyújtott, a csapatok szét vannak szórva szemben azzal az ellenséggel, amely Komáromnál vonta össze erőit, és amely kedve szerint támadhat akár a Duna bal, akár a jobb partján álló csapatokra –, s hogy az osztrákok számára a legkedvezőbb az lett volna, ha az orosz támadásig főerőiket Pozsonynál tartják, ahol több híd vezet át a Dunán, s az is látszott, hogy a két félbandár, hátában a mocsárral mindenképpen nagyon veszélyes helyzetben van. Gerstencejg védelmére kelt ennek az állásnak, nagyon is megfelelőnek tartotta, bár négyszáz versztányira elnyúlt; azt mondta, hogyan feltételezhetjük, hogy az osztrákoknak nincs olyan emberük, aki ne volna képes ezt a helyzetet jól átlátni és intézkedni. Mi meg egyfolytában úgy véljük, csak mi látunk jól. Azt válaszoltam, ez mindenki számára nyilvánvaló, s lehetetlen nem észrevenni, hogy ebből a szempontból súlyos hibát követtek el. – Ebéd Panyutyinnál, mellette ülök. Mindenki németül társalog, nem törődnek vele, Panyutyin pedig magában beszél: „Igen, Ramming, szablyával, igen, Ramming.”;¹¹⁹ előre figyelmeztettek, nem szereti, ha észreveszik, hogy magában társalog. Általában olyan halkán beszél, hogy alig lehet hallani, és nem szereti, ha megkérdezik, mit is parancsol. Ebéd után Pozsonyban sétálunk, ősi vár romjai, Pozsonyban a lakosság nagy része német. Vacsora közben Gerstencejg szidja a törzset, mit képzelnek, hogy tábornagyok, szemüvegben járnak (Ernrot), stratégiáról vitatkoznak, közben a szolgálatot nem ismerik. Többnyire teoretikusok, nem gyakorlati emberek. Ennek a beszélgetésnek az volt a célja, hogy bizalmatlanságot ébresszen Panyutyinban Ernrot, de különösen Kopjev iránt, hogy eltávolítsa tőlük; a törzskari főnök szerepét magának akarta kijárni. Gerstencejg először azt hitte, Panyutyin mellett akarok maradni, de amikor megtudta, hogy indulok az ezredhez, megnyugodott. Panyutyin elégedetlen Dimmannal¹²⁰ az élelmezés terén mutatkozó rendetlenség miatt, és mert állítólag az osztrák kormány által a katonaság számára kiutalt ökröket eladják, ugyanúgy a vodkát is. Dimman beteget jelent. Panyutyin engem akar megbízni ezredének irányításával, de aznap Dimman, tudomást szerezve a küszöbön álló fejleményekről, ismét egészségesnek jelenti magát. Panyutyin annyiban hagyja a dolgot, de minden osztráknak elmeséli Dimman ténykedését, amelynek igaz voltáról ráadásul nem is győződtek meg.

(Megjött a híre annak, hogy Wyss félbandárát megsemmisítették Csornán.¹²¹ Schlik nem tudott segítségére sietni. Ahelyett, hogy a mocsár előtt álló másik félbandárt visszavonták volna, egy továbbit rendelnek Csornára.)

Június 4. (16.) Haynau tábornokhoz¹²² megyek, hogy bemutatkozzam. Előbb betérek a vezérkarhoz, Susan ügyeletes tábornokhoz,¹²³ a vezérkari főnök nála Ramming; az irodában összesen két tiszt és négy főnök, ez az egész ügyelet, a vezérkar irodája és a hadseregparancsnok kancelláriája.

¹¹³ A Vág és a Holt-Vág közötti területről van szó, nem a tulajdonképpeni Szigetközről.

¹¹⁴ Pott, Gustav von (†1850) cs. kir. vezérkari ezredes, majd vezérőrnagy, dandárparancsnok, dandára ekkor a Vág alsó folyásánál, Vágsellyénél és Farkasdnál állt.

¹¹⁵ Schlik von Bassano und Weisskirchen, Franz, gróf (1789–1862) cs. kir. altábornagy, az I. hadtest parancsnoka.

¹¹⁶ Schwarzenberg, Edmund zu, herceg (1803–1873) cs. kir. altábornagy, a III. hadtest parancsnoka.

¹¹⁷ A két félbandár valójában Csornán és Kapuváron helyezkedett el.

¹¹⁸ Wyss, Franz von (1795–1849) cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok.

¹¹⁹ Ramming von Riedkirchen, Wilhelm, lovag (1815–1876), cs. kir. vezérkari alezredes, Haynau vezérkari főnöke. (A szablya többes számban lehet lovas katona is. Itt egyes számban van. R. I.)

¹²⁰ Dimman, Jefim Alekszandrovic, orosz ezredes, a Paszkevic, Ivan Fjodorovic varsói herceg és Jereván grófja nevét viselő 18. (orlovi) vadászrezd parancsnoka. Az ezred nevét ezért a szerző gyakran jerevániként adja meg.

¹²¹ A június 13-i csornai ütközetben elesett Wyss dandárparancsnok is.

¹²² Haynau, Julius von, báró (1786–853) cs. kir. tábornagy 1849. május 30-tól a magyarországi osztrák hadsereg főparancsnoka, Magyarország és Erdély teljhatalmú katonai és polgári kormányzója.

¹²³ Susan, Johann (1795–1887), cs. kir. vezérőrnagy, Haynau főhadsegéde.

A vezérkarnál semmi nyüzsgés, és minden a legnagyobb rendben megy. Miután Susannak bemutatkozom, bevezet Haynau tábornokhoz, akit délelőtt tizenegykor ráérous, szivarral a kezében sétálgatva találok a szobában. Hellyel kínál, Rüdiger grófról, a tábornagy érkezéséről és ilyesmikről kérdezget. Amikor távozni akarok, ismét leültet, aztán meghív magához ebédre. Feltűnik az embernek az a teljeskörű szabadság, amellyel az osztrák főparancsnok rendelkezik, nincs papír- és jelentéshegyekkel elborítva, kérelmezők sem tolonganak nála. Ezért lehet mindig élénk és friss, s szükség esetén ezért tud mindenkit figyelmesen meghallgatni. Kettőkor érkezem az ebédre, egy nagy asztal van megterítve. Minden parancsőtiszt és segédtsiszt nála ebédel, szokás ilyenkor a segédtsztek bemutatása és ajánlása. Ebéd közben mindenki előtt két félpalack¹²⁴ bor. A mártásokat és a salátákat maga Haynau tábornok készíti, és mindenki dicséri őket, hogy milyen ízletesek. Engem maga mellé ültet. Hadjárat idején a parancsnoknak nem kell gondoskodnia sem az ételmezésről, sem a lovakról, mindezt a császári kincstár biztosítja. Csak azt kell közölni, hány személyre főzzék az ebédet. A helyszínre érkezve a konyhához beosztott horvátok azonnal megszerzik az összes szükséges ételmezt, bort, és gyakrabban jutnak hozzá ingyen, mint pénzért. A főparancsnok háttaslovai és kocsija ugyancsak kincstáriak. Így nem kell az ellátás minden apró-cseprő gondjával vesződni, azzal, hogy segédtsztszjeinek az ételmezése jó-e vagy gyatra. Nem kell málháskocsikat, edényeket beszereznie. – Este átadják a brjanszki vadászrezred parancsnokává történt kinevezésemet, míg Szemjakin ezredet dandárparancsnokká nevezik ki. Utazom hozzá és az ezredhez, Pozsonytól mintegy tíz verszta távolságra. Megismerkedem Szemjakinnal.

Június 5. (17.) Szemjakinnal együtt Pozsonyba megyünk. Megismerkedünk Tim osztrák vezérkari kapitánnyal, aki ragyogóan beszél oroszul, mivel az odesszai Richelieu líceum¹²⁵ növendéke volt, s akit a hadjárat egész idejére Panyutyin tábornok mellé osztottak be. Ebéd után Haynau tábornok felkeresi Panyutyin tábornokot és közli, hogy Görgey nagy erővel megtámadta Wohlgemuthot és Herzingert, s szorítja őket a Vágon innen,¹²⁶ s hogy másnap segítségükre kell menni. Szemjakinnal várjuk, hogy Kopjev hová írja ki a diszpocziót. Csak este tízkor kapjuk meg, indulunk az ezredhez, Szemjakinnál készen állnak a trén lovasai, szétküldik őket a zászlóaljokhoz, egyet pedig Dimman ezredeshez, a jereváni vadászrezredhez.

Június 6. (18.) Miután megkaptam a háttaslovat, az ezred elé lovagolok, amelyet elengedünk magunk mellett, majd megelőzzük s az élére állva folytatjuk az utat. Hat versztával előttünk szállt meg a jereváni ezred, amelyhez elment a lovas küldönc. Látjuk Szemjakinnal, hogy az ezrednél minden csendes, s amikor odaérünk Dimman szállásához, akkor érzékelik meg az éjjel elküldött lovas is, tajtrészeg, a bejáratnál csúszik le a lóról. Szemjakin riadót vetet, bemegyünk Dimmanhoz, a falu előtt az ezred pihenőt tart, s hamarosan kiér az országútra az első dandár is. A pihenőhelyről az egész hadosztály teljes állománnyal indul meg. Szencen éjszakázunk.

Június 8. (június 20.) Menetelünk, hideg reggeli Szemjakinnál. Megállunk, ha nincs rendes szállás, sátorponyva ad fedelet. Az ebéd igen gyorsan elkészül, aztán azonnal alvás. Estére a brjanszki ezreddel elérjük Hidaskürtöt, ahová a jobb oszlopban álló Herzinger a magyaroktól szorongatva már visszahúzódott; a Wohlgemuth parancsnoksága alatt álló bal oszlop egyesült a személyesen Panyutyin által vezetett három ezreddel. Szemjakinnal Herzingerhez megyünk, aki az ütközetet, mintha parancs szerint befejezettnek tartaná, kijelenti, hogy Hidaskürtön rendelte el az éjszakázást. Hozzáteszi, hogy ő a falu jobb felét foglalja el, mi pedig szálljuk meg a balt. Ekkor Ernrottal előrelovagolunk, s látjuk, hogy a magyarok egy Királyrévtől¹²⁷ három versztára fekvő falut¹²⁸ szálltak meg. Az út közepén osztrák könnyűlovasok előőrsei. Ezek az előőrsök közvetlenül

¹²⁴ A félpalack régi orosz mértékegységként 3 dl.

¹²⁵ Az első felsőfokú tanintézet Odesszában. I. Sándor alapította a szolgálatába állt francia arisztokrata, Armand-Emmanuel Richelieu (1766–1822) Odessza városparancsnoka és Novorosszija kormányzója (1815-től Franciaország miniszterelnöke) kezdeményezésére.

¹²⁶ A június 16-i zsigárdi ütközetéről van szó, amelyben egyedül Asbóth Lajos ezredes II. hadteste vett részt.

¹²⁷ Az orosz szövegben itt és a továbbiakban még hétszer Zsigárd szerepel falunévként, de Királyrévről lehet csak szó, mint ahogy a leírt eseményekből egyértelműsíthető. Valószínűleg a szöveg közlője tévedett.

¹²⁸ Alsó-, illetve Felsőszelit.

a falunál elhelyezett hat-hét fős járőr csapatok, előttük pedig, főként az út közelében, takarva a gabonától, a katonák gyalogosan, nem kettesével, hanem egyesével, és úgy elrejtve, hogy onnan ők maguk se látnak semmit. Nincs közöttük az egész térségben semmiféle összeköttetés, s csak az út mentén vannak kiállítva, körben pedig az egész vidék megfigyelés nélkül marad. Az őrszem lova a járőr csapatnál van. Alig telt el egy óra a csapatok megérkezésétől, az előőrsnél máris ott találtunk egy asszonyt, aki vacsorát készített az előőrs katonáinak. Visszatérve a faluba nem találtunk semmiféle másik gyalogoláncot vagy ügyeletes egységet, holott igen közel volt hozzánk az ellenség. A lövegek állásáról halvány fogalma nincs senkinek. Ahogy beértünk a faluba, láttuk, hogy az osztrákok, fegyverüket összerakva, felszerelésüket letéve, a legnagyobb rendetlenségben már szétszéledtek a faluban. Betérve Herzingerhez, megértettem, hogy amikor azt mondta, ő elfoglalja a falu jobb felét, mi pedig szálljuk meg a balt, akkor a szállásként elfoglalandó házakra gondolt. Az ezred beérkezése után beszámoltam Szemjakinnak, s minden egységet úgy helyeztem el, hogy riadó esetén gyorsan készen álljunk az ellenség fogadására, s adjunk időt arra is, hogy a szétszéledt osztrákok összegyűljenek.

Június 9. (Június 21.) Hajnali négykor csapataink két oszlopban indultak meg az ellenség felé, amely jobbszárnyával Peredet, a ballal Királyrévet szállta meg. A jobb oszlopban elől Herzinger tábornok osztrák dandára haladt, tartalékban a brjanszki vadász ezred Fedjuhin alezredes¹²⁹ könnyűütegével, az osztályparancsnok Tatarinov kapitány volt. A bal oszlopban Wohlgemuth Panyutyinnal. Vidáman énekelve meneteltek a brjanszkiak, de jött a parancs, hogy az éneklést hagyják abba. Királyrévhez érve Herzinger tűz alá vette a falut, megindította csapatait és elfoglalta. Szemjakin tábornok ekkor azt ajánlotta Herzingernek, hogy a brjanszki ezreddel és a könnyűüteggel felvonul a Peredet megszálló ellenséges csapat oldalába, s visszavonulásra kényszeríti. Megkapva a jóváhagyást előrenyomultunk, az ellenség azonban észrevette a fenyegető mozdulatot, felállított velünk szemben vagy negyven löveget, s igen erős gránát- és golyózápot zúdított ránk, a lovasságot pedig rakétaüteggel kezdte lőni. Könnyűütegünk nem tudta viszonzni a rendkívül heves ellenséges tüzet, amely különösen a brjanszki ezred Kubarkin őrnagy parancsnoksága alatt álló 4. zászlóalját érte.¹³⁰ A golyók becsapódtak a sorok közé, s a zászlóaljat olyan mértékben szétzilálták, hogy az hátrálni kezdett. Az őrnagy és néhány tiszt már elesett. Ahogy mindezt észrevettem, odavágtattam a zászlóaljhoz, de lovamat egy ágyúgolyó megölte. Próbáltam a megzavarodott embereket bátorítani, hiába; közben látom, hogy az ellenséges lovasság rohamra indul a zászlóalj és az üteg ellen, amely oldalról teljesen fedezetlen; ekkor megragadom a zászlót, előrerohanok az üteg oldalára, utánam a tisztek, mögöttük pedig rendeződnek a katonák is. Éppen jókor, mert ekkorra már körülvettek bennünket az ellenséges lovasok, de heves puskatűz fogadta őket. Panyutyin tábornok és Wohlgemuth tábornok főerői mindez idő alatt mozdulatlanul álltak, és nem használták ki azt, hogy az ellenük felállított ütegek nagy része a brjanszkiak ellen fordult. A Dibics-Zabalkanszkij ezred valami távolabbi átkaroló mozdulatára vártak, miközben már látni lehetett, hogy az ellenség a brjanszkiak ellen fordított ütegeivel a jobbszárnyán megkezdett visszavonulást fedezi. A magyarok ugyanezzel a céllal, amikor észrevették, hogy Királyréven csak az osztrákok maradtak, akik szörnyű rendetlenségben szétszéledtek a faluban, még őrláncot vagy őrszemeket sem állítottak ki, s nekiláttak fosztogatni, visszatértek a faluba,¹³¹ és a hozzájuk csatlakozott helyi lakosokkal együtt meglepetésszerűen megtámadták az osztrákokat. Ez három olasz zászlóalj volt; nem telt bele fél óra, lekaszabolva ott heverték az utcákon és az udvarokban, ahová negyvenesével-ötvenesével beszorultak. Alig egynegyedik a folyóba ugrott és megfulladt, de közülük néhányan sikerült megmenekülnie, s csak másnap csatlakoztak hozzánk. Herzinger tábornok odavágtatott Szemjakinhoz, és közölte, hogy csapatai megsemmisültek, hogy az ellenség újból elfoglalta Királyrévet, s hogy ki kell verni onnan; ekkor ismét elindultunk jobbra, s ezt a mozdulatot a legnagyobb rendben, a jeladásokra hajtottuk végre. Mivel lovam elpusztult, nekem is gyalogolnom kellett. Soha nem érez-

¹²⁹ Fedjuhin orosz alezredes, a 9. tábori tüzérdandár 7. könnyűütegeinek parancsnoka.

¹³⁰ Kubarkin őrnagy a brjanszki vadász ezred 2. zászlóaljának volt a parancsnoka. Itt a szövegközlő hibájáról lehet szó.

¹³¹ A II. magyar hadtest csapatai, kitűnt közülük a Rakovszky Sámuel őrnagy parancsnoksága alatt küzdő 48. zászlóalj.

tem még ekkora kimerültséget és szomjúságot. Amikor elértük Királyrévet, kartácstűz alá vettük, majd benyomultunk a faluba, amelyből az ellenség, anélkül, hogy védte volna, visszahúzódott. Az egész falu tele volt a lekaszabolt olaszok hulláival. Miután az ellenség visszavonult Peredtől, azt a falut is elfoglalták a mieink. Királyrévet megszállva és ott elhelyezkedve ebédelni Herzingerhez mentünk, akit a papnál fogadtak a magyarok számára készült ebéddel. Mérhetetlen mennyiségben elfogyasztott bor, alig állunk fel az asztaltól – hamis riadó, hogy ismét támadnak a magyarok. Kiderült, hogy ezek a mi szekereink voltak, amelyek tévedésből átkeltek a folyócskán, s Királyrévtől jobbra és az ellenség irányából bukkantak föl. Képtelenség is volt azt feltételezni, hogy ellenség mutatkozhat a folyócska mögül. Szemjakin a főhadiszállásra Wohlgemuthhoz az én kis kocsimon megy, három, puskával ellátott katonával. Személyesen ő mondja el Panyutyinnak, hogy a zászlóalj megzavarodott, megfutamodásra készült, akkor pedig a tüzérség fedezetlenül maradt volna, én azonban visszatartottam a zászlóaljat. Magam erről egy szót sem akartam ejteni. Éjjel megyek, hogy ellenőrizsem az előőrseket, egyedül, szablya nélkül, Szemjakin kíséretet küld mellém. A lánc jól van felállítva és az örök éberek.

Június 10. (Június 22.) Herzinger tábornok körüljárja a kötözőhelyet, és a mi sebesültjeink között talál egy magyart, akit megtapos, lévén maga is magyar.¹³²

A visszavonult ellenség üldözésére és megfigyelésére élén Ernrot kapitánnyal mindössze egy zászlóaljat és két löveget küldenek ki. Látják, hogy már csaknem átkelt a Vág túlsó partjára. Abban bíztak, hogy Csorich a Csallóközből elvágja előttiük a Komáromba vezető utat, de a magyarok ugyanakkor őt is megtámadták. A brjanszki zászlóalj másnap reggel tér vissza. A pap érkezik és jelenti, hogy a templomban pénzt találtak, amely a mi katonáinktól való, mintegy ötven ezüstrubel.¹³³ Az előőrsektől behoznak egy magyart, aki azt állítja, hogy a szomszédos faluban lakik, és a javításra adott órájáért jött. A falut nem az úton, hanem a bokrok mentén közelítette meg, ezért mint kémét elvezetik. Éjjel elfognak egy másik magyart is, akinél a peredi csatáról és veszteségeikről különböző falykba a rokonoknak szóló levelek vannak. Herzinger tábornok csodálkozik, hogy előőrseink milyen megbízhatók, és hogy senki nem tud észrevétlenül átjutni rajtuk; azt mondja, még egy macska se.

Megérkezik Benkendorf gróf.¹³⁴ A győzelemért mondott hálaadó istentiszteleten azt mondja: Ófelsége, a cár őt küldte, hogy kísérelje el a csapatokat, mert maga személyesen nem tudott eljönni hozzájuk, mint ahogy a többiekhez sem; azzal bírta meg, hogy közölje velük: Ófelsége bízik abban, hogy példásan és vitézül teljesítik a szolgálatot, úgy, ahogy orosz katonához illik, s hozzáfűzi: „Ófelsége még nem tudta, hogy amikor találkozom veletek, akkorra ti már dicsőséget szereztek.” – Nincs toll, amely le tudná írni az osztrák katonák rablásait és fosztogatását. A leölt tyúkok és libák tolla meg ami a föltépett dunyhákból és párnákból szerteszállt, a földet mindenhol úgy borítja, mint a hó, s a levegőben mintha hópelyhek szálldosnának. Az osztrák csapatoknál a kásafőzők és a mosást végzők mind nők, s azt mondják, most olyan nagy hiány van belőlük, hogy Prágából várnak száz-kétszáz asszonyból álló transzportot.

Június 11. (23.) Rábukkanok egy fosztogató osztrák gyalogostisztre, egy leányzóval van, aki egész batyunyi holmit szedett össze. Házról házra jártak, kilátásba helyeztem a tisztnek, hogy beszámolok róla Herzingernek, így sikerült távozásra kényszerítenem. Betérve Herzingerhez, az udvarán többségükben idős asszonyok tömegét találok egy csomó gyerekkel és öregemberrel. A paptól megtudom, hogy mindannyian azért menekültek az udvarába, mert félnek attól, hogy kirabolják őket az osztrákok, akik a faluban garázdálkodnak és bosszút akarnak állni az olaszok lekaszabolásáért. A férfiak mind elmenekültek a faluból, az öregek és a gyerekek pedig dunyhákkal

¹³² Herzinger valóban magyar honos volt, Székesfehérváron született, szolgálatát a magyarországi kiegészítésű, Estei Ferdinánd főherceg nevét viselő (32.) soryalopezredben kezdte.

¹³³ Arról, hogy az osztrákok által kirabolt királyrévi templomban az oda imádkozni betérő oroszok pénzt hagytak az oltáron, mint az orosz katonáknak vallásosságának bizonyítékáról megemlékezik egy másik, *Boguszlav Luginszkij* nevű orosz tiszt is: *Воспоминания о походе в Венерию в 1849. году. Москвитянин, 1859/ 8. sz. 102. o.*

¹³⁴ Benkendorf (Benckendorf), Konsztantyin Konsztantyinovics gróf (1817–1858), orosz ezredes, a cár szárnysegédje.

és párnákkal felszerelve két éjszakát töltöttek a papnál. Bementem Herzingerhez azzal, hogy nem lehetne-e megkérni a papot, mondja meg az öregeknek, megbocsátanak nekik, hazatérhetnek, senki nem fogja őket bántani; és ezzel egy időben kiadni a parancsot a katonaságnak, hogy ne kóboroljanak a faluban. Herzinger beleegyezett, és minden asszony hazatért.

Június 12. (24.) Panyutyin tábornok hadosztálya Hidaskürtről és Peredről indult útnak. Herzinger tábornok és Wohlgemuth a Vágnál maradnak. Mikor elindulunk, Herzinger arra kér, engedjük meg, hogy úgy állíthassa fel az előőrseit, ahogy a mieink álltak, mire a tiszték olyan nagy pontossággal helyezik el őket, hogyha valamelyik pár véletlenül jobbra vagy balra tér, akkor is lássa a sajátjait. Aztán így állítják ki a járőröket és a fő őrhelyeket így jelölik ki, mindet a mi számításaink szerint. Alig hagytuk el Hidaskürtöt, amikor felhangzott a szerencsétlen asszonyok kiáltozása és sikoltozása – kezdetét vette az osztrákok bosszúja katonáik megöléséért, a parancsnokok nem tudták féken tartani őket; hamarosan minden ház égett, az asszonyok pedig a gyerekekkel együtt saját vérükben úsztak. Ahogy átvonultunk egy falun, az hirtelen lángba borult, de nem lehet tudni, hogy fosztogatók gyújtották-e föl, vagy, amint az itt tartózkodó osztrákok állították, maguk a lakosok, hogy amint a falun áthaladunk, a lóporos ládák felrobbanjanak. A lakosság szegénysége Magyarország falvaiban, különösen azokban, amelyekben magyarok laknak, rendkívüli. Egész falvak vannak tele rongyos, beteg, elcsigázott férfiakkal és nőkkel.

Június 13. (25.) Szemjakin tábornokot kívánják a hadosztály élére, mivel Panyutyint berendelték a főhadiszállásra. Megérkezés Szencre. A kastélyban csodálatos szállást jelöltek ki. A házigazda ebédre meghívja az ezred valamennyi tisztjét, de csak néhányan megyünk, jóllehet az itt elhelyezett osztrák lovasezredből minden tiszt megjelenik. A házigazda rendkívül boldog, hogy a magyarokat elűztük, ugyanis már el akart utazni a várból. Engem főhelyre ültetnek, az első poharat a mi cárunk és az orosz csapatok egészségére ürtik. Pohárköszöntőt mondok az osztrák császár és az osztrák csapatok egészségére. A ház ura 1772-es évjáratú magyar bort szolgáltat fel, egy palackot mindannyiunk számára, kis likőrös poharakban. Vásároltam itt magamnak egy pár kocsilovat. Ez a birtok az Esterházy grófoké.¹³⁵

Június 14. (26.) Pozsonynál átkelünk a Dunán, várakozás az osztrák császár érkezésére, hogy köszönetet mondjon az ütközetért, de amikor kiderül, hogy nem jön, még a katonák körében is elégedetlenség üti föl a fejét, mindenki úgy vélekedik, hogy a mi cárunk biztosan eljött volna. Még olyan szóbeszéd is elterjedt, hogy cárunk inkognitóban érkezik Pozsonyba, együtt az osztrák császárral.

Június 15. (27.) Megérkezünk Óvárra,¹³⁶ találkozunk Schlik tábornok csapataival. Lelkesek ezek a csapatok a peredi ütközet után. Minden zenekar az orosz *Isten óvd a Cárt!* játssza, a katonák pedig sapkájukat a levegőbe hajigálják és azt kiabálják: Éljen Miklós cár! Katonáink eleinte hasonló lelkesedéssel válaszolnak nekik, de aztán ez a kiabálás hahotázásba és kacagásba megy át.

Június 16. (28.) Az osztrák császár megérkezik a hadsereghez,¹³⁷ hadosztályunk elején díszmenet. Magához kéret a császár, és franciául köszönetet mond a peredi csatában tanúsított magatartásomért. Franciául beszél velem. Mellette Berg és Haynau tábornokok, üdvözlő az elvonuló csapatokat és köszönetet mond nekik oroszul. Ezután vonulnak el az osztrákok, hátul és oldalt a tisztiszolgák és a borbélyok, s mindannyian sapkájukhoz emelik a kezüket. Az ebédhez elküldik a Vaskorona-rend nyakba akasztható keresztjét. Szemjakint meghívják ebédre a császárhoz.

Június 17. (29.) Az osztrákok közlik, hogy nekünk mint segélycsapatnak állandóan tartalékban kell lennünk, elől nekik kell harcolniuk, mi csak segítünk, és ezért tartalékban vagyunk. Ütközet Gyórnél.¹³⁸ A császár üdvözlő a csapatokat, és kilovagol a tűzvonalba. Az ezredek megállnak és ki-

¹³⁵ Pontosabban gróf Esterházy József (1791–1847) özvegyéé. A Szenchez közeli cseklészi kastélyban a család egy másik orosz forrás szerint egy nappal korábban rendezte a szóbanforgó ebédet, amelyen részt vett az orosz származású özvegy, Helena Bezobrazova, első férje után Aprakszinova is. (Dziennik oficera rosyjskiego z kampanii węgierskiej 1849 roku. Oprac. *Tadeusz Epsztein*. Warszawa, 2010. 71. o.)

¹³⁶ (Moson)Magyaróvárra.

¹³⁷ I. Ferenc József császár június 26-án tartott szemlélt csapatai fölött.

¹³⁸ Gyórt a cs. kir. csapatok június 28-án foglalták el.

jelentik, hogy nem nyomulnak tovább előre, ha a császár nem távozik. Távozik, de ismét odavágtat a tűzbe más ezredekhez, azok szintén megállnak, ekkor a miniszterek rábeszélik, hogy ne tegye ki magát több veszélynek. Aznap bevonulunk Győrbe. Lecserélik az utcákat a feliratokat – Görgey és Kossuth helyett Jellačićra¹³⁹ és Haynaura. Minden alkalommal felvesszük az egyenruhát, ha bemegyünk a városba, s zenekarral vonulunk be. Az ablakokba fehér zászlókat és fehér kendőket tűztek ki.

Június 18. (30.) A miniszterek rábeszélik a császárt, hogy térjen vissza Bécsbe, ne nehezítse Haynau főparancsnok dolgát.¹⁴⁰

Június 20. (Július 2.) Azzal a céllal, hogy megtudjuk, milyen erős az ellenség Komáromnál, a Haynau tábornagy parancsnoksága alá tartozó összes csapat előrenyomult magához, Komáromhoz. Az ellenség a várból nem mutatkozott, ekkor közelebb vonultunk, s a tábortól ágályból tüzelni kezdtünk a várlovecgek ellenében. A balszárnyon, a Duna felé, Ácsnál volt Schlik tábornok I. hadteste. Középen ugyancsak frontvonalban Panyutyin hadosztálya, tőle jobbra Wohlgemuth IV.¹⁴¹ hadteste, amely aztán Liechtenstein hercege¹⁴² lett, majd teljesen a jobbszárnyon a Schwarzenberg herceg helyére kinevezett Ramberg¹⁴³ III. hadteste és a tartalék lovashadtest. Még előzőleg Panyutyin tábornok egyfolytában amiatt nyugtalankodott, hogyan tud olyan rendben felállni, hogy az biztonságot adjon a magyar lovasság rohamai ellen. Tizenkét lövegből álló ütegeink erre igencsak alkalmatlanok voltak, mert nagy térségben nem volt semmilyen fedezetük. Ezt figyelembe véve ennél az előrenyomuláshoz hadosztályunk az 1. harcrendbe állt föl, de hogy az ellenséges lovasság első két vonalunkat nehogy oldalba kapja, a tartaléknak megparancsolták, hogy fejlődjön fel a harmadik és a negyedik harcoló vonalra; a tartalékban álló ütegek szintén szétbontakoztak, és mi ebben a veszélyes harcrendben nyomultunk előre mintegy hét versztát. Vagy két órán át tartó tűzpárbaj után azt látva, hogy az ellenség nem hagyja el a erődítményt, jött a parancs, hogy húzódjunk vissza, s szálljunk táborba tőle nyolc versztára. Schlik hadtestének, amely a balszárnyon volt s az erdőben harcba keveredett az ellenséggel, ugyanígy Benedek dandárának Ószőnyben kellett szemmel tartania az ellenség balszárnyát, hátul pedig támaszul nem hagytak neki senkit. Maga Haynau főparancsnok tíz verszta távolságra hátrament, hogy jelentést írjon. Alig vertünk tábort, az emberek még ebéd előtt voltak, amikor Schlik tábornoktól vágatva hozták a hírt, hogy támadás indult ellene. Azonnal riadót vettünk, csapataink fegyverbe álltak, s megindultunk inkább a jobbszárnyal előremozdulva, hogy az ellenséget elvágjuk Komáromtól és a Dunához szorítsuk, de az erődítménytől olyan távolságban, hogy az onnan jövő tűznek ne tegyük ki jobbszárnyunkat. Ernrot vezérkari kapitány olyan ügyesen tolt előre egy üteget, hogy az pontosan oldalba tudta támadni az ellenséget, ehhez csatlakozott egy másik üteg, és felfejlődött az egész hadosztály. Az ellenség elég hevesen löni kezdett bennünket, de oldaltámadásunk miatt kénytelen volt Schlik elleni támadását félbeszakítani, s megkezdte a visszavonulást. Azzal egy időben, ahogy a magyarok Ácsnál megtámadták Schlik tábornokot, támadást indítottak Ószőnynél Benedek tábornok ellen is. Benedek ritka vitézséggel tartotta magát a túlerőben lévő ellenséggel szemben, miközben hasztalan várt segítségre. A lovakról már levették a nyeret, kikötötték őket, így a lovasság csak három óra elteltével, a mi hadosztályunknál később érkezett a helyszínre. Csaknem ugyanekkor futottak be a Wohlgemuthtól Benedek támogatására küldött csapatok is. Tőlünk jobbra az osztrák lovasság összecsap a magyarral. Ütegünk oldalba kapja az ellenséges lovasságot. Az osztrák lovasságnak szinte nincs egyetlen tisztje sem, akinek

¹³⁹ Jellačić von Buzim, Josip, báró (1801–1859) Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok bánja, cs. kir. altábornagy, majd tábornagy, a déli osztrák hadsereg parancsnoka.

¹⁴⁰ Ferenc József a július 1-jei minisztertanácsból a miniszterek levélben kérték, hogy térjen vissza Bécsbe.

¹⁴¹ Az orosz szövegben itt III. hadtest, Rambergnél pedig IV. hadtest szerepel, amelyet javítottunk, mert valószínűleg a közlő hibájáról van szó.

¹⁴² Liechtenstein, Franz von und zu, herceg (1802–1887) cs. kir. altábornagy, hadosztályparancsnok az I. hadtestben, később átveszi Wohlgemuth tartalék hadtestét.

¹⁴³ Ramberg, Georg von, báró (1786–1854), cs. kir. altábornagy, a III. hadtest parancsnoka.

két-három sebe ne volna, főleg az arcán. A lovassági tisztjeik jók, a gyalogságiak pedig olyanok, amilyenekkel Királyréven találkoztunk. Hosszú ideig maradunk ugyanabban az állásban, végül parancsot kapunk a visszavonulásra, de nem a korábbi állásunkba.

Az előőrsök kiállításával engem bíznak meg. Kobjakov tábornok¹⁴⁴ a tábornövek lángját az ellenség által az erődítményből kilőtt világítógolyóknak nézi.

Schlik tábornok ez után az ütközet után levelet ír Panyutyin tábornoknak, amelyben kifejti, hogy hadtestének megmentését neki köszönheti, mert anélkül, hogy a főparancsnoktól várt volna parancsra, magától a segítségére sietett, s ezzel hadtestét megmentette. Ezt jelenti Haynau tábornoknak is, azzal, hogy az hozza a császár tudomására. Haynau rendkívül elégedetlen, mert mindez rossz színben tünteti fel az osztrák csapatokat, ezért Schlik tábornokot eltávolítja a hadtest éléről, de nem hosszú időre. A császár tudomást szerezve róla, visszahelyezteti a parancsnokságba.¹⁴⁵ A június 20-i (július 2-i) ütközet miatt leváltják a tartalék lovashadtest parancsnokát, (Simbschent¹⁴⁶), és helyére egy fiatalabb kerül. Idős kora és alkalmatlansága miatt leváltották Schwarzenberg herceget is, s a helyére Ramberg tábornokot nevezték ki. Ilyen módon a csapatok élére fiatal, tevékeny, katonáik által szeretett tábornokokat állítottak.¹⁴⁷ A hadtestparancsnokok mellett figyelemre érdemes volt a tábornokok közül Benedek, Jablonowski,¹⁴⁸ Herzinger, Pott és még sokan mások. De személyes vitéségük, a stratégiai hadmozdulatokot illető katonai tudásuk mellett fogalmuk sem volt a taktikai mozdulatokról, különösen az előőrsokról, arról, hogyan kell megvédeni és elfoglalni falvakat, erdőket s általában az állásokat. Ütközetek esetén minden tudásuk abban merült ki, hogy minél hosszabbra nyújtsák vonalukat, amivel az ellenség szárnyait átkarolhatják. A harcot illető hadtudományi ismereteik nincsenek. Az ütközet legelején kiállítják egész tűzérségüket az első sorba, tüzet nyitnak, ugyanezt teszi az ellenség is, s akkor mindkét főparancsnok ide-oda lovagol, s azt figyelik, kinek a tűzérsege marad fölényben. Fogalmuk sincs arról, mire való a tartalék. Arról se, hogyan válasszák ki az ellenséges állásnak azt a pontját, amely ellen minden erőfeszítést célszerű összpontosítani. Ha az ellenséget visszavonulásra kényszerítik, már nem üldözik, hanem nyomulnak előre, a szétvert ellenség mozdulataihoz alkalmazkodva. Erre megint jó példa a szegedi ütközet¹⁴⁹ – amikor átkaroló mozdulatot hajtottak végre – ezeknek az osztrákok nagy kedvelői –, de a jobbszárnyat választották, amikor a balt kellett volna (lásd később). A június 20-i (július 2-i) ütközet idején a mi részeg tűzmesterünk Benedek egyik ütegéhez keveredett, odaállították egy löveghez, s egy lövéssel

¹⁴⁴ Kobjakov, Vlagyimir Ivanovics, orosz altábornagy, a 8. gyaloghadosztály gyalogdandárának, a magyar hadjárat idején a Panyutyin vezette kombinált hadosztály gyalogdandárának parancsnoka. (A dandárba, mint említettük, a 8. hadosztályból a csernyigovi, a 9. hadosztályból a szevszki gyalogezred tartozott.)

¹⁴⁵ Július 13–23. között valóban Wallmoden altábornagy volt az I. hadtest ideiglenes parancsnoka. Az a hír, hogy Schliket a fenti okok miatt távolították el a hadtest éléről, pletykaként terjedt az oroszok között, erről egy másik orosz visszaemlékezésben is olvashatunk. *A. Alekszejenko: Egy öreg harcos emlékei.* In: *A magyarországi hadjárat*, 395. o.

¹⁴⁶ Az orosz szövegben Simbschen neve szögletes zárójelben szerepel, tehát bizonytalanként, a közlő valószínűleg nem tudta egyértelműen kiolvasni a nevet. Simbschen, Karl von, báró (1794–1870) cs. kir. vezérőrnagy, az I. hadtest 2. dandárának volt a parancsnoka, és derekasan helytállt ebben az ütközetben. A cs. kir. főszeregben nem tartalék lovas hadtest, hanem egy önálló lovashadosztály volt, parancsnoka báró Bechtold, Philipp von (1786–1862) altábornagy, akit a lovashadosztály éléről nem ekkor, hanem az augusztus 5-i szőregi ütközetben tanúsága miatt váltott le az osztrák főparancsnok.

¹⁴⁷ A leváltások oka az alkalmatlanság vagy betegség, nem az életkor: az 1786-ban született Ramberg jóval idősebb volt a leváltott Schwarzenbergnél. Edmund Schwarzenberg agyvérzést kapott, ezért vette át a III. hadtest parancsnokságát ideiglenesen Johann Burits, majd június 17-én Karl Moltke altábornagy, július 9-én pedig Georg Ramberg altábornagy.

¹⁴⁸ Jablonowski, Felix, herceg (1808–1857) cs. kir. vezérőrnagy, dandárparancsnok a tartalék hadtestben.

¹⁴⁹ Helyesen szőregi, a továbbiakban is.

felrobbantotta az ellenség egyik löporos kocsját, egy másikkal pedig kilőtt egy ágyút. Benedek méltatja, Fedjuhinn meg akarja büntetni. Ötven rubelt kap és előléptetik.¹⁵⁰

Június 21. (Július 3.) Döntés született arról, hogy a csapatokat másként helyezik el, jobban összpontosítják őket, ezért hadosztályunk egy szárnymozdulatot hajt végre balra. Én kapom a megbízást, hogy ezt két zászlóaljjal és négy löveggel (Tatarinov) fedezzem Komárom felől. A csapatokat a következőképpen helyezik el: a balszárnyon Schlik hadteste áll, vele egy vonalban jobbra Wohlgemuth hadteste, amely Ács falut tartja megszállva. Tovább jobbra a mi vadászandárunk, hátul három verszta távolságban, tartalékban 1. dandárunk magával, Panyutyin tábornokkal. Teljesen jobbra, a Pest felé vezető úton Ramberg hadteste úgy, hogy Benedek Ószőnyben van. Közötte és közöttünk a lovashadtest.¹⁵¹ Elöl egy közös előrsi lovassági lánc. Tőle függetlenül nekünk megvolt a magunk gyalogos lánc, nappal két század, éjszakára pedig még két másik tartalékban. A mi láncunk a balszárnyon kapcsolódott az osztrákok szintén gyalogos láncához. Szemjakinnal felváltva ellenőrizzük az előrsőket. Tiszta magyarokhoz szállásoltak be bennünket. A házigazda meghalt, az anyát csinos menyasszony lányával hagyta itt. A vőlegény különösen nagy haraggal tekint ránk.

Június 22. (Július 4.) Szemjakinnal elmegyünk Herzingerhez, hogy beszéljünk az előrsőkről s arról, hogy az ellenség támadása esetén mi a teendők. Elvisz Wohlgemuth tábornokhoz, összeismertet vele. Jó bort szolgálnak fel. Bemutatja összes segédtsíztjét és parancsörtisztjét.

Június 23. (Július 5.) A fuvarosok szüntelenül panaszkodnak, artellovakat¹⁵² nem hoztunk magunkkal vasúton, ezért még Morvaországból fogadtunk fuvarosokat. Minden dandár mellé külön hivatalnok vagy tiszt lett odaállítva, hogy a fogatok váltásáról gondoskodják. A mi dandárunk mellett egy magyar tiszt van, ő vásárolja a bort és az élelmet. Kezdődnek a panaszok, hogy túl sok fogatot tartunk; ez az első nézeteltérés köztünk és az osztrákok között.

(Az osztrákok sajnálják, hogy Panyutyin nem kér maga mellé legalább száz kozákot. Velük, ahogy mondják, alaposan meg lehetne rémiszteni a magyarokat! Micsoda fogalmaik vannak a kozákokról az osztrákoknak is!)

Június 24. (Július 6.) Megérkezik Ahmatov¹⁵³ és Dubelt.¹⁵⁴ Az előrsőket ellenőrizzük. A dobról remekül be lehet látni a környéket és magát, a komáromi erődítményt is. Ezen a magaslaton három kitűnő karabélyos van, hogy figyeljék, mi történik ott, meg azért is, hogy ha ellenséges járőrök közelednének állásunkat felmérni, akadályozzák meg őket. Lovassági láncunkhoz eléggé közel van az ellenség lánc. Jó egyetértésben álldogálnak, nincsenek riadók és támadások. A lovak gyatrák és gyengék mind az osztrákok, mind a magyar lovasságnál.

Június 25. (Július 7.) Este a táborba két fiatal hölgygel hintón egy úr érkezik. Azt mondja, hogy az egyik hölgy a felesége, a másik a nővére, itt lakik a faluban, nem messze tőlünk, és szeretné megnézni a tábort. Betér a sátrakba a tisztetekhez – s aztán elhajt. Némi idő elteltével befut egy osztrák

¹⁵⁰ Az egyező körülmények alapján valószínűleg ugyanerről az esetről számol be a hivatalos hadjelentéseket és a hadjárat eseményeiről friss híreket közlő Russzkij Invalid című újság is, de a közlemény szerint az a július 11-i csatában történt meg. Az orosz olvasók megtudhatták, hogy a 6. ütegtől Alekszej Dmitrijev betegsége miatt maradt hátra. Amikor valamelyest jobban lett, elindult, hogy megkeresse üteget. Egy osztrák ütegehez érve látta, hogy a kezelőszemélyzet veszteségeket szenvedett, ezért kérte, hogy csatlakozhasson. Ekkor hajtotta végre a kitüntetésre érdemes haditettet, egyik lövésével felrobbantott egy lőszeres kocsi, a másikkal pedig kilőtt egy ágyút. Benedek tábornok rögtön megjutalmazta és kitüntetésre terjesztette föl. I. Miklós ugyancsak kitüntette és tíz ezüst rubelt adományozott neki. (Прибавление к Но. 153. Русского Invalida. Сзентпétervár, 1849. július 17. (július 29.)) A hír természetesen nem szól a rosszullett hátteréről, arról, amit szerzőnk feljegyzett: a hős tűzér egyszerűen leégett.

¹⁵¹ Itt is és a továbbiakban is a lovashadosztályról van szó.

¹⁵² Az artel az orosz társadalomban közös munkára önkéntesen létrehozott csoportot jelent. A hadsegregben is voltak artelek, minden alakulat 8–10 emberből álló artelekre oszlott, amelynek tagjai közösen oldották meg ellátási és katonai feladataikat. A katonák számára az artel mintegy új családot is jelentett, az elesett után pl. az artel örökölte meg a holmiját. E csoportok szállításra használt lovaírók van szó.

¹⁵³ Ahmatov, Alekszej Petrovics (1818–1870) orosz vezérkari ezredes, cári szárnysegéd.

¹⁵⁴ Dubelt, Nyikolaj Leontyevics (1819–1874) cári szárnysegéd, ő vitte Bécsbe a Szent György-rend 4. osztályát az osztrák császárnak. Bécsből érkezett Komárom alá.

tiszt, s az után érdeklődik, járt-e előző nap a táborban nők kíséretében egy férfi, mert az egy kém, akit el kell fogni. Az illető azonban már eltávozott.

Június 27. (Július 9.) Éjjel hamis riadó: egy zsidó torka szakadtából ordítozni kezdett, hogy lekaszabolják; összefutottak a katonák és a lakosság, nagy kavarodás támadt, de aztán gyorsan sikerült rendet teremteni. Kiderült, hogy ez a zsidó, mint általában minden zsidó, katonáinktól nem akarta elfogadni az osztrák pénzt, azt követelte, hogy Kossuth-bankókkal fizessenek neki, ezzel is felértékelve őket. Akadtak olyan zsidók, akik ezzel a szándékkal több ezer guldent váltottak be, s aztán el kellett a pénz égetniük. Kicsi a hitelük az osztrák papírpénzeknek, amelyeket négy darabra szakítanak, a negyedeket ismét szétszakítják, így aztán tönkremennek.

A mi félimperáljainkért,¹⁵⁵ amelyek Bécsben hat rubelt értek, Komárom környékén hét rubelt, Pesten és Szegeden nyolc rubelt, Temesvárnál pedig kilenc, sőt tíz rubelt is adtak.

Június 29. (Július 11.) Magyar ebéd volt rendelve, báránypénz és szalonna. Megérkezik Dimman és Budberg.¹⁵⁶ Alig ülünk le az asztalhoz, riadó, lóra, vágatunk az előőrsközhöz, amelyeket visszavetettek, s látszik, hogy a magyarok Schlik és Wohlgemuth hadtestét támadják. Riadót veretünk, gyülekezik az ezred, s megindulunk az ellenség oldalába. Szemjakin észreveszi, hogy elfelejtette a feleségétől és a gyermekeitől kapott kegytárgyakat magához venni, látszik, hogy aggasztja, ezért értük küldöm Karnickij ezredsegédtszert, amikor az meghozza, magához veszi őket s azt mondja: ő ismét a régi Szemjakin, és nem fél semmitől. Ács falu felé nyomulunk előre. Szemjakin felettebb ügyesen veszi az irányt, és a dandárt a bokrokon át a legközelebbi úton vezeti ki. Haynau tábornokhoz lovagolok, örül, amikor megtudja, hogy a dandár megérkezett, és arra kér, hogy mielőbb állítsunk fel egy üteget Ácstól jobbra. Fedjuhinhoz indulok, tolmácsolom a kérést, ő ügetésben hozza előre az üteget, és kartáccsal pontosan oldalba kapja az ellenséges oszlopokat. Az ellenség rendezetlenül visszavonja a balszárnyat. Jobbra az ütegtől az egyik brjanszki zászlóaljjal megszállom az erdőt. Berg tábornok érkezik, s azt kéri, gyorsítsam meg a szóban forgó erdő elfoglalását, amikor azonban közlöm vele, hogy ez már megtörtént, és az ebben minket megakadályozni szándékozó ellenség, amelyet puskatűzzel fogadtunk, visszahúzódtott, köszönetet mond. Amikor Panyutyin tábornokkal befut a 1. dandárunk, tovább nyomulunk előre az ellenség oldalába. Panyutyin megálljt parancsol, Haynau tábornok pedig gyorsabb előrenyomulásra ad parancsot. Az ellenség teljes visszavonulásban, legnagyobb veszteségét Fedjuhinnal ütegének az oszlopait oldalról érő kartáccsüze okozta. Ebben az ütközetben az 1. harcrendben álltunk fel, az első dandár azonban már tartalékrendben. Az ütközet után Haynau tábornok körbejárja csapatokat, és köszönetet mond hadosztályunknak, különösen a vadászandárnak. A magyarok tudomást szerezve a tábornagy¹⁵⁷ közeledéséről, úgy döntöttek, hogy Komáromból tesznek egy utolsó kísérletet, s még az orosz csapatok beérkezése előtt vereséget mérnek az osztrákokra, ez azonban nem sikerült nekik, hadosztályunk megérkezése ebben megakadályozta őket. Volt néhány zászlóalj, amely az ütközet alatt nem találta meg a helyét. Ütközet előtt szokás szerint minden egység egy ordonáncot küld a főparancsnokhoz, hogy megtudja, hová kell állnia, de igen gyakran megesik, hogy azok nem találják meg a főparancsnokot, aztán meg nem találják meg a saját zászlóaljukat. Így az utolsó komáromi ütközetben olyan három olasz zászlóaljba botlottunk, amelyek teljesen ellentétes irányba vonultak el. Az osztrák hadseregben nincs semmiféle harcrend, ráadásul hadtesteikben a legkülönbözőbb nációnok fiai szolgálnak, vagyis azokat olasz, tiroli, galíciai, német és cseh zászlóaljakból állítják össze, így ezeknek az alakulatoknak, amelyek önmagukban jók, nincs semmiféle kapcsolatuk egymással, s egy-egy zászlóalj nem tartja kötelességének, hogy támogassa a másikat, ha nem ugyanazon nemzet fiaiból áll. Az osztrák csapatoknál önmagában mindegyik katona igen vitéz – és minél kisebb a csapatuk, annál megbízhatóbbak. Ezzel szemben nincs meg bennük az, ami a mi seregünk erejét adja; a tömegbe és az abba vetett hit, hogy mások támogatják; náluk minden alakulat csak magában bízhat. A magyar csapatok pontosan ugyanígy vannak összeállítva, ezért, nem lévén semmiféle kapcsolat köztük, a legkisebb vereség esetén is teljesen szétzilálódnak. Ez a magyarázata annak a hatásnak, amelyet Panyutyin tábornok hadosztályának az osztrák csapatok melletti jelenléte gyakorolt a hadjárat egész menetére.

¹⁵⁵ Orosz aranypénz, rendszeren öt rubelt ért.

¹⁵⁶ Budberg, orosz ezredes, a 18. (szevszki) gyalogezred parancsnoka.

¹⁵⁷ A Paszkevics tábornagy vezette orosz főerőkről van szó.

Olyan volt, mint a makedón falanx¹⁵⁸: ha a magyar seregeknek sikerült is szétzilálniuk az osztrákokat, szembetalálták magukat egy tizenhat zászlóaljából álló, négy üteggel ellátott rendezett, az első harcrendbe felállt hadosztállyal, és be kellett látniuk, hogy a maguk vegyes népfajú alakulataikkal és önálló zászlóaljaikkal képtelenek azt szétverni. Ekkor megtorpantak, ami időt adott a megzavart osztrákoknak arra, hogy ismét összegyűljenek és rendezzék soraikat. Így történt mind a két komáromi ütközetben, aztán Szegednél és főként Temesvárnál.

Nincs még egy olyan hadsereg vagy katonaság, amelyik visszavonulás közben úgy szétzilálódna, s amelyiknél olyan mértékben felütné a fejét a zűrzavar, mint az osztrák és a magyar csapatoknál.

Július 1. (13.) Ramberg tábornokot a Pest felé vezető úton előreküldik, a lovashadtestet még előbbre.

Július 2. (14.) Haynau tábornok arról értesíti Paszkevicz tábornagyot, hogy Görgey Vác felé vette az irányt, és a hegyvidéki megyéken keresztül Debrecen felé fog menni, hogy egyesüljön Dembińskivel, a tábornagy azonban ezt nem hiszi el, és meg van győződve arról, hogy Görgey Pest felé vonul.

Július 3. (15.) Pestet Adlerberg gróffal¹⁵⁹ és Barjatyinszkij herceggel¹⁶⁰ megszállják a kozákok a váci ütközet előtt.

Július 4. (16.) Indulás Komárom alól, ahol ottmarad Csorich és Pott. Wohlgemuth tábornokot Erdélybe küldik, küllette a IV. hadtestet Liechtenstein herceg veszi át. Gerstencvejg ezredes a tábornagyhoz indul. Igen gazdag vidéken vonulunk át, minden van bőségesen, bor is, gyümölcs is.

Július 9. (21.) Átvonulunk Budán vagy Ofenen, egy hídon kelünk át a Dunán, és Pest városán túl táborozunk le. Reggel kolerás hasmenésem van, kocsival utazom. Szemjakinnal ebédelni megyünk a klubba; egy csomó osztrák tábornokot (Jablonowskit és másokat) találunk ott. Szemjakin dühös, hogy nem értik meg németül, illetlenül kiabál és dobálja a tárgyokat. Mégis remek ebédet kapunk, Szemjakin rám is haragszik, mert nem akarok diétázni. Este színházba megyünk. Magyar nyelvű opera, de a zene olasz. Egész jó színház.

Július 10. (22.) Megnézzük Budát, a várost ágyútűz rombolta le, megmutatják, árulásnak köszönhetően hogyan jutottak be oda a magyarok.¹⁶¹ Hentzi osztrák tábornok halála.¹⁶² Megnézzük a török fürdőket, amelyeket még akkor építettek, amikor a törökök Pesten voltak; ezekben a fürdőkben nincs semmi különös. Felkeresem a nádor parkját és azt az orosz templomot, amelyet a nádorhoz feleségül ment Olga Pavlovnának¹⁶³ építettek. A park a Duna bal partján található. Megnézem a múzeumot Pesten. A hidat és a múzeumot egy magyar mágnás, Széchenyi építtette, aki az idén megőrült. A múzeum, épületét tekintve az egyik legnagyobb és legtágasabb, de könyvekből, képekből, érmekből, régiségekből s egyebekből álló gyűjteményei igencsak szegényesek.

Este a német színházban voltam – a szabad ég alatt. A pesti nők különös szépsége, arányos testalkatuk, üdeségük. Schlik tábornok egy fiatal csinos nőt küld Kecskemétre és Debrecenbe. A hölgy az ő aláírásával ellátott igazolványt mutat fel, hogy az előőrök átengedjék. Kecskeméten az osztrák csapatok beérkezéséig kell maradnia, s miután minden szükséges információt átad, küldik tovább. Szemjakin története a nyakba akasztható Lipóttal.¹⁶⁴

¹⁵⁸ A szerző mint nehezen megbontható, zárt, jól képzett gyalogos alakzatra utal a Nagy Sándor apja, II. Philipposz által tökéletesített makedón falanxra.

¹⁵⁹ Adlerberg, Nyikolaj Vlagyimirovics, gróf (1819–1892), orosz vezérkari százados, cári szárnysegéd két szotnya kozákkal július 12-én vonul be Pestre.

¹⁶⁰ Barjatyinszkij, Vlagyimir Ivanovics, herceg (1817–1875), orosz vezérkari tiszt, a trónörökös nagyherceg szárnysegéde.

¹⁶¹ Az akkor elterjedt hír szerint az olasz (23.) Ceccopieri ezred zászlóalja segítette be a magyarokat a várba, amit az ügyben elrendelt vizsgálat nem igazolt.

¹⁶² Hentzi von Arthurm, Heinrich (1785–1849) cs. kir. vezérőrnagy, Buda várának osztrák parancsnoka, elesett 1849. május 21-én, amikor a honvédsapatok bevették a várat.

¹⁶³ József nádor (1776–1847) első feleségének, Alexandra Pavlovnának (1783–1801) örömi sírkapornája.

¹⁶⁴ Szemjakin a peredi csatában tanúsított érdemeiért kapta a kitüntetést Ferenc Józseftől.

Július 11. (23.) Körülnézek Pesten az árusoknál és az üzletekben. Este az operában találkozom Konsztantyin Rottal,¹⁶⁵ aki a váci csatát követően megbetegedett, ezért Pestre jött. A színház után vacsorázni megyünk, és felelmegetjük, hogy utoljára a vasútnál találkoztunk: én Bécsbe, ő Bécsből Varsóba utazott. Haynau tábornok nem találkozott a tábornaggal, amiért Berg tábornokot hibáztatják, aki semmit nem tett azért, hogy közelebb kerüljenek egymáshoz.

Július 12. (24.) Kora reggel elhagyjuk Pestet. Fedjuhín alezredes és Tatarinov kapitány egyszer sem járt Pesten, és ezt nagyon is természetesen tartják, miután három napon át másfél versztára állomásoztak Pesttől. Azzal riogatnak bennünket, hogy járhatatlan sztyeppen kell átvonulnunk, ahol nincs víz. Ezért a menetet a következőképpen tervezzük: délután négykor indulunk, este tizenegyig menetelünk, éjjel háromig alszunk, háromkor újra megindulunk, és nyolcig úton vagyunk. Megfőzzük az ebédet, és estig helyben maradunk. Az osztrákok később szeretnek elindulni, reggel hétkor, hogy jól kialudják magukat, és a legnagyobb hőségben menetelnek. Emiatt náluk sok a lemaradózó, de azt állítják, hogy viszont emiatt nincs náluk kolera. A járvány azonban hamarosan náluk is felüti a fejét; a kolera Pesttől Szegedig nálunk is elég erős. Alapjában véve a menetelést mi jobban megterveztük. Ellenséges földön haladunk át. A kutak tönkretéve. Napközben érkezünk, a kúthoz, amelyikből tilos inni, egy osztrák ór van mellé kiállítva; amikor hadosztályunk odaér, Panyutyin nem akarja az ő örüket felváltani: ilyen és hasonló apróságokkal növeli az ekkoriban elég gyakran megmutatkozó egymás iránti elégedetlenséget a csapatok, de különösen a parancsnokok között. Az osztrák tábornokok csodálkoznak azon, hogyan engedhette el a tábornagy Vác alól Görgeyt; ha Haynaura hallgat és megtámadja balról vagy elzárja előle a helyvidéki megyékbe vezető utat, akkor Görgey kénytelen letenni a fegyvert, erről valamennyien meg voltak győződve. Amikor pedig Görgey meglépett, Haynau azt írta a tábornagynak: biztos abban, hogy az nem tud előle kitérni, ezért rábízta, hogy elbájon Görgeyvel, maga pedig nem vesztegeti az időt, és indul Dembiński ellen Szegedhez.¹⁶⁶

Július 16. (28.) A magyar sztyeppen öt napon át vonultunk, közben rengeteg tanyára és sok kútra találtunk, mire megérkeztünk Kecskemétre.

Július 17. (29.) Pihenőnap Kecskeméten. A város nagy kiterjedésű, csak magyarok lakják, akik egyáltalán nem rokonszenveznek az osztrákokkal, ezért itt nem kvártélyozzuk be magunkat, hanem táborba szállunk. Dimman szokása szerint a temetőben üti fel a szállását. Ahogy jövök vissza tőle, mintha lövöldözést hallanék, először azt gondoltam, riadó van, de közelebb érve megtudtam, hogy összesen tizenhét embert, köztük nyolc kálvinista lelkipásztort lőnek agyon, akik valamennyien a felkelést támogatták, és átöltözött horvátok akkor fogták el őket, amikor a felkelés mellett agitáltak, s a lakosságot arra biztatták, hogy lázadjanak fel és fegyverkezzenek a hátunkban.¹⁶⁷

Először arra számítottunk, hogy a magyarok Kecskemétnél fogadnak bennünket és ütközetet adnak; erre alapozva vonlattuk az oszlopokat úgy, hogy először nagy távolságban haladjanak egymástól, majd Kecskemétnél gyűljenek össze; általában az osztrákok igen ügyesen osztják el és méretezik az oszlopokat, így volt a szegedi ütközet előtt is. A seregek mozgását átgondoltan szervezik meg, egy úton nem zsúfolnak össze túl sok csapatot úgy, mint mi: Miskolcnál három hadtestünk vonult egy úton. Az osztrákok azonban nagyon gyakran átesnek a ló másik oldalára, úgy felaprózzák erőiket, mint ahogy a temesvári csata előtt történt. Ezek a mozdulatok nagyjából három oszlopban történtek.

Július 22. (augusztus 3.) Úgy vélve, hogy az ellenség a Tisza jobb partján fekvő Szeged előtt ütközetbe bocsátkozik, mozgásunk ugyanúgy lett megtervezeve, mint Kecskemét irányában. Szegedhez érve az oszlopok közeledtek egymáshoz. A mozdulatok folytatódnak este és reggel is. Ahol csak lehet, kis lovas elővéd fedezetével előreküldjük a kondérokot. Az osztrákoknál erre nincs szükség, mert nincsenek nagy közös kondérjaik, a katonák maguk rendelkeznek az élelemmel,

¹⁶⁵ Rot, Konsztantyin Ivanovics (182–1885) orosz vezérkari kapitány.

¹⁶⁶ Haynau 1849. július 18-án Bicskén kelt átiratát Paszkevicshoz közli Alekszandr Petrovics Scserbatov: Paszkevic Magyarországon. Budapest, 1984. Okmánytár 98. szám. 366–367. o.

¹⁶⁷ Ez a tömeges kivégzés csak Baumgarten képzeletében zajlott le. A Szeged elleni felvonulás során egyedül Ócsán volt kivégzés, itt Halászy Károly alsónémedi tanítót végezték ki július 25-én. Hermann Róbert szíves közlése.

s minden szükségeset együtt szállítanak a csapatokkal. A katonák pénzt kapnak az élelemre, az elől vagy a lakott területen átvezető utakon vonuló hadtesteket pedig arra utasítják, hogy minden élelmet ott, a környékben szerezzenek be, de pénzt ne fizessenek, hanem csak nyugtát adjanak érte. Az osztrákok ezt kihasználva azt szedték össze, amit akartak, a nyugtát pedig nem azért adták, amiért kellett volna. Alighogy megérkeztünk valamilyen településhez, már láttuk, hogy a malmok őrlik a lisztet, aminek szállításáról az intendántúra gondoskodott. Az osztrákok az élelemszállításhoz a komplett előfogatokat duplán állítják ki. A csapatok száma szerint mindegyiket nyolc napra, egyik részük ott van a csapatoknál, másik részük a raktárakhoz és vissza a csapatokhoz vezető úton, s úgy kalkulálnak, hogy ezek addigra érkezzenek meg, mire az elsők kiürülnek, így azok indulhassanak rakományért a raktárakhoz. Kobjakov vezérőrnagy és Kazarinov ezredes¹⁶⁸ ebédelni mennek egy kocsmába és azt akarják, a törzslapjukra vezessék rá, hogy ekkor a városban lövöldözésben vettek részt.

A magyarok nem tartják magukat Szegeden, hanem visszavonulnak a Tisza bal partjára.

Az a hír járja, Dembiński pénzt fogadott el, hogy ne vívjon ütközetet a városban, amely azért fizetett neki, hogy elkerülje a rombolást. De ez mégsem zavarja abban, hogy most ágyúkkal lövesse a várost. Az ellenség egyáltalán nem tesz semmit azért, hogy megakadályozza átkelésünket a Tiszán. Nekiállunk hidat építeni a városban hagyott anyagokból. A túloldalról ágyúkat vontatnak oda, mi a brjanszki ezred karabélyosait rendeljük a helyszínre, akik a házak mögül olyan pontosan céloznak, hogy az ágyúkat az ellenség kénytelen visszavonni. Ezeknek a karabélyosoknak a fedezete mellett épül fel a híd. Feljebb a folyón kell átkelnie Liechtenstein hercegnek – aki megebesült, de csak könnyebben. Éjszaka vaklármának bizonyuló riadó, azt hiszik, hogy a magyarok Szeged fölött vagy alatt ismét átkelnek a Tiszán és meg fognak támadni bennünket; de Liechtenstein herceg megérkezik, és azt mondja, hogy kiment a Tisza bal partjára, először a város fölött, majd alatta, és a közelben sehol nincsenek magyarok. Ekkor jött ki hozzánk Panyutyin, aki az elején Szegeden szállt meg. Liechtenstein kér egy darab kenyeret és egy pohárka bort, majd megiszik egy csésze teát is, és visszalovagol hadtestéhez. Panyutyinhoz Haynau kérésére jött.

(Megjön a 2. dandár parancsnoka, Korjakin vezérőrnagy,¹⁶⁹ és én átadom Szemjakinnak az ezredet, a továbbiakban Panyutyin tábornok rendelkezésére kell álljak az éldandárnál.)

Július 23. (augusztus 4.) Ahogy felépült a híd, a seregek apránként megkezdik az átkelést a Tiszán. Este a városba magához rendel Panyutyin, és közli, hogy még az éjjel indulnom kell felderítésre felfelé a Tisza mentén. Az osztrák vezérkar egyik tisztje visz magával; nem tájékoztatnak sem a küldetés céljáról, sem a tárgyáról; ekkor azt kérem, nekem mint rangidősnek mondják meg, hová kell menni és milyen céllal, mert így nehéz lesz bármiféle intézkedést hoznom, és felelősséget sem tudok vállalni semmiért. Ekkor az osztrák vezérkari tiszt közli velem, hogy mivel csapataink fele a Tisza jobb partján van, a fele meg már a balon, számítani lehet arra, hogy a magyarok átkelnek és megtámadják a jobb parton maradtakat.

(Ebben az esetben kényelmesebb lett volna azokat megtámadni, amelyek már átkeltek a Tiszán.)

Liechtenstein hadteste már szintén átkelt a hídon, s Haynau amiatt aggódott, hogy a magyarok átkelnek a Tiszán közöttünk és Schlik között, és hátba támadnak bennünket, vagy még inkább egy partizánosztagot küldenek a hátunkba. A miénkéhez hasonló céllal egy lovas osztagot elindítottak a Tisza mentén lefelé is. Éjfélkor keltünk útra, és miután nyolc versztát megtettünk a Tisza mentén, egy falu előtt megállítottuk a zászlóaljat. Magunk előtt egy lovaszázaddal az úton vonultunk, s a vezérkari tiszt ki akart küldetni egy ötfős járőrt egy versztára tőlünk, hogy az a folyó mentén haladjon, ahol nincs út. Mivel ott mocsaras területre lehetett számítani, az odaküldött lovasok az éjszakai sötétben nehéz helyzetbe kerülhettek. Ha már szükség van arra, hogy embereket egy verszta távolságra kiküldöntsünk, úgy láttam jónak, hogy ne öt embert küldjek, hanem egy egész félszakaszt. Az osztrák kapitány erre azt mondta nekem, csodálkozik azon, hogy az orosz seregnél mennyire nem szeretnek semmiféle egységet kiküldöntenit, és inkább mindannyian együtt maradnak, attól tartva, hogy külön-külön megverik őket. Erre azt válaszoltam, hogy én meg azt veszem észre, az osztrák csapatokra

¹⁶⁸ Kazarinov orosz ezredes, a 15. (csernyigovi) gyalogezred parancsnoka.

¹⁶⁹ Korjakin (Karjakin) orosz vezérőrnagy, a 9. gyaloghadosztály 2. (vadász)dandárának parancsnoka, akit eddig az időpontig Szemjakin helyettesített.

egy másik, esetleg még veszélyesebb szélsőség jellemző: nagyon felaprózzák csapataikat, s ahogy az elmúlt háborúk megmutatták, úgy a jövődöbeli háborúk is megmutatják majd, melyik metódus a kártékonyabb a kettő közül. Magába a faluba csak egy gyalogoszázad meg a lovasszázad vonult be, a többi három gyalogoszázadot a két löveggel együtt a falu mögött hagytam. Katonáink a faluban nem találtak magyarokat, s egy odaérkező kém azt a hírt hozta, hogy már második napja átkeltek a Tisza bal partjára. Visszafelé egy dombra felérve meg is győződhattünk arról, hogy a magyarok ott vannak a túloldalon, mert az őrláncból egy lövést adtak le ránk. Hajnalban értünk vissza Szegedre, amikor a csapatok már nagy számban gyülekeztek a téren, hogy átkeljenek a hídon. A mi hadosztályunk azt a parancsot kapta, hogy tizenkét óra után álljon készenlétben az átkeléshez, így volt még időm, s miután ittam egy csésze teát, lefeküdtem aludni.

Július 24. (augusztus 5.) Hadosztályunknak egykor kellett megkezdenie az átkelést. A Dibics-Zabalkanszkij ezred parancsnokát és vele az 1. dandár parancsnokát, Kobjakov vezérőrnagyot arra utasították, hogy egy zászlóaljjal maradjanak Szegeden és szállják meg a hídfő védműveit. Rám a Dibics-Zabalkanszkij ezred három zászlóalját bízta. A Tiszától nyolc verszta távolságban elhelyezkedő ellenség megtámadását elrendelő parancsból nem látszott, hogy az osztrák főparancsnoknak határozott elképzelése volna; hátában a folyóval nem késlekedett megtámadni az ellenséget, de magát a támadást, ahogy az osztrákoknál szokás volt, mindkét szárnyról indította meg. A jobbszárnyal szemben Schlik tábornok hadtestét rendelték ki, hogy elvágja a magyarokat a Marostól és Arad várától, ahová várható volt visszavonuló seregével Görgeynek a beérkezése. A szegedi ütközetben Schlik hadteste nem vett részt. A jobbszárny elleni támadás Liechtenstein herceg hadtestének, a közép elleni a mi 1. dandárunk támogatásával Ramberg hadtestének a feladata volt,¹⁷⁰ a balszárnyat a mi 2. dandárunknak kellett megtámadnia: el kellett foglalnia az erdőt és kivernie onnan az ellenséget, miközben lovashadtestünknek, megkerülve az erdőt, ugyancsak támadnia kellett az ellenség balszárnyát. A parancsból az látszik, maga Haynau se tudta, mi a fontosabb számára, visszanyomni a magyarokat Aradtól vagy nem hagyni nekik lehetőséget arra, hogy egyesüljenek Perczel¹⁷¹ és Vetter¹⁷² tábornokokkal, akik már útban voltak Pétervárad felől. Szeged alatt már ott voltak Dembiński, Wysocki¹⁷³ és Guyon¹⁷⁴ hadteste. A jobbszárnyai támadás nagyobb határozottsággal indult, mint a balszárnyai. A jobbszárnyon igen jól dolgozott a röppentyűűteg, amely felgyújtotta a falut, így kénytelenek voltak a magyarok kiüríteni. A közép egy kukoricás mögött helyezkedett el, így ott semmit nem lehetett látni. A balszárnyon a mi vadászandárunk nagyon lassan nyomult előre, az ellenség visszahúzódott és másnap egyesült Perczel és Vetter hadtesteivel. Közben a megtévesztett Jellačićnak, aki nem tudta, merre tartanak, Haynau előcsapataival csak a temesvári csata után hat nappal sikerült egyesülnie.¹⁷⁵ Mivel én Ramberg hadteste mögött voltam tartalékban, láthattam, milyen remekül vannak kialakítva az osztrák mozgókórházak. A frontból senkit nem jelölnek ki erre a feladatra, hanem altisztekkel és tisztekkel külön kis csapatokat állítanak fel, amelyek a támadó alakulatok mögött láncba fejlődnek, a csatatéren összeszedik a sebesülteket, hordályakon külön utakon a kötőzhelyre szállítják, ott bekötözik, majd kocsira rakják őket. Ilyen kórházi csapat több van, és az ügyeletes tábornok az ütközet menetét figyelve a szükséges számban különíti ki őket.

Miután táborba szálltunk, jelentették Panyutyinnak, hogy nem találták a védművekben a Dibics-Zabalkanszkij ezred zászlóalját, amelyet Kobjakovval és Kazarinovval hagytunk ott. Panyutyin engem kért, hogy menjek utána a zászlóaljnak. A hídnál valóban azt tapasztaltam, hogy nincs a védműveknél senki, s hogy a hídon a kocsik és a műszaki parkok kelnek át. Végül megtudom, hogy

¹⁷⁰ Baumgarten téved: augusztus 5-én a Ramberg parancsnoksága alatt álló cs. kir. III. hadtest a magyar balszárnyat támadta Magyarakanizsa felől.

¹⁷¹ Perczel Mór (1811–1899) honvéd tábornok, ekkor a közép-tiszai hadsereg parancsnoka. a Duna–Tisza közéről érkezik Szegedre.

¹⁷² Vetter (von Doggenfeld) Antal (1803–1882) honvéd altábornagy a déli hadsereg főparancsnoka volt, de ekkor már tulajdonképpen nem voltak csapatai, csupán a Kmety-hadosztály állt alatta.

¹⁷³ Wysocki, Józef (1809–1873) honvéd tábornok, a lengyel légió parancsnoka, hadtestparancsnok.

¹⁷⁴ Guyon Richárd (1813–1856) honvéd tábornok, a IV. hadtest parancsnoka.

¹⁷⁵ Jellačić csapatai csak augusztus 13-án indultak meg Titelből Temesvár felé.

a zászlóalj a városban maradt, ahol meg is találom. Kobjakov és Kazarinov azt mondják, hogy mikor megkapták a parancsot a hídfő elfoglalására, úgy vélték, a hídfőnek a városban kell lennie, nem ott, ahol a védművek vannak. A zászlóalj csatlakozott a hadosztályhoz. A visszavonuló ellenség üldözésére kiküldték a lovasságot, Ramberg hadteste pedig ott maradt velünk a táborban. A csataterén találtak néhány férfiruhába öltözött nőt is. A Zabalkanszj ezred egyik katonája le akarta húzni az egyik elesett ingét: megjijedt, amikor látta, hogy egy nő fekszik ott, majd jött jelenteni, hogy valami nincs rendjén.

Július 27. (augusztus 8.) Elöl lévén két zászlóaljjal és egy lovasszázaddal, tanúja voltam egy kis lovasösszezsapásnak;¹⁷⁶ megyek, hogy először Berg tábornoknak jelentsem, akit ágyban fekvő betegen talállok; arra kér, menjek Haynauhoz, aki meg is hív ebédre. Az asztalnál fut be a híre annak, hogy az ellenséges lovasságot visszanyomták; ekkor Haynau kijelenti, hogy másnap ő már a magyarok által körülvett Temesváron lesz. Úgy vélték itt, hogy a következő nap a magyarok Besenyőnél tartani fogják magukat, tehát ilyen értelemben készült el a diszpozíció. Ebéd után Haynau kakasviadalt néz; a kakasokat magukkal hozták. Elővezetnek egy ezredest, aki a szegedi ütközetben esett fogságba; arra a kérdésre, hogy mit gondol, mi vár rá, azt feleli, valószínűleg főbelövik; mire Haynau azt mondja, ez túlságosan nemes halál számára, és megparancsolja, hogy akasszák fel.¹⁷⁷

Schlik tábornok Arad alatt van és megfigyelés alatt tartja a várat. Éjszakára indulok a táborba, az előőrsközhöz.

A temesvári csata

Hajnalban kelünk útra, én hadosztályunk élén lovagolok. Ahogy elérjük Kisbecskereket, látjuk a Temesvár felé visszavonuló ellenséges oszlopok végét. Megtudjuk, hogy itt mintegy nyolcvanezer emberük volt, és hogy negyvenezer Temesvár felé indítottak el, negyvenet pedig Aradnak. Valamennyi seregük itt gyűlt össze,¹⁷⁸ hozzánk pedig Jellačić még nem érkezett be, amiért hibáztatják is. Hadosztályunkat egyenesen Kisbecskerek felé irányítják, Ramberg III. hadtestét a falutól jobbra, a lovasságot pedig balra. Miután hadosztályunk megszállja a falut, ott is éjszakázik, a temesvári úton pedig előre kell küldenünk a brjanszki vadászrezd két zászlóalját Szemjakin vezérőrnaggyal. Balra volt a lovasság, jobbra Ramberg hadteste, és ugyanide indították el az egész tartalék tüzérséget és a maradék lovasságot. Egy folyócska¹⁷⁹ választott el bennünket az ellenségtől, amely először teljes visszavonulásban volt, de hirtelen megállt és kezdett harcrendbe fejlődni. Ennek a fordulatnak az volt az oka, hogy Erdélyből váltott lovakkal megérkezett Bem tábornok, magához hívatta az összes parancsnokot, és azt mondta nekik, minek vonulnak vissza, inkább tegyék le a fegyvert, ha azonban mégis küzdeni akarnának, akkor ő kezeskedik a győzelemért. Szavait lelkesedéssel fogadják, s ő felállítja csapatait szemben az osztrák hadsereggel, amely éppen azon van, hogy bekerítse balszárnyukat. A rendkívüli katonai képességgel megáldott Bem tábornok tudta, hogy az osztrák hadseregben micsoda fejtelenséghez vezet az, ha jelentős erők jelennek meg a hátukban. Visszafordította az Arad felé elindított negyvenezer embert, rendezte s megindította őket Besenyő¹⁸⁰ és Kisbecskerek felé. Még e mozdulat előtt, ahogy megkaptam a parancsot arra, hogy hadosztályunk

¹⁷⁶ Dembiński utóvédjét augusztus 8-án Csataútnál utolérte Karl Wallmoden-Gimborn cs. kir. altábornagy és Karl Lederer cs. kir. vezérőrnagy lovassága, amely a magyarokat Nagyjécsáig űzte.

¹⁷⁷ Minden bizonnyal Mieczysław Woroniecki-ről (1825–1849) van szó, aki a szőregi csata napján, augusztus 5-én délután egy egyedül végzett felderítés során esett fogságba. Woronieckit mint ezredest és önálló csapatparancsnokot a hadbíróóság október 18-án ítélte kötél általi halálra, s rá két napra kivégezték. (A szövegben itt is Szeged szerepel Szőreg helyett.)

¹⁷⁸ Magyar erők nem volnultak el innen Arad felé. Temesvárnál magyar részről kb. 43 ezer fő vett részt a csatában (Temesvárt a 10 ezer fős V. hadtest tartotta zár alatt, tehát nem vett részt a küzdelemben), osztrák adatok a maguk harc képes létszámát 28 ezer főre tették, teljes létszámuk 34 ezer fő volt. (Schlik tábornok 9 ezer fős I. hadteste és a kb. 3900 fős temesvári helyőrség ugyancsak nem volt részese a csatának.)

¹⁷⁹ A Nyárad patak.

¹⁸⁰ Újbesenyő.

szállja meg Kisbecskereket, azzal a javaslattal fordultam Haynau tábornokhoz, hogy két zászlóaljunkat toljuk előre Besenyőhöz. Haynau tábornok azonban azt válaszolta, reméli, hogy aznap a magyarokat vissza tudja szorítani Temesvár mögé, ezért a mi két zászlóaljunkat a balszárnyra kell vinni, mert nekik kell elfoglalniuk az erdőt, s kiverniük belőle a magyarokat. Panyutyin tábornok a jereváni vadászrezd két zászlóaljéért küldött, és ahogy beérkeztek, kilovagoltam megnézni, ott van-e velük Dimman; ott találtam, átadtam neki a parancsot, hogy támogassa Szemjakint, magam pedig készültem hátra, amikor észrevettem, hogy a mi balszárnyunkon az osztrák lovasság iszonyatos rendetlenségben hátrál, miközben az erdő mögül sűrű tömegben magyar csapatok bukkantak föl balszárnyunk, sőt hátunk felé tartva, hogy birtokba vegyék Besenyőt és Kisbecskereket. Ekkor odavágtattam Panyutyin tábornokhoz, és kértem, engedélyezze a jereváni ezred menetben lévő két zászlóaljnak haladéktalan elindítását Besenyő felé, de nem kaptam választ, Panyutyin tábornok pedig elvágtatott Kisbecskerekre a hadosztályhoz. Ekkor Haynau tábornokhoz fordultam, aki ugyancsak nem adott választ, megfordította a lovát és elindult ő is Kisbecskerekre. Kísérete már megelőzte és a szekerek között egy trében szörnyű zúrvavart okozott. Az ide érkezett műszaki parkok és a szállítmányok meglódultak hátra.¹⁸¹

Mivel nem kaptam parancsot sem Panyutyintól, sem Haynautól, odavágtattam Dimmanhoz és azt javasoltam neki, minél gyorsabban próbáljuk megelőzni a magyarokat Besenyőn, miközben csak arra gondoltam, hogy ha ezzel nem is fordíthatjuk meg a dolgok menetét, legalább a magyarokat egy kicsit feltartóztatjuk, s lehetőséget adunk az osztrákoknak arra, hogy összeszedjék magukat és rendezetten tudjanak visszavonulni. Egy magas kukoricáson keresztül kellett átvágnunk, így az ellenség nem láthatta, pontosan mekkora erő érkezett. Ahogy elértük Besenyőt, az egyik zászlóaljat századoszlopokban állítottam fel a szőlőben, a másik pedig Dimman vezérőrnaggyal a falu közepén tartalékként helyezkedett el. Az ellenség észrevéve a sisakok csillogását, leállította az előrenyomulást, és üteget előrevonta, hogy tűz alá vegye a falut. Ugyanekkor egy másik, az osztrák balszárnya mentén felállított üteggel olyan erős tüzzel árasztotta el őket, hogy meghátráltak. Az osztrák lovasság rázúdult a Szemjakin alatt álló két zászlóaljra és az ütegre, s csaknem szétaposta őket. Ekkor kezdődött meg az általános hátrálás az osztrákok minden vonalán, és ekkor meg lehetett tapasztalni, mit jelent a visszavonulás az osztrákoknál; senki nem kap semmilyen parancsot, mindenki úgy siet, ahogy erejéből telik, csak hogy a másikat megelőzze. A Kisbecskereknél elszenvedett vereségnek az osztrákokra nézve végzetes következményei lehettek volna. Egészen Bécsig nem kaphattak volna semmilyen erősítést. Klapka tábornok¹⁸² éppen ekkor ütött ki Komáromból, és az osztrákokat Győrig nyomta vissza, úgy, hogy maga Bécs is beleszerzett. Így a Temesvár alatt szétvert osztrákoknak egészen Bécsig nem lett volna hol megállniuk, és semmiképpen sem tudták volna megtartani a saját fővárosukat. Ha a temesvári csatát megnyerik a magyarok, nem kétséges, hogy Görgey nem teszi le a fegyvert. Schlik kénytelen lett volna Aradtól visszahúzódní, Görgey pedig egyesül a többi magyar sereggel, s Rüdigert hosszú időre feltartóztatja a Marosnál, aztán a Tiszánál. Feltételezve, hogy a magyaroknak sikerült volna Haynaut a Tiszánál feltartóztatniuk, Görgeynek ugyancsak meg lett volna a reménye arra, hogy egyesüljön a többi magyar sereggel, és részt vegyen a Temesvár alatti nagy csatában. Amint észrevettem, hogy az osztrákok s Szemjakinnal a mi két zászlóaljunk hátrál, odavágtattam hozzá, s javasoltam, hogy támaszkodjon Besenyőre. Alig nyitott tüzet Fedjuhin vele lévő ütege, tíz perc múlva már öt lövege ki volt löve. Eközben újabb ellenséges oszlopok kerültek meg bennünket balról, hogy elvágjanak Kisbecskerektől. Ekkor a távolból ismét észrevettem Haynau tábornokot, odavágtatva hozzá arra kértem, hogy a tartalékból parancsolja előre az ütegeket Besenyőtől balra, mire Haynau tábornok azt felelte: összes tartalék

¹⁸¹ Itt szinte szó szerint megismétlődik az augusztus 3-i bejegyzésből az alábbi két mondat szerkesztési vagy közreadói hibából: A csapatok mellett mindig ott vannak a kocsik nyolc napra való élelmiszerkészlettel, ezen felül egy másik, hasonló trén, amely a raktárból feltöltve nyolc naponta váltja az elsőt. Mindennek ellenére a csapatok nagy része a környékből szerzi be az élelmet és nyugtát ad, amelyet parancs rendel el.

¹⁸² Klapka György honvéd tábornok (1820–1892), Komárom várának parancsnoka augusztus 3-án ütött ki a várból, feltörte az ostromzárát, Győrig nyomult előre s több napra elvágta az összeköttetést Bécs és a cs. kir. főhadserg között.

ütege messze jobbra van félreállítva, és a mi ütegeink közül akart egyet éppen odaküldetni, de nem találta Panyutyint, hogy átadhassa a parancsot, ezért vigyem magammal Szemjakintól az üteget, és állítsam fel balra a falutól. Áadtam a parancsot Tatarinovnak, mire az öt kilőtt löveget hátravonták, és csak hetet helyeztek át balra. Ekkor érkezett oda Haynau, s ahogy meglátta az öt hátráló löveget, azt gondolta, félreértésből az egész üteget visszavonjuk, ahelyett hogy áthelyeznénk a falutól balra. A visszavonuló osztrákok észrevették, hogy az általunk feltartóztatott magyarok megálltak, így balszárnnyukkal ránk támaszkodva visszakanyarodtak az úton. Ugyanekkor két üteget le tudtak választani a jobbszárnnyól a lovassággal együtt, így rendeződött a helyzet. Többi csapatunk ugyancsak megkezdte az előrenyomulást a temesvári országúton. A két brjanszki zászlóalj mellett voltam Szemjakin helyett, aki Haynauhoz lovagolt el, amikor hirtelen azt láttam, hogy mindkét magyar üteg felszedelőzködik. Magától értetődően azt gondoltam, hogy közelebb, kartácslövésnyi távolságra akarnak jönni hozzánk, de legnagyobb csodálkozásomra visszafelé húzódtak. Ennek oka az volt, hogy a hátukban felbukkant Liechtenstein hercege a lovassággal. Megtámadta a trént, olyan fejtelenséget idézett elő, hogy az azonnal megkezdte a retirálást. Ekkor megindultunk, és előrenyomultunk a folyócskán túlra. A magyarok már az egész vonalon hátráltak. Hadosztályunk többi része Besenyőtől jobbra bontakozott szét, felállították a nehézüteget, amely fölöttünk átlóve kezdett tüzelni. Szemjakin Panyutyinhoz küldi segédtsíztjtét, hogy minderről tájékoztassa; jelentésébe belefoglalta, hogy ezzel a mozdulatával oldalba kapta a magyarokat és visszavonulásra kényszerítette őket.

(A kimerültségtől összecsuclik a lovam, Szemjakin ordít, hogy szálljak le róla.)

Amikor már nyilvánvaló volt, hogy az ellenség megkezdte a hátrálást Temesvártól jobbra is és balra is, Haynau tábornok Szemjakinhoz küldte Susant, hogy a 4. zászlóalj két löveggel induljon meg egyenesen az országúton és tisztítsa meg. Szemjakin az üteggel tűz alá vette az erdőt, majd hátrahagyva a tüzéséget, amelyet Panyutyin először nem akart ideküldeni, elfoglalta. Közben Haynau tábornok fogta az országúton két löveggel előrenyomuló zászlóaljunkat, és bevonult Temesvárra az ottani lakosság nagy örömére, így a temesváriak a brjanszki zászlóaljnak köszönhették felszabadításukat. Szemjakin az erdőben nem bukkant ellenségre; az ott talált két román azt állította, hogy mindannyian elmenekültek, és őt Susannal együtt a temesvári várhoz vezették. A várba bevonuló zászlóaljnak a lakosság kisebb-nagyobb párnákat dobált.

Erdőn keresztül vezet az országút, amelyen vonulunk; eldördül néhány lövés, ezek nagyon aggasztják Panyutyint. A jereváni ezred mellett vagyok. Táborba szállunk.

Július 30. (augusztus 11.) Hajnalban átmegyünk a másik oldalra, és Temesvártól balra a volt magyar táborban verünk tanyát; a parancsnokok sátrai hatalmasak. Megtudjuk, hogy rendkívül szomorúan és letörtén Kossuth,¹⁸³ Bem, Dembiński, Mészáros,¹⁸⁴ Guyon, Perczel, Vetter és Wysocki itt az erdésznél töltötték az éjszakát.¹⁸⁵ Éjjel tizenkettőkor az előőrsöktől kaptak egy jelentés, mire kiadták a parancsot, hogy nyergeljék fel a lovakat, majd elvágattak Lugos felé. Elég lett volna egy lovasszázad ahhoz, hogy valamennyien élve kézre kerüljenek. A következő nap mintegy tízezer magyar esett fogságba. A honvédek egész zászlóaljkakkal adták meg magukat. Tehát a magyar hadsereg a temesvári csatában nem vereséget szenvedett, hanem teljesen felbomlott. A katonák nem engedelmesskedtek parancsnokaiknak és eldobálták fegyverüket.

Szemjakkinnal indulunk Temesvárra, meglátogatjuk Rukavinát, a vár parancsnokát,¹⁸⁶ aki bemutatja valamennyi segédtsíztjtét. A helyőrség kénytelen volt lóhússal táplálkozni. A városban

¹⁸³ Az orosz szövegben Kalus szerepel, ez lehet a Kossuth név elírása, de Kossuth ekkor Aradon volt.

¹⁸⁴ Mészáros Lázár (1796–1858) honvéd altábornagy, volt honvédelmi miniszter, ekkor a lemondott fővezér vezérkari főnöke.

¹⁸⁵ Dembiński visszaemlékezése szerint a sebesült Bem, Mészáros, Guyon, Vécsey, Dessewffy és más törzstisztek voltak itt. Dembinski Magyarországon. A vezér hátrahagyott irataiból összeállítá *Danzer F. Alfonsz.* Budapest, 1874. 383. o. Az erdészlakban Guyon, Vécsey, Mészáros és Dembinski keresték fel Bemet. (Vetter bizonyosan nem volt ott.) *Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei.* (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára.) Budapest, 2007. 338. o.

¹⁸⁶ Rukavina von Vidovgrad, Georg, báró (1777–1849) cs. kir. altábornagy, Temesvár osztrák várparancsnoka.

súlyos betegségek ütötték föl a fejüket. Rukavina tábornok az ostromzár idején megtudta, hogy a temesvári lakosok közül sokan hajlottak a város kapitulációjára; összehívatta a lakosságot, s kijelentette, bizony nehéz tartani magukat, de mivel a kormányzat előtt nem akarja magára vállalni a felelősséget a város megadásáért, szeretné megtudni mindenkinek a véleményét; azt kérte, hogy azok, akik a város átadása mellett vannak, álljanak jobbra, akik pedig a védekezést támogatják, balra; ezután Rukavina elküldte a városból mindazokat, akik a jobb oldalra álltak. Nemsokkal ezután Rukavina elhunyt kolerában.¹⁸⁷ Temesvárnál egy aranyért tizenegy ezüstrubelt adnak. Este Panyutyin tábornok törzséhez megyünk, amely az erdész házában rendezkedett be. Szemjakin szemrehányást tesz Kopjevnek, hogy a temesvári csatáról nem megfelelő jelentést írt; ez az egész beszélgetés Tim kapitány jelenlétében zajlik.¹⁸⁸ Kopjev mentegetőzik, és azt mondja, miért nem szóltak neki akkor, s hogy ő azt írta, amit neki Ernrot mondott, és hogy a temesvári csata egész sikere Panyutyin főerői mozdulatának köszönhető. Közben az osztrákok a maguk hadijelentésében azt írták, hogy ennek a csatának a sikere Liechtenstein herceg, tábornok megjelenésének tulajdonítható.¹⁸⁹ De amikor Rüdiger gróf a tőlem kapott feljegyzést bemutatta a tábornagnak, és azt kezdték tárgyalni, hogy az ütközet sikere pontosan minek is köszönhető, s Ulrich vezérkari ezredes¹⁹⁰ azt bizonygatta, hogy a siker teljes egészében Liechtenstein herceg megjelenésének a következménye, akkor Frejtag tábornok, a főszállásmester azt kérdezte tőle, igaz-e, hogy Liechtenstein herceg megérkezéséig a csapatok úgy voltak elhelyezve, ahogy a bemutatott vázlat ábrázolja; erre Ulrich azt felelte, háromnegyed óránál tovább nem voltak úgy; erre Frejtag válasza a következő volt: „Ha csak öt percig lettek volna abban a helyzetben, a teljes érdem akkor is a Besenyőt megszállva tartó csapatoké lenne, mert megakasztották a magyarok támadását, aminek köszönhetően lehetőségük nyílt az osztrákoknak arra, hogy ismét rendezzék soraikat; s végül, ha az elején a magyarokat mi nem tartóztatjuk fel, akkor semmit nem ért volna el Liechtenstein a maga megjelenésével.”

Július 31. (Augusztus 12.) Hátunkban, a Temesvár mögött húzódó erdőségekben ezredüktől elmaradt felfegyverzett honvédek bukkantak fel. Attól tartva, hogy hátunkban fosztogatni kezdenek, azt a feladatot kaptam, hogy két zászlóaljjal tisztítsam meg ezeket az erdőket. Ahogy kiertem az úton az erdő túloldalára, három századot felfejlődtettem az erdőben az úttól jobbra, hármat pedig balra. A hat századot századoszlopokba rendeztem, s azok a megadott jelre, mint vadászaton szokás, elkezdtek maguk előtt hajtani az erdőből kifelé az ellenséget – egy-egy századot pedig mind az országtól jobbra, mind balra felállítottam, hogy elfogják a menekülőket, ahogy a többi század feléjük hajtja őket. E két század, maga előtt láncsal, ötszáz lépésre állt az erdő szélétől. Nem találtunk ellenségre, s éjszaka tértünk vissza a táborba, mert egy a többitől elszakadt és az erdőben eltévedt századra várahoztunk, amelyik aztán egyenesen a táborba érkezett meg. Egy tisztet küldök a század után, fél elindulni, erre magam megyek, később elmondom Szemjakinnak, s az illetőt leváltják zászlóaljsegédtiszti beosztásából. Amikor reggel éppen Temesváron jártunk Szemjakin tábornokkal, ott elterjedt a híre annak, hogy Görgey tábornok eljutott Arad várába, s Lugos alatt egyesülhet a Temesvárnál szétvert magyar sereg maradékaival. Ugyanekkor megtudjuk azt is, hogy Berg tábornok, aki a temesvári csata idején beteg volt, még mindig nem hagyta el a szobáját, és az osztrákok befolyására néhány nappal ezelőtt azt írta, le kell váltani a tábornagyot, aki szándékosan engedte el Görgeyt, s a hadműveleteket nem lehet tovább úgy folytatni, hogy az egyik fél nem segít a másiknak. Ezzel együtt maga az osztrák császár is írt a mi cárunknak, és kérte a tábornagy felváltását mással. E célból már Varsóba is hívták Voroncov herceget¹⁹¹ és Bibikov tábornokot¹⁹² a

¹⁸⁷ 1849. szeptember 9-én.

¹⁸⁸ Vagyis az osztrák összekötő tiszt jelenlétében.

¹⁸⁹ Az augusztus 18-án, Temesváron kelt 9. hadijelentésben. A következőkben Baumgarten időben előreugrik, a csata megítélését illetően augusztus végi és őszi találkozásokról, véleményseréről számol be, ezekre később visszatér.

¹⁹⁰ A Panyutyin hadosztálya mellé beosztott osztrák vezérkari (al)ezredes, valószínűleg Rudolph Ullrich von Helmschild.

¹⁹¹ Voroncov, Mihail Szemjonovics, herceg (1782–1856), orosz tábornagy, kaukázusi helytartó.

¹⁹² Bibikov, Dmitrij Gavrilovics (1792–1870) orosz tábornok, főhadsegéd, Podólia és Volhínia főkommandója.

polgári területre. Aztán Varsóban Ófelsége, a cár első találkozása a tábornaggal.¹⁹³ Miután fogadja a díszőrséget, bemegy Ófelségéhez, s azt mondja, tudta, hogy vele nem voltak elégedettek, de mindent a maga elképzelései szerint csinált, s csak annak köszönhető a siker, hogy nem hallgatott arra, mit javasolhatnak neki, és hogy előre soha nem helyes zavart kelteni.

Augusztus 1. (13.) Menet Lugos felé, az osztrákokkal szembeni elégedetlenség nő. Haynau a temesvári csata után nem mond köszönetet a csapatoknak, sőt, amikor másnap végleg elválnak tőlük, sem ő nem köszöni meg a hadosztály szolgálatait, sem más nem küld oda hozzájuk – úgyhogy végül már nagyon kívánjuk a csatlakozást főszeregünkhöz.

Augusztus 2. (14.) Az ellenség visszavonul Lugoson túlra, mivel egyedül a lovasság üldözi. Ugyanezen a napon Görgey, tudomást szerezve a temesvári vereségről, leteszi a fegyvert.¹⁹⁴ Az osztrákoknak nem akarta megadni magát, s mivel Aradnál ott állt Schlik, a Maros mentén a Világos nevű faluhoz vonult, valamennyi csapatát rendben felállította, s amikor Rüdiger gróf kíséretével elindult felé, Görgey vágásban eléje lovagolt, s átadta neki a kardját. Ott volt Gerbelj tábornok¹⁹⁵ a kíséretben, aki egy kicsit virágos kedvében meg akarta előzni Rüdigert, s el akarta venni Görgeytől a kardot, de Rüdiger segédtsíjtjeivel hátrakísértette, s ő maga vette át a szablyát. Ostoba pletykák terjedtek el arról, hogy Rüdiger Görgeyt megvásárolta (ld. később). A tisztiek megtarthatták fegyverüket, amit aztán az osztrákok vettek el tőlük. Bár amnesztiát ígértek, sokukat kivégezték. Trónörökösünk¹⁹⁶ Bécsbe utazott, hogy az osztrák császárt megnyihíse irányukban.¹⁹⁷

Augusztus 4. (16.) A brjanszki ezred két zászlóalja azt a parancsot kapta, vonuljon Aradhoz, mivel a vár magyar helyőrsége kijelentette, hogy nem az ott tartózkodó Schliknek adja meg magát, hanem az oroszoknak. A másik irányból Rüdigertől megjött Hruljov ezredes¹⁹⁸ a Radetzky huszárezred egy századával és két szotnya kozákkal, aki Arad parancsnokának, Damjanichnak elhozta Görgey levelét, melyben az azt ajánlotta, hogy az oroszoknak adja meg magát.¹⁹⁹ Hruljov ezzel a levéllel már előbb Aradon járt (augusztus 2-án, /14-én/), s most Buturlin tábornokkal²⁰⁰ érkezett, akit azzal bízták meg, hogy minden feltételtől állapotodjon meg a helyőrséggel. Schlik tábornok a maga hadtestével ott volt Aradnál, s megszállta a külvárost. A várra kitéűzték a tárgyalási készséget jelző fehér zászlót, s huszáraink Buturlinnal belovagoltak a várba. Leszállva a lóról, összelelkeztek a magyarokkal. Maga Arad vára olyan szigeten áll, amelyet a Maros két ága alkot, ostrommal bevenni lehetetlen. Ostromzár alá vétele ugyancsak képtelenség lett volna, mert a helyőrség hat hónapra mindennel el volt látva. Egyedül a bombázás maradt, de az osztrákoknak nem volt ostromhoz való tüzérségük. A tárgyalásokat folytató Buturlin Schlik tábornoknak tudomására hozta, hogy a helyőrség megadja magát, de csak azzal a feltétellel, ha a tisztiek megtarthatják fegyverüket, fegyveresen távozhatnak, és akinek hintója vagy kocsija van, azt visz ki rajta, amit tud. Schlik azt üzente vissza, hogy ebbe nem egyezhet bele, s lövetni fog, ha a magát megadó helyőrségnél bármiféle kocsit meglát. Ekkor Buturlin tábornok kénytelen volt személyesen felkeresni Schliket, s közölni vele, hogy más feltételekkel a helyőrség nem adja meg magát, és akkor elhúzódik a háború. Schlik beleegyezett. A hídtől kezdve, amelyen a magyaroknak végig kellett menniük, a mi két zászlóaljunk sorakozott fel egy vonalban, s ügyeltek arra, hogy egy osztrák se legyen a közelben. Damjanich, láb nélkül, mankókkal bicegve hagyta el a várat,²⁰¹ egy másik tábornok, beteg lévén kocsin távozott.

¹⁹³ Baumgarten itt ismét előreugrik az időben, amikor már a Magyarországról visszatérő Paszkevics varsói fogadtatásáról ír.

¹⁹⁴ Augusztus 13-án.

¹⁹⁵ Gerbelj, Karl Gusztavovics (1788–1852) orosz altábornagy, főhadsegéd, a III. hadtest adlátusa.

¹⁹⁶ Sándor nagyherceg (1818–1881), I. Miklós fia, II. Sándor néven orosz cár.

¹⁹⁷ Az orosz trónörökös I. Miklós augusztus 16-án Varsóban írt levelét vitte az osztrák császárnak. Az orosz cár azt javasolta Ferenc Józsefnek, hogy adjon kegyelmet a magukat megadó katonáknak. Közli pl. *Katona Tamás*: Az aradi vértanúk. Negyedik, átdolgozott kiadás, Budapest, é. n. (A továbbiakban: *Katona*) 307. o.

¹⁹⁸ Hruljov, Sztjepan Alekszandrovics (1807–1870), orosz ezredes, a 4. lovas tüzérdandár parancsnoka.

¹⁹⁹ A levelet közli: *Katona* 299. o.

²⁰⁰ Buturlin, Szergej Petrovics (1803–1873) orosz vezérőrnagy.

²⁰¹ Damjanich Komáromban szenvedett kocsibalesetet 1849. április 28-án, ekkor tört el a lába.

Ahogy elhaladtak a zászlóalj mellett, a mieink fegyverüket a vállukhoz emelték, a magyarok pedig, ahogy elvonultak, kalapjukat levették, s minden tisztünk előtt meghajtották magukat. A helyőrséggel összesen mintegy háromezren kapituláltak, köztük néhány nő is, akik a férjüket követték. Nálunk nem voltak fogatok előkészítve, ezért a beteg, kimerült hadifoglyoknak nagy terhekkel gyalog kellett megtenni az első napi menetet. Néhány tiszt a lován távozott. A sebesülteket és a betegeteket kocsikon szállították. Az egészségesek szép szál, komoly férfiak voltak, fekete, sűrű körszakállal. Osztrák tisztek itt egyáltalán nem mutatkoztak, ez az egész nem lett volna kellemes látvány számukra. Tőlünk egy századot rendeltek ki kozákokkal együtt arra a feladatra, hogy kísérik el a hadifoglyokat, s adják át őket Rüdiger csapatainak. Huszáraink csak másnap adták át Aradot Schlik csapatainak, miközben az osztrákok elégedetlenségüket fejezték ki amiatt, hogy a magyarokat kocsjaikkal együtt engedték távozni, s nekik nem maradt semmi hadizsákmány.

Augusztus 5. (17.) Hadosztályunk többi ezrede is megérkezik Aradra, és Arad német városrészén túl, a Maros jobb partján kap elhelyezést. Miután huszáraink átadták az osztrákoknak Aradot, elindultam, hogy megnézzem a várat, de nem engedtek be, közölték, parancs van rá, hogy az orosz tiszteket nem szabad beengedni.

Augusztus 6. (18.) Pihenőnap Aradon. Kijöve templomból a központi őrhelyen, Schlik szállásánál feltartóztatnak egy kokárdát viselő magyart, aki a tiszt utasítására a kokárdát nyomban eldobja, mégis megragadják, s ott a téren maguk az őrség tisztjei büntetik meg az egész tömeg, anyja és nővére szeme láttára, aztán elengedik. Aradon a kertben fürdőház van és kocma, ott ebédünk és vacsorázunk. Szemjakin, Dimman s jómagam elindulunk, hogy bort vásároljunk. Ahogy betérünk az egyik ház asszonyához, látjuk, hogy tizenkét személyre meg van terítve az asztal; megtudjuk, hogy minden nap ennyi emberre kell ebédet főznie, a hozzá beszállásolt osztrák tiszt minden nap vendégeket hív, megrendeli, mit főzzön, s a pincéből a legjobb borokat választja ki. Miután egy hordó bort megvettünk tőle, találkoztunk az osztrák tiszttel, aki nem ismerve bennünket, meghívott ebédre, mi azonban kitértünk a meghívás elől, s elindultunk a vízhez. Este egy zsidó elvisz Arad magyar városrészébe, ahol szól a zene, táncolnak, zaj, kurjongatás, mintha mi sem történt volna.

Augusztus 7. (19.) Elhagyjuk Aradot, hogy csatlakozzunk hadtestünkhez.

Augusztus 9. (21.) Simándon,²⁰² elérjük a hadtest törzsét. Ahogy elhaladok mellette, Frolov behív magához, tőle Rüdiger grófhhoz indulok, aki elmondja, hogy a tábornagy belezavart terveibe a váci ütközet alatt: éppen akkor, amikor meg akarta Görgeyt támadni a balszárnyról, a tábornagy leállította ezt a támadást, és csak másnap indította meg csapatait szemből és a jobbszárnyról. Miután Görgeyt elengedte a hegyek közé, Rüdiger parancsot kapott üldözésére. Rüdiger megtudta a szállásán, amely ugyanaz volt, mint korábban Görgeyé, hogy a magyar tábornok igen jó véleményrel van az orosz hadakról; ezt kihasználva elsőként írt neki levelet, amelyben előadta, hogy a háborút fölösleges folytatni, mert annak végén nyilvánvalóan a magyarok járnak rosszul, ezért jobb volna talán azon gondolkodni, milyen módon lehetne minél hamarabb abbahagyni. Görgey erre azt válaszolta, teljes mértékben meg van győződve arról, hogy attól a perctől, amelyben az orosz csapatok bevonultak Magyarországra, a sikerre semmiféle remény nem maradt, s ő maga a háború folytatását esztelenységnek tartja, mindazonáltal mégis kötelessége az utolsó percig mindent megkísérelnie a katonai siker érdekében. Ez a fajta levelezés folytatódott egészen addig, amíg Görgey meg nem adta magát, de azt megelőzően Görgey a fegyverletételre vonatkozóan semmiféle ajánlatot semmilyen formában nem tett. Csak miután Kossuth lemondott a diktátori hatalomról, s Görgeyt kinevezte katonai diktátorrá, akkor határozta el magát arra, hogy levelet írjon Rüdigernek: tudomást szerezve a temesvári vereségről, belátta, hogy eljött az a perc, amelytől fogva a háború folytatása lehetetlen, de nem akarja senki másnak megadni magát, kizárólag az oroszoknak; ezért azt kéri, kezdjék meg a tárgyalásokat.²⁰³ Rüdiger először Frolovot küldte tárgyalni, s abban álla-

²⁰² A nyomtatott orosz szövegben Zsigmond szerepel, ami elírás vagy félreolvasás.

²⁰³ Rüdiger Görgeynek szóló 1849. július 19-én Balassagyarmaton kelt levelét közli: *Görgey Artúr: Életem és működésem. I–II. köt. S. a. r. Katona Tamás.* Budapest, 1988. II. köt. 304–305. o. Görgey válasza Rüdigernek Alsózsoltán kelt, 1849. július 24-én., közli *Pap Dénes: Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849. II. köt. Pest, 1869. 511–512. o., magyarul összefoglalja: Görgey István III. 235–236. o. Görgey Rüdigerhez írt augusztus 11-i levele: Katona 292. o.*

podtak meg, hogy a fegyverletétel helyszíne Világos lesz. Ezt követően Rüdiger gróf megmutatta nekem a tábornagy levelét, amelyet az akkor írt neki, amikor megkapta a jelentést Görgey fegyverletételéről: „Főméltságod katonai tehetsége iránt soha nem voltak kétségeim, de most bizonyította, hogy a diplomáciai tárgyalások terén nemkevésbé tehetséges. Elismerem, hogy kételkedtem először a sikerben, most azonban elégedett vagyok ezzel az eredménnyel is, bár magam teljesen mást terveztem.” Rüdigertől, aki meghív ebédre, benézek Frolovhoz. Éppen ekkor jelentkezik nála a voznjeszenszki dzsidásezred zászlósa, Rulikowski,²⁰⁴ mint aki hadifogságból szabadult. Az ügyeletre küldik igazolásért, hogy indulhasson ezredéhez. Ahogy kimegy, Frolov segédtsíztje kijelenti, hogy ez az a Rulikowski, akiről Görgey azt mondta, nála jelenkezett szolgálatra, de mivel nála nem voltak lengyelek, Dembińskihez irányította. Elküldik, hogy Rulikowskit tartóztassa le és kísértesse a főhadiszállásra. Rüdignél ebéd közben Gerbelj, mint rendesen, részegre issza magát, s az étkezés után Rüdiger végtelen nyugalommal azt mondja neki, hogy menjen és aludja ki magát.

Elindulok, hogy utólrjem az ezredet, este Karl Mejerrel találkozom, aki a hadifoglyokat kíséri, s azt kérdezi, nincs-e szolgálómag egy pompás lóra.

A konvoj mögött ott menetel sok más magyar is, egyikük sapkáján nemzeti honvédcímer; amikor ezt megjegyzem neki, ledobja és hahotázva taposni kezdi.

Augusztus 10. (22.) Útközben találok egy magyar tiszttel, aki azt kérdezte tőlem, bemehet-e Aradra, nem tartóztatják-e le. Elmonda, hogy a felkelés előtt már tisztként szolgált, és mivel tudtam, hogy mindenkít, aki hasonló helyzetben van, letartóztatnak és bíróság elé állítanak, ezt közöltem is vele, és azt tanácsoltam neki, öltözzön át és hagyja el Magyarországot. Erre felugrott s hálálkodni kezdett.

Augusztus 14. (26.) Egy nappal a hadosztály megérkezése előtt bemegek Nagyváradra. Benézek a tábori postahivatalba, nagy helyiséget találok, telistele levélhalmokkal, amelyek nincsenek hadosztályok, hadtestek szerint szortírozva. Vannak külön kötegek is, ezek egyáltalán nincsenek pecsétell ellátva. Néhány órát ebben a káoszban töltök el, Szemjakin nevére összeszedek hét levelet a feleségétől. Megérkezve Varsóba azt mind elégették.²⁰⁵ Egy fogadóban együtt ebédelek Hruljovval, sajnálja, hogy vége a háborúnak, s nem lehet majd a pénzt úgy szórni, mint most, s közben egy halom aranyat önt az asztalra. Este nálam időzik Menykov²⁰⁶ és Vejmar, elmondják, hogy holnap este hadbírótság ítélt Rulikowski fölött, mert átállt a magyarokhoz, akiket egy lelkipásztor segítségével rávezetett a voznjeszenszki dzsidásezred vele lévő takarmánygyűjtő katonáira. 16-án (28-án) kora reggel főbe lövik.

Augusztus 15. (27.) Hadosztályunk megérkezik Nagyváradra. Ugyanezen a napon indul útnak a főhadiszállás. Látom Görgeyt a szállásán. Egy segédtsízt van vele.

Augusztus 18. (30.) Elérjük Debrecent. Rüdiger érkezésére várnak. Panyutyint kinevezik a II. hadtest parancsnokává, fogadja a hadosztályt. A debreceni új templom. Van itt egy botanikus kert, amelyben egy orosz tiszt van eltemetve, kolerában halt meg, amikor először bevonultunk a városba.²⁰⁷ A kozákok héjastul eszik a citromot. Találkozom Ernnel, elmeséli, hogy megérkezve Rüdigertől, s már a papírokkal kifelé tartva Frejtagtól, a tábornagy letartóztatatta. Frejtag lépett fel az érdekében, s szabadon engedték.

Augusztus 19. (31.) Egész nap Rüdigerre várakozunk. A feltűnő szépségű Róza. Két rongyos magyarnak ruhát vásárolok, egy péknek meg adok pénzt arra, hogy egy hónapig etesse őket.

Augusztus 20. (Szeptember 1.) Megérkezik Rüdiger. Elenged Varsóba. Ern az ablakon át azt kiabálja Frolovnak, hogy aznap pihen, és semmivel ne zavarják. Elmesélik, hogy Frolov mit beszélt Görgeyvel, akitől megkérdezte: Vehetett volna-e bármilyen más fordulatot a háború, ha az ő, mármint Görgey zsenialitásához hozzáadódott volna az ő, mármint Frolov tapasztalata? Erre meg-

²⁰⁴ Rulikowski (†1849), lengyel nemzetiségű zászlós a 7. (voznjeszenszki) dzsidásezredben. Bővebben az esetről ld. a bevezető tanulmányt.

²⁰⁵ Vagyis valószínűleg a hadjárat végén a tábori postából már szét nem küldött leveleket.

²⁰⁶ Menykov, Pjotr Konovics (1814–1875) vezérkari százados, később altábornagy, hadtörténeti író.

²⁰⁷ 1849. július 3–6. között, amikor a IV. orosz hadtest Debrecenben élelmet és takarmányt rekvirált.

jegyezték neki, hogy ilyen alapon belőle is pontosan olyan nagy formátumú férfiú vált volna abban az esetben, ha tapasztalataihoz zsenialitás is társul.

Augusztus 21. (Szeptember 2.) Este útra kelek Debrecenből. Megkapjuk a hírért Munkács bevételének, már csak Komárom van hátra.²⁰⁸ Először az a terv, hogy a 8. hadosztály Bártfán marad, míg fel nem váltanak bennünket az osztrákok. Kassáig a hadtest törzsével utazom.

Augusztus 24. (Szeptember 5.) Tokaj. A tokaji híd. Gorcsakov herceg tiszafüredi átkelésének leírása; képtelenség Tokajon tokaji borra lelni.

Augusztus 26. (Szeptember 7.) Megérkezőnk Kassára. Kolzakov tábornok²⁰⁹ parancsnokságának története, szállásáról magával vitte a bütort és a zongorát, amit felkutatnak Oroszországban, és a saját költségére visszavitetik vele. A szolgálatból elbocsájtják. Mesélnek Kolzakov estjeiről. Muzsika a kertben, ahol hölgyeket és urakat lát vendégül.

Augusztus 28. (Szeptember 9.) Ebéd Kassán. Ern, Kopjev, Grotenfeld, Frolov, Sepelev²¹⁰ és három hölgy. Egyikük gyászban, a temesvári csatáról mesél. Vőlegénye elesett. Akkoriban nem beszéltek házasság vagy törvénytelen kapcsolatokról, mindenki azzal takarózott, hogy menyasszonynak vagy vőlegénynek mondta magát. A hölgyet egy trénnel Liechtenstein herceg fogta el, de hazaengedték Kassára. Kassa lakói nagyobb részben magyarok és a felkelés elkötelezett hívei.

Augusztus 29. (Szeptember 10.) Érkezés Eperjesre, ebbe a nagyobb részben német városba. Rüdiger gróf ebédet készült adni a lakosságnak, megtudva hogy étkezéslethez, borhoz is hozzá lehet jutni, s van is kit meghívni.

Augusztus 30. (Szeptember 11.) Elhagyom Eperjest, megérkezem Bártfára, ahol otthagynom a lovakat Dimman és a jereváni ezred érkezéséig. Muszynánál átkel a Kárpáton. Éjszakára Piwnicában egy osztrák hivatalnoknál szállok meg, aki részletesen elmondja, hogy Bécsben minden tartomány számára olyan rendelkezések lépnek életbe, amelyek mindenkinek meghozzák a boldogságot.

Augusztus 31. (Szeptember 12.) Hajnalban indulok el Piwnicznából, s Szandecen keresztül megyek Krakkóba. Még aznap este vonatra ülök, s Vejmarinnal és Menykovval Varsóba utazom; az állomásokon pezsgőzünk.

Szeptember 1. (13.) Megérkezem Varsóba.

Szeptember 2. (14.) Megyek a Łazienki palotába, hogy fejet hajsak az elhunyt Mihail Pavlovics előtt. Az egész cári család elhagyta Varsót. Jelena Pavlovna nagyhercegné²¹¹ egy nappal a halála előtt érkezett, de ismét elutazik. Benéznek a megboldogult Mihail Pavlovics segédtestjeihez, s egy csomó szárnysegédet találok ott. A magyarországi hadjáratról megindult beszélgetésből azt a következtetést lehet levonni, hogy mindent kizárólag a szárnysegédek csináltak, a parancsnokok nélkül ők vezették és irányították a seregeket. Így például Panyutyin hadosztályának működéséről szólva egyedül Gerstencvejg nevét említik. Nem Grotenhjelm,²¹² hanem mindig Tyimasev²¹³ neve kerül elő. Ugyanígy beszélnek Gejden grófról, Baranovról és a többi szárnysegédéről, beleértve Kankrint is.

Szeptember 3. (15.) Találkozás Kuzminszkijjal. Ebéd Zborbaránál.

Szeptember 4. (16.) Elszállítják a megboldogult Mihail Pavlovics holttestét; a cári családból nincs itt senki.

²⁰⁸ Munkács augusztus 26-án adta meg magát, Pétervárad pedig csak szeptember 7-én.

²⁰⁹ Kolzakov, Alekszandr Prokofjevics (1802–1852), orosz vezérőrnagy.

²¹⁰ Sepelev, A. orosz zászlós az Erdélybe Grotenhjelm altábornagy parancsnoksága alatt benyomult különítménybe tartozó 22. lovasüteg tisztje. Visszaemlékezése Kazinczy Lajos zsidói fegyverletételéről magyarul megjelent „Egy orosz szemtanú a zsidói fegyverletételről” címmel (közreadja *Rosonczy Ildikó*), *Magyar Múzeum*, 1991. 1–4. sz. 217–223. o. és A. A. Nyepokojcsickij munkája magyar kiadásának mellékleteként: *Nyepokojcsickij* 202–205. o.

²¹¹ Jelena Pavlovna nagyhercegné (Ilona, korábban Friderika Sarolta Mária württembergi hercegnő, 1806–1873) Mihály nagyherceg felesége.

²¹² Grotenhjelm, Makszim Makszimovics (1789–1867) orosz altábornagy, a 2. dzsidáshadosztály, illetve egy önálló különítmény parancsnoka.

²¹³ Tyimasev, Alekszandr Jegorovics (1818–1893) orosz tiszt, cári szárnysegéd Grotenhjelm különítményéhez beosztva.

Szeptember 5. (17.) Varsóban összefutok Ernel, és találkozom Batezatullal,²¹⁴ azt tanácsolják, hogy utazzam el Bécsbe, és tisztázzam Haynauval a temesvári csata dolgát. Azért jöttem Varsóba, hogy felkeressem a trónörököszt és a gránátoshadtestbe kérjem magam, de még Vitovtot se találom itt. Úgy döntök, hagyom ezt az ügyet, s kihasználva a szabad időt, elutazom Bécsbe, ahová, ahogy az újságokból kiderül, Haynau is megérkezett, és kérni fogom tőle, hogy legalább valamit írjon csapataink temesvári érdemeiről.

Szeptember 7. (19.) Elindulok Varsóból.

Szeptember 8. (20.) Érkezés Krakkóba.

Szeptember 9. (21.) Másodszor is ellátogatunk Wieliczkába. Varratok magamnak polgári ruhát. Találkozás Kopjevvel. Krakovjákat²¹⁵ énekelnek.

Szeptember 10. (22.) Indulok Bécsbe, s találkozom az ügynökkel, aki megismer; elmondja, hogy a belga fiatalember, aki velünk utazott, a magyarokhoz akart szökni, de ő ezt megakadályozta s letartóztatták, s hogy az ő szolgálata abból áll, hogy a vasúton utazgat.

Szeptember 11. (23.) Bécsbe Oldenborggal, egy bizományossal érkezem, aki ugyancsak Varsóból jött, s akit nekem nagybátyám ajánlott be. Az Aranybárányban szállok meg. Este az udvari színházban, a Burgtheaterben baletteloadás van. Együtt ülnek egy páholyban Radetzky,²¹⁶ Haynau és Jellačić.

Szeptember 12. (24.) Reggel Berg tábornokhoz indulok, akit képes helyzetben találok, átköltözött a harmadik emeletre egy kihalt mellékutcába. Lebeszél arról, hogy a temesvári csatáról Haynauinak szóljak. Tőle a bécsi palotához²¹⁷ megyek, hogy megnézzem. Egyszerűsége és szegényessége meglep, mint külön érdekességet azt a szobát mutatják meg, amelyben minden képet különböző kövekből raktak ki.

Az udvari templomban Canova²¹⁸ Madonna szobra a legfigyelemreméltóbb, a zavargások idején, októberben bepiszkolódott és helyenként megrongálódott; elkezdték rendbehozni.

Miután megnéztem a palotát, a bejáratnál megálltam, hogy lássam Radetzky herceg távozását. A lépcsőn igen frissen jött le, a bejáratnál leányok várták virággal. Schönbrunnba indult ebédre a császárhoz. Én Oldenborggal mentem ebédelni, s megismerkedtünk egy porossal, akit az apja küldött utazgatni. Azt az utasítást kapta, hogy mindenhol nézzen körül, és mindenről írjon beszámolót. Ebéd után Schönbrunnba megyünk, ahol szól a zene, s a császár egy segédtszettel sétálgat. Este színházba megyek, az előadást élőképek zárják, Radetzky novarai győzelme²¹⁹ és a többi, s minden hőstettéről patetikus szólamokat zengenek a színészek, amiért csak az osztrák tisztoktól kapnak tapsot, mert a közönség többi része, látva ezt az ízléstelenséget, csak hallgat. Különösen figyelemreméltó a novarai csatát bemutató élőkép. Először az ősz tábornagy jelenik meg, aki az előtte álló csatán gondolkodik. Aztán jön a második kép, maga a csata. Egyik oldalon az osztrákok, másikon a szárdok, a színpad közepére kijön egy színész, s azt mondja: az osztrákok előrenyomulnak (következik a mondottak végrehajtása). A szárdok lövéshez készülnek, de a réműletől felfelé céloznak (közben a mondottakat végrehajtják). Az osztrákok ekkor megállnak és lőnek (következik a mondottak végrehajtása). Erre a szárdok mind elesnek és eldobják fegyverüket (következik a mondottak végrehajtása). A dicsőítés émelyítő, Radetzky, Haynau, Jellačić, Schlik, a császár arcképe ott van a dohányos szelencéken, a tányérokon, a szivar- és a levélpapírokon, a cukorkákon, az ajándéktárgyakon, a tálcaikon, a csészéken és a poharakon – nincs olyan tárgy, amelyen ne lehetne az említettek portréinak valamelyikével találkozni, beleértve a zsebkendőt is. A hadjárat befejezése

²¹⁴ Batezatul, Nyikolaj Mihajlovsics (1824–1872), a későbbi orosz tábornok ekkor a 7. gyalogoshadosztály törzsénél vezérkari kapitány, részt vett a magyarországi hadjáratban.

²¹⁵ A krakovják (krakowiak lengyelül) a helyi lengyel tánc közben énekelt népdal.

²¹⁶ Radetzky von Radetz, Josef, gróf (1766–1858) cs. kir. tábornagy, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnoka.

²¹⁷ A Hofburghoz, az uralkodócsalád bécsi palotájához.

²¹⁸ Canova, Antonio (1757–1822) olasz szobrász, Bécsben több szobra van.

²¹⁹ Novaránál 1849. március 23-án döntő vereséget mértek a Radetzky vezette osztrák csapatok a piemonti-szárd seregekre.

után kiadták a parancsot, hogy minden Bécsbe érkező osztrák tiszt egyenruhában járjon, és ne civilben, mint korábban.

Szeptember 13. (25.) Felkeresem Haynau tábornokot, aki a Wilder Mann Hotelben szállt meg. Nagy örömmel fogad, kérdezi, hogy pontosan melyik alakulatok foglalták el Besenyőt, s azt ígéri, ír erről Panyutyinnak vagy egyenesen a tábornagnak; ezért feljegyzi, hogy melyik zászlóaljokról van szó és ki volt a parancsnokuk. Éppen nála tartózkodó vezérkari főnöke, Ramming felidézve emlékeit azt mondja, hogy pont Haynau mellett volt akkor, amikor odavágtattam hozzá a temesvári csatában. Berg Pétervárra nem Varsón, hanem Berlingen keresztül utazik.

Megnézem a Burggartent és a Paradiesgartent, ahol szintén van egy Canova-szobor (Káin és Ábel).

Megtekintem az udvari lóistállót, a koronázásokhoz és a temetésekhez használt hintókkal és lószerszámokkal. Megnézem az udvari lovardát is, amelyben páholyok vannak; itt ülésezett a nemzetgyűlés októberben.²²⁰ Végignézem a képtárat is, bőven van régi kép, Correggio és Michelangelo. Sok kép ugyanazon név alatt, de igazi festményeket most is lehet találni. Egy jobb vendégfogadóban ebédelünk, az estét a Kunstammerben és az anatómiai kabinetben töltöm. Később színház, majd utána a Bierhalléban két-két korsó sört iszunk meg.

Szeptember 14. (26.) Kirándulás Kalksburgba, aztán Laxenburgba, ott egy ősi kastély van. Nyitott lovarda, ahol a lovagi tornákat rendezték. Régi kastélyok romjai. Badenbe folytatjuk az utat, ahol megnézzük a fürdőintézetet, s még aznap este visszatérünk Bécsbe. Este ki akarunk menni a külvárosba, lássuk, hogyan mulat a nép, de lebeszélnek bennünket, mondván, előfordulnak gyilkosságok.

Szeptember 15. (27.) Este a Paradiesgartenbe készülünk, hogy meghallgassuk Strausst, de a koncert elmarad az idősebb Strauss halála miatt.²²¹ Mind a hárman hazamegyünk.

Szeptember 16. (28.) Este elhagyom Bécsset (az Aranybárányt), Oderbergben²²² eltűnik a pénzem.

Szeptember 17. (29.) Estére érkezem Boroszlóba, kora reggel megnézem a várost, a csodálatos székesegyházat, aztán még reggel elutazom Oderbergbe, ahol bejelentést teszek a pénz eltűnéséről.

Szeptember 18. (30.) Megérkezem Krakkóba. Az estét együtt töltjük Kopjével.

Szeptember 19. (Október 1.) Egy részeg kozák tiszt a kocsmában ezüst holmit árul.

Szeptember 20. (Október 2.) Jelentkezem Rüdiger grófnál, megkapom a beosztásomat Újszandecbe a poltavai ezred parancsnoki posztjára Golovacevszkij²²³ helyére. A Drezda Hotelben találkozom Kankrinnal.

Szeptember 21. (Október 3.) Ebéd után postakocsira ülök, és Bochniába együtt utazom egy galíciai birtokossal, aki hazatér a falujába feleségével és egy francia hölgygel, aki szörnyen kacér, s kijelenti, hogy régi vágya volt találkozni és beszélgetni oroszokkal.

A lányukat otthagyták a faluban, hogy egyedül gazdálkodjon. Bochniában töltjük az éjszakát. Vacsora közben meghívnak, nézzek be hozzájuk a falujukba, amely Bochniától húsz versztányira van, jön értük kocsi, s ők maguk visszahoznak majd, de én sietek, s elhárítom a meghívást.

Szeptember 22. (Október 4.) Indulás Bochniából, érkezés Szandecbe. Kiderül, hogy Golovacevszkij jobban van, betegségét fehér láz okozta, amelyet feleségének levele váltott ki nála. Az asszony azt írta neki, hogy a lengyelek úgy vélték, Magyarországon rosszul mennek a dolgaink, ezért a Lengyel Királyságban a katonafeleségeket kezdték kiszorítani a lakásukból, Kielcében tőle is el akarták venni a lakását, de az éppen akkor arra utazó Szelvan²²⁴ védelmére kelt, így meghagyta neki. Ezt a pártfogást Golovacevszkij szoknyavadászatként értelmezte, féltékenységi roham tört ki rajta, ami fehér lázba fordult. Golovacevszkij elutazik, átveszem az ezred irányítását.

Szeptember 23. (Október 5.) Pihenőnap Szandecben.

²²⁰ A Reichstag 1848. július 10-én valóban a bécsi Udvari Lovardában kezdte meg tanácskozását. 1848. október 22-én az uralkodó Bécsből áthelyezte a morvaországi Kremsierbe.

²²¹ Az idősebb Johann Strauss 1849. szeptember 25-én hunyt el.

²²² Város Porosz-Sziléziában, ma Bohumín Csehországban.

²²³ Golovacevszkij (Glavacevszkij) orosz ezredes, a 16. (poltavai) gyalogezred parancsnoka.

²²⁴ Szelvan (†1854) orosz vezérőrnagy, az 5. gyaloghadosztály 1. dandárának parancsnoka.

Október 2. (14.) Bevonulás Krakkóba, reggel permetező eső. Szelvan tábornok fogadja az ezredet. A hosszú menetelés után későn vonultunk be a városba, az eső miatt nem voltunk tiszták, amit meg is jegyez Szelvan, de aztán maga teszi hozzá, hogy tudja, nehéz is lett volna másként. Útközben az élelmiszerellátás terén a századparancsnokok részéről rettenetes a zűrzavar. A főzéshez mindent kiutalnak, a szállásokról pedig ők rendelkeznek. Többüket lecsukatom, Zserve őrnagy ítélete belekerül az ezredparancsba. Hogy a fogatos lovaknak könnyebb legyen a hegymenet, kiadják a parancsot, hogy a betegek szálljanak le a kocsikról, egyikük, aki lemaradt, csak másnapra vánszorgott utánunk. Krakkóban több kórház van, de nincs egy közös iroda, ezért az érkező betegeket egyik kórházból a másikba küldözik, nem veszik fel őket, hanem ide-oda hurcolják a szerencsétleneket.

Október 3. (15.) Kivonulás Krakkóból, a határon a kocsikat nagyon felületesen vizsgálják át. Krakkótól megint kísér bennünket Szelvan; elégedett a kivonulás rendjével.

Október 9. (21.) Megérkezünk Kielcébe. Találkozom Korjakinnal, aki nagy kedvelője a szivaroknak. Bentkovszkij tábornokra várakozunk, pihenés és szállás itt, az első zsidó városban, mindent lehet kapni, nagyon jó a lengyel konyhafőnök.

Október 10. (22.) Este megérkezik Bentkovszkij tábornok, nálam ebédel.

Október 11. (23.) Bentkovszkij tábornok menet közben szemlét tart, s még ezen a napon elhagyjuk Kielcét.

Október 16. (28.) Megérkezünk Opocznoába a szállásra, átadom az ezredet a meggyógyult Golovacevszkijnek. Takaros szállást utalnak ki egy lengyel hivatalnoknál. A nővéreivel él, ők vezetik a háztartást, ezért megfogadta, hogy nem nősül meg mindaddig, amíg legalább egy nővére otthon van. Általában a lengyelek körében igen erős a család iránti szeretet, a kötődés, gyakoriak a hasonló példák, akinek ott a családja, nem nősül meg.

Október 26. (November 7.) Levél jön nagybátyámtól, Alekszandr Hrisztijanovics Rottól, hogy kineveztek a tobojszki ezred²²⁵ parancsnokává. Írok Szelvannak, hogy engedélyezze távozásomat Varsóba. Nem dönt a hadtestparancs nélkül.

Október 29. (November 11.) Szelvan inspektori szemlét tart a poltavai ezrednél. Az ezredet Golovacevszkij mutatja be. Szelvan az én lovamon jó tanórát ad. Ebéd közben meghozza a döntést, elenged.

Október 30. (November 11.) Indulás Opocznoából, érkezés Rawába. Az estét Kazarinovnál töltöm, s éjjel átutazom a vasútállomásra, Skierniewicébe, ahol nagyszerű kincstári kert van.

Október 31. (November 12.) Skierniewicéből Łowiczba utazom Panyutyinhoz, a II. hadtest törzséhez. Panyutyin sajnálja, hogy annak idején nem mondtam neki semmit a temesvári csatáról, kijelenti, hogy most már nem lehet tenni semmit, de aztán mégis elveszi az általam a temesvári csatáról készített feljegyzést, bár azt is közli, hogy senkinek sem fogja megmutatni.

November 1. (13.) Megérkezem Varsóba.

November 3. (15.) Jelentkezem Rüdiger grófnál, szóba hozza az osztrák katonai almanachban a magyarországi hadjáratról megjelent cikket, amelyben szó van Glazenapról.²²⁶ A temesvári csata sikerét még mindig azzal magyarázzák, hogy Liechtenstein megjelent a magyarok hátában. Ezenkívül Rüdiger örömmel meséli, hogy az osztrák tábornokoknak Péterváron milyen csúf fogadtatásban van részük. Egy álarcosbálban majdnem agyonnyomták őket, sajnálja, hogy Bergnek is nem parancsolják meg, járjon fehér egyenruhában.²²⁷

November 4. (16.) Az estét Ernnél töltöm.

November 5. (17.) Frolov jön nagybátyámhoz, s közli, hogy Rüdiger kéri a temesvári csatáról szóló feljegyzést. Odaadom a pizkozatot, amelyet Rüdiger, miután elolvasta, átad a tábornagnak. Ő továbbadja egy külön összeállított bizottságnak.

²²⁵ A 20. gyalogezred élére.

²²⁶ Glazenap, Vlagyimir Grigorjevics (1784–1862) orosz altábornagy, a 2. könnyűlovas-hadosztály parancsnoka.

²²⁷ Vagyis osztrák egyenruhában, Berg tábornokot ugyanis az osztrák érdekek képviselőjének tartották az orosz hadseregnél.

November 17. (29.) Benézek Danaszhoz,²²⁸ és megtudom, hogy a bizottságnak átadott feljegyzést Frejtag tábornok magánál tartotta, s kijelentette: a temesvári csata sikere Besenyő elfoglalásához köthető, és nem Liechtenstein herceg megjelenéséhez, aki csupán a maga megjelenésével semmit nem tudott volna tenni.

November 21. (December 3.) Szemjakin feleségénél megismerkedem Veszelicikijjel.²²⁹

November 22. (December 4.) Az angol hotelben²³⁰ ebédelünk Grotenfelddel, Ernnel és Ernrotal. Történet a IV. hadtest főszállásmesteréről, Pecskovszkij ezredesről.²³¹

November 23. (December 5.) Amikor elindulok a hadtest törzsétől, megtudom, hogy a peredi ütközetért a brjanszki ezred két zászlóalját és a temesvári csatáért az orlovi (jereváni) ezred két zászlóalját Rüdiger gróf György-zászlóra²³² terjesztette föl. Megyek, hogy elköszönjek a tábornagtól, aki, ahogy mondják is, jó későn fogad majd, mert előző este nagyon hosszú ideig kártyázott, s valóban táskás szemmel jön ki. Lehull a hó.

November 24. (December 6.) Elindulok Varsóból Proszkurovba²³³ az ezredhez. Ahogy megérkezem, jön a híre, hogy meghalt a nagybátyám, Alekszandr Hrisztyianovics.

²²⁸ Danasz, Alekszandr Loginovics (1810–1880) a későbbi orosz gyalogsági tábornok, részt vett a magyarországi hadjáratban.

²²⁹ Veszelicikij, Szergej Gavrilovics (1804–1866) orosz vezérkari ezredes, a IV. gyalogoshadtest vezérkari főnöke.

²³⁰ Neve: y Гепре (?).

²³¹ Pecskovszkij, orosz vezérkari ezredes, a IV. hadtest főszállásmestere. A róla szóló történet elmaradt.

²³² A György-zászló vitézségért adományozható csapatzászló volt.

²³³ Járási székhely a podóliai kormányzóságban (ma: Ukrajna).